

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN MEMARLIQ VƏ İNŞAAT UNİVERSİTETİ

ELMİ ƏSƏRLƏR

AZERBAIJAN MINISTRY OF EDUCATION
AZERBAIJAN UNIVERSITY OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

SCIENTIFIC WORKS

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ АРХИТЕКТУРНО-СТРОИТЕЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ

НАУЧНЫЕ ТРУДЫ

№ 2

BAKİ - 2015

Baş Redaktor:
G.H.Məmmədova

Baş redaktorun müavini: A.R.Şərifov
Məsul katib: X.N.Quliyeva

Redaksiya heyəti:

*F.M.Cəfərov, N.C.Abdullayeva, İ.R.Sadiqov, İ.Ə.Mehdiyev, F.M.Hüseynov, T.A.Əliyev, Ə.M.İsayev,
H.O.Ocaqov, K.Ə.Əliyev, X.Q.Seyfullayev, N.H.Ağayev, T.Ə.Abdullayev, H.S.Məmmədov,
Z.S.Musayev, Y.M.Piriyev, N.M.Ağabəyli, A.M. Hacıyev, M.F.Cəlilov, K.M.Məmmədov*

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
Г.Г.Мамедова

Заместитель главного редактора: А.Р.Шарифов
Ответственный секретарь: Х.Н.Кулиева

Редакционная коллегия:

*Ф.М.Джафаров, Н.Д.Абдуллаева, И.Р.Садыгов, И.А.Мехтиев, Ф.М.Гусейнов, Т.А.Алиев,
А.М.Исаев, Г.О.Оджагов, К.А.Алиев, Х.Г.Сейфуллаев, Н.Г.Агаев, Т.А.Абдуллаев,
Х.С.Мамедов, З.С.Мусаев, Я.М.Пириев, Н.М.Агабейли, А.М.Гаджиев, М.Ф.Джалилов,
К.М.Мамедов*

Chief Editor:
G.H.Mammadova

Deputy Chief Editor: A.R.Sharifov
Secretary responsible: H.N.Guliyeva

Editorial Board:

*F.M.Jafarov, N.D.Abdullayeva, I.R.Sadigov, I.A.Mehdiyev, F.M.Huseynov, T.A.Aliyev, A.M.Isayev,
G.O.Ojagov, K.A.Aliyev, H.G.Seyfullayev, N.G.Agayev, T.A.Abdullayev, H.S.Mammadov,
Z.S.Musayev, Y.M.Piriyev, N.M.Agabayli, A.M.Hajiyev, M.F.Jalilov, K.M.Mammadov.*

**"Elmi Əsərlər"
jurnalı barədə qısa məlumat**

"Elmi əsərlər" jurnalı Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin qeydə alınması haqqında 02 aprel 1996-cı il tarixli 313 sayılı Şəhadətnaməsi ilə qeydə alınmışdır. Jurnal:

**memarlıq,
inşaat,
mexanika,
iqtisadiyyat**

bölmələrindən ibarətdir və ildə iki dəfə çıxır.

Təsisçi Memarlıq və İnşaat Universitetidir. Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının reyestrinə fəlsəfə doktorluğu və doktorluq dissertasiyalarının nəticələrini dərc etdirmək üçün daxil edilmişdir.

Jurnal texniki elmlər üzrə referativ məlumatların beynəlxalq ingilis dilli bazasına daxil edilmişdir- «İNSPEC».

**Краткие сведения о журнале
«Научные Труды»**

Журнал «Научные Труды» имеет свидетельство о регистрации в Министерстве Печати и Информации Азербайджанской Республики за № 313 от 02.04.1996 года

Журнал выходит два раза в год и имеет разделы:

**архитектура,
строительство,
механика,
экономика,**

Учредителем журнала является Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет.

Журнал включен в реестр изданий для публикации результатов исследований, проводимых при подготовке диссертационных работ на степень доктора философии (кандидата наук) и доктора наук.

Журнал включен в международную англоязычную реферативно - информационную базу по техническим наукам «İNSPEC».

**Brief information about
"Scientific Works" journal**

"Scientific Works" journal is registered by certificate 313 from April 2, 1996 by the Ministry of Press and Information of Azerbaijan Republic.

The journal is issued twice a year and has the following sections:

**architecture,
construction,
mechanics,
economics.**

The founder of the journal is Azerbaijan University of Architecture and Construction.

The journal is included into the register of Higher Certification Board under the president of Azerbaijan Republic for publishing dissertation works of doctors of philosophy and doctors of Sciences.

The journal is included into international english- speaking abstract and information basis technical sciences -«İNSPEC».

Ünvan:
Azərbaycan Respublikası, AZ- 1073,
A.Sultanova küçəsi 11,
Telefon: (99412) 439 07 25
Faks: 498 78 36
www.azmiu.edu.az
e-mail:
elmi_eserler@azmiu.edu.az

Адрес:
Азербайджанская Республика АЗ-1073,
ул. А.Султановой 11,
Тел: (99412) 4390725
Факс: 4987830
www.azmiu.edu.az
e-mail:
elmi_eserler@azmiu.edu.az

Address:
Azerbaijan Republic, AZ- 1073,
A.Sultanova street, 11
Tel: (99412)4390725
Fax: (99412)4987836
www.azmiu.az
e-mail:
elmi_eserler@azmiu.edu.az

UOT 711.432

S.İ. Allahverdiyeva
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

QAFQAZ ALBANIYASININ PAYTAXTLARI

Coxlu sayda memarlıq abidələri inandırıcı şəkildə sübut edir ki, Qafqaz Albaniyasının ərazisi qədim sivilizasiya ocaglarından biridir. Keçmiş Azərbaycan memarlığı tarixinin tədqiqi, onların yaranması yaxud aşkar edilməsi vaxtının sübuta yetirilməsi ilə Azərbaycan memarlıq abidələrinin bərpasının nəzəri əsaslarını yaradır və bir incəsənət əsəri kimi memarlığın imkanları barədə təsəvvürümüzü genişləndirir.

Qafqaz Albaniyasının bütün şəhərlərinin memarlığının ayrılmaz hissəsi fortifikasiya qurğuları idi. Erkən orta əsr və orta əsrlər dövründə fortifikasiya qurğularının tikintisinin genişlənməsi Qafqaz Albaniyasının ərazisində şəhərlərin inkişafı ilə bağlı idi, möhkəmlənmiş şəhərlərlə - Qəbələ, Partav, Gəncə və başqa bu kimi şəhərlərin meydana qəlməsi və çiçəklənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu məskənlər öz əraziləri və şəhər avtonomiyaları ilə əsl möhkəmləndirilmiş şəhərlər idilər. Böyüklüyündən asılı olmayaraq onlar sözün əsl mənasında şəhər idilər.

İnlar inzibati və ticarət mərkəzi idi və mənbələrdə “böyük”, “şöhrətli” adlanırdılar.

Qafqaz Albaniyasının çox böyük siyasi və iqtisadi mərkəzi, bir neçə yüzilliklər ərzində ölkənin keçmiş paytaxtı olan **Qəbələ** şəhəri qədim məskun yerlərinin inkişafı əsasında bizim eramızdan əvvəl 1V-cü əsrin sonu III-cü əsrin əvvəllərində yaranmışdır. Şimal hissədən “Selbir”, cənubdan “Qəur qala” və “Məbəd yeri” sahələrindən ibarət olan Qəbələ dağıntıları vahid kompleks yaradır. Qəbələ şəhəri ərazisindəki qazıntılar burada həyatın antik vaxtan başlanması və VIII əsrə qədər davam etməsi fikrini təsdiq edir. Şəhərin ən qədim hissəsi e.ə. 1V-cü əsr- eramızın 1-ci əsrində Qaraçay və Covrulçay arasındakı yerdə yerləşirdi. 1əsrin sonundan VIII əsrin ortalarına qədər şəhər artıq yeni yerə köçürülmüş və təpənin üzərində Qaraçay və Covrulçay arasındakı yerdə yerləşirdi. Şəhərin ümumi sahəsi 25 hektardır. Bizim fikrimizcə, köhnə “Qəur qala” adın nəzərə alsaq, şəhər 1V-V-ci əsrlərdə yaranıb və orada xristianlar yaşayıblar, Selbirdə isə Mazdaizm ya Mitraizma dininə pənah qətirən albanlar yaşayırdılar. Qəbələ Qafqazın ən iri şəhərlərindən biri hesab edilirdi. Böyük Pliniy və Klavdiy Ptolomey göstərmişlər ki, qədim Qəbələ Qafqaz Albaniyasının birinci paytaxtı olmuş, onu “Kobalak” və “Xabala” adlandırmışlar. A.E.Krımski

hesab edir ki, *Qəbələ Qafqaz Albaniyasının birinci paytaxtı olub*. D.A.Axundovun fikrincə Qəbələ şəhərinə qədər birinci paytaxt Albanopol, Albanus, Al-Baku-us şəhərləri olmuş – Bakı şəhərin Xəzər sahilində e.ə. 11-ci minilliyin sonunda meydana qəlmişdir.

Qəbələ artıq Ellinist dövrünün əvvəllərində şəhər tipli məskunlaşma yeri idi və Alban dövlətinin ilk başlanğıcından onun paytaxtı olmuşdur. Qəbələ şəhəri çox böyük müdafiə sədləri və xəndəkləri vasitəsilə möhkəmləndirilmişdi. O antik, erkən orta əsrlər, orta əsrlər şəhərlərinin simasını özündə əks etdirir, qoruq yeri kimi dövlət tərəfindən mühafizə olunur və Azərbaycanın ən böyük abidəsidir. Yazılı mənbələri və zəngin arxeoloji materiallara əsaslanaraq təsdiq edə bilərik ki, Qəbələ öz ətrafı ilə birlikdə çox əhəmiyyətli şəhər idi və Qafqaz Albaniyasının daha sonra bütünlüklə Azərbaycanın mühüm ticarət, iqtisadi və siyasi mərkəzlərindən biri idi.

Partav (müasir *Bərdə*) Qafqaz Albaniyasının ən iri inzibati və ticarət-sənətkarlıq mərkəzi, eyni zamanda böyük Uti vilayətinin baş şəhəri, V-ci əsrdə Alban çarı Vəçə tərəfindən tikilmişdir. Bərdə adına əsrin müəllifi Ptolomeydə rast qəlinir. Erkən orta əsrlərdə o, Qafqaz Albaniyasının siyasi, dini və mədəni mərkəzi olur. O sonuncu alban Arşakidlərinin, Mixranidlərin böyük knyazlarının və V-ci əsrdən alban katalikosunun qəldikləri yerlər olmuşdur. Abbasidlər dövründə *(752-ci il) Bərdə alban knyazlarından ayrılmış Arran vilayətinin paytaxtı olmuş* və o vaxtan etibarən bütünlüklə ərəblərin nəzarəti altına keçmişdir. Ərəb müəllifləri şəhərin qeyri-adi gözəlliyini və yaxşı qulluq olunduğunu təsvir edərək onu cənnəti xatırladan İremın əfsanəvi bağı ilə müqayisə etmişlər. Burada sütunları qipsdən, kərpicdən və qismən də ağacdən idi. Burada qörkəmli əlkimyaçılar, keramikaçılar, memarlar və digər elm və incəsənət xadimləri yaşayıb yaradıblar ki, onlar bütün Şərqdə öz əməkləri ilə şöhrət qazanmışdılar. Qeyd etmək lazımdır ki, yeni memarlıq-tikinti üslublarının formalaşmasında ərəblərə qədər yaranmış yerli tikinti ənənələri diqqətəlayiq rol oynamışlar. Bu üslublardan biri kombinə edilmiş döşəmə - ətrafdakı çay daşları ilə kərpicin birləşdirilməsi tikintidə geniş tətbiq edilmişdir. Arxeoloji tədqiqatlar təsdiq edir ki, şəhər köhnə məskunluq bazasında yaranmış və tədricən qala divarları ilə əhatə olunmuş bir şəhərə çevrilmişdir ki, yerli əhali təhlükə zamanı bu divarın arxasında qızlənirdilər. Divarların düzxətli və qüllələrin bərabər surətdə yerləşdirilməsi onun müdafiə qabiliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə artıraraq qalanın planlaşma strukturuna dəqiqlik, aydınlıq verirdi.

Bir qayda olaraq hər feodal malikanəsində möhkəmləndirilmiş, sahəsi 40 hektara çatan, yaxud ondan da çox bir iri şəhər mövcüd idi. Lakin Arran ərazisində iki böyük şəhərin (Qəbələ və Bərdə) mövcüdlüyü siyasi mərkəzin köçürülməsi ilə izah olunur və müstəsna haldır.

Gəncə şəhəri və onun qala divarları antik dövrünün sonunda və bütün orta əsrlər boyu özünəməxsus yaradıcı inkişaf yolu keçmişdir. Qəncənin yaranması və ilk şəhər divarlarının tikintisi haqqında dəqiq məlumat yoxdur, onun bütün müdafiə qurqları sistemi və onların yaranmasının ardıcılığı bir əsrdən çox vaxt diapazonunu əhatə edir. Şəhərdə tunc dövrünün mədəni izləri tapılmış, şəhər yaxınlığında isə təpə kütləsi aşkar edilmişdir ki, bundan həmin yerlərdə hələ tarixəqədərki dövrdə çoxsaylı əhəlinin yaşadığı və müəyyən qədər inkişaf etmiş mədəniyyətə malik olduqlarını göstərir. Gəncənin əsas kərvanyolu üzərində yerləşməsi onun tez inkişaf etməsinə və Yaxın Şərqdə güclü müdafiə olunan, çiçəklənən mədəni şəhərlərdən birinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Strabonun yazdığına görə, müəyyən şəhərlərdə, o cümlədən Hindistanla liman ticarəti əlaqələri olmuşdur. Uzun illər memar-arxeoloji tədqiqatların nəticəsi olaraq Gəncənin ilk məskunlaşma tarixinin e.ə. III-cü əsrə təsadüf etdiyini və daha sonra şəhər-qalaya çevrilməsini deməyə imkan verir. Qədim qala-şəhər olan Gəncə qapalı, düzgün dördbucaqlı görkəmində həll edilmiş, eramızın 1-ci əsrinə mənsubdur. Gəncənin əlverişli yerdə yerləşməsi onun tez inkişaf

etməsinə və Yaxın Şərqdə ən güclü müdafiə olunq və çiçəklənən mədəni mərkəzə çevirilməsinə səbəb oldu. Hərbi hərəkətin nəticəsində Bərdə dağılır və karvan yolları qərbdə yerləşdirilir. *X əsrin ikinci yarısından Gəncə Arranın paytaxtı olur.* Şəhər hakimiyyəti onu çox güclü möhkəmləndirmişdi, qüllənin möhtəşəm silueti və qala divarları çox əzəmətli təsir yaratmışlar. O uzaqdan orta əsrlər şəhərinin əzəmət və qüdrətini özündə təcəssüm etdirən kimi görünür. Antik dövrdə olduğu kimi, orta əsrlər dövründə də Qəncə şəhəri yalnız memarlıq və planlaşma həllinə görə deyil, həm də mühəndis hesablamalarının dəqiqliyinə görə də diqqəti cəlb edir.

Qafqaz Albaniyasının ərazisində qədim şəhərlərin olması bütün mərhələlərdə insanların mühəndislik fəaliyyətinin yayılmasını sübut edir, yüksək tikinti və texniki səviyyənin olmasından xəbər verir. Möhkəmləndirilmiş şəhərlərin şəhərsalmasının tarixi inkişafında yerli kolorit mövcud idi və onların inkişafı antik dövrdə olduğu kimi orta əsrlərdə də müxtəlif tikintilərdən, bədii təzadlardan və möhkəmləndirilmiş şəhərlərin siluetindən asılı idilər. Müxtəlif vaxtlarda möhkəmləndirilmiş şəhərlərin müqayisəsi Qafqaz Albaniyasının ərazisində məskunlaşmış xalqların tarix boyu əlaqələrinin ardıcılığı və ənənələrin möhkəmliyini sübut edir. Qeyd edək ki, Qəbələ, Gəncə və bu kimi çox şəhərlər xalis alban cizgilərini itirməyərək dağıldıqdan sonra məhz tikintiləri bərpa etmişlər. Şərq, Gərb və Şimal xalqlarının mədəni əlaqələri bu torpaqda kəsişərək, memarlığın inkişafı yollarına öz müsbət təsirini qostərdi

Memarlar möhkəmləndirilmiş qala və şəhərlərin qeyri-adi bədii həllini tapırdılar, yerin relyefindən və təbii hasarlardan istifadə etməyə maksimum çalışırdılar. Özünün xarici görkəmi ilə müdafiəçilərdə inam, düşmənlərdə isə qorxu, dəhşət yaratmalı idilər. Əyani olaraq biz bunu Qəbələ, Gəncə və başqa bu kimi möhkəmləndirilmiş şəhərlərdə görürük. Möhkəmləndirilmiş şəhər və qalaların çevrəsi, şəhərsalma sənətinin müəyyən ustalıq və prinsiplərindən görünməsi mümkün olan yerin konkret şəraitindən irəli qəlirdi. Böyüklüyündən asılı olmayaraq onlar sözün əsl mənasında şəhər idilər. Söyləmək olar ki, təfsir olunan tikililəri yaratmış böyük, qeyri-adi mədəniyyətə malik azərbaycan xalqının yüksək səviyyəli memarlığı, tikinti və istehkam memarlığı ustadları vardır. Şübhəsiz ki, möhkəmləndirilmiş şəhərlər Azərbaycanın maddi mədəniyyət abidələri kimi araşdırılmalıdırlar.

Açar sözlər: memarlıq, abidə, qədim, sivilizasiya, şəhər.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov D.A. «Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана»-В. Азərnəşr. 1986.
2. Məmmədova A.A., Allahverdiyeva S.İ. «Проблема преемственности в раннесредневековой архитектуре Кавказской Албании». III resp. konfransı «Проблемы архитектуры и градостроительства». Bakı - 1989.
3. Allahverdiyeva «Архитектура оборонительных сооружений античной и средневековой Кавказской Албании» Дисс. на соиск учёной степени канд архитектуры, Баку-1995
4. Allahverdiyeva S.İ. «Оборонительные сооружения Кавказской Албании – памятники материальной культуры Азербайджана». Архитектура и градостроительство.Баку- 1998
5. Allahverdiyeva S.İ. «Градостроительство Кавказской Албании» Şərq Ölkələrin Beynəlxalq Memarlıq Akademiyasının konfransı. Bakı- 2004il.
6. Babayev İ.A. «Города Кавказской Албании в I вв. до н.э.-111 в.н.э».Bakı, Elm,1990.
7. İvanovskiy A.A. «Археологические наблюдения по Кавказу»...

8. «История Азербайджана». Az.SSR EA Bakı, 1956.
9. Kalankatlu Moisey. «Албаниа тарихи» Баку, Елм, 1993.
10. Məmmədova F. «Политическая история и историческая география Кавказской Албании» (111 век до н.э.) Bakı, 1986.

С.И.Аллахвердиева

Столицы Кавказской Албании

РЕЗЮМЕ

По своим природно-географическим условиям территория исторического Азербайджана является одним из наиболее благоприятных уголков земного шара. В ходе исторического развития азербайджанский народ создал высокую самобытную материальную и духовную культуру, внес существенный вклад в сокровищницу мир культуры. В многовековой культуре Азербайджана архитектура является одной из тех отраслей, в которых азербайджанский народ достиг наибольшей художественной зрелости. Многочисленные архитектурные памятники убедительно свидетельствуют о том, что территория Азербайджана являлась одним из очагов древнейшей цивилизации. Монументальность, цельность и четкость композиционного построения, строгость пропорциональных соотношений отдельных масс, гармоничная связь с окружающей природой характеризуют древнюю архитектуру-исторической науки большой интерес представляет изучение городов. Мы еще раз убеждаемся, что архитектура – плод не только таланта и интуиции, но и творческого применения выработанных поколениями методов и закономерностей формирования композиционной структуры сооружений, выявляются новые сведения о математических и геометрических знаниях, которыми пользовались азербайджанские мастера. Следует отметить, что историческое развитие градостроительства укрепленных городов Азербайджана имело местный колорит и зависело от разнообразной застройки, художественных контрастов и силуэтов укрепленных городов как античного, так и средневекового периода их развития.

Крупным политическим и экономическим центром Кавказской Албании, на протяжении нескольких столетий бывшим столицей страны - город **Кабала**, возник в конце IV-начале III века до н. э. На основе развития древнего поселения. Развалины Кабалы, состоящие из участков «Сельбир» - северная часть, «Гяур-кала» - южная часть и «Мебед ери» (место храмов) образуют единый комплекс. Раскопки на территории города Кабала подтвердили мнение, что жизнь началась здесь в античное время и продолжалась до VIII века. Наиболее древняя часть города IV века до н. э. – IV н. э. была расположена в междуречье Карачай и Гочаланчая. С конца I века до середины VIII века город был уже перенесен на новое место и расположен на холме в междуречье Карачая и Джовурлучая. Кабала считалась одним из крупнейших городов Кавказа. Плиний Старший и Клавдий Птоломей указывали, что *древняя Кабала являлась столицей Кавказской Албании*, называя ее «Кабалакой» и «Хабалой». По мнению С. Насыфи в доисламский период Кабала называлась «Кавалак », арабы ее называли «Габала». А.Е.Крымский, как и многие другие исследователи, считает, что Кабала была первой столицей Албании. По мнению Д.А.Ахундова первой столицей до города Кабалы был город Албанополь, Албанус, Албакус, Ал Бак-ус – город Баку на берегу Каспия, возникший в конце II тыс. до н. э.

Представляет интерес раннесредневековое оборонительное сооружение Кавказской Албании – крепость **Партав**, которая также как и крепостные сооружения в Средней Азии – Старая Нисса, Мерв, в Иране – Дастагерд, Зендан имела сплошной фундамент. Партав (совр. Барда) – крупнейший административный и торгово-ремесленный центр Каказской Албании одновременно был главным городом крупной области Ути, в V веке была построена албанским царем Ваче. Название **Барда** встречается у автора II века Птолемея. В раннем средневековье она становится политическим, религиозным и культурным центром Кавказской Албании. Она была местом пребывания последних албанских Аршакидов, великих князей Михранидов и с V века – албанского католикоса. При Аббасидах (752 г.) **Барда, отторгнутая «от князей албанских» стала столицей вилайета Арран** и с этого момента перешла под полный контроль арабов. Арабские авторы описывают необычайную красоту и ухоженность города, сравнивая его с легендарными садами Ирема, напоминающими рай. Аль мукаддаси писал: «Дома были прекрасные, они построены из обожженного кирпича и гипса, колонны их были из гипса, кирпича и частично из дерева». Здесь жили и творили известные химики, керамисты, архитекторы и другие деятели науки и искусства, которые славились своими трудами по всему Востоку. В пору расцвета арабского халифата город Барда являлся центром развития архитектуры и именовался в источниках «Багдадом здешних мест».

Своеобразный творческий путь развития прошли город **Гянджа** и его крепостные стены, начиная с поздней античности и на протяжении всего средневековья. Выгодное расположение Гянджи рядом с главным караванным путем способствовало его быстрому росту и превращению в один из сильно защищенных, процветающих, культурных городов Переднего Востока. Результаты многолетних архитектурно-археологических исследований позволили датировать первое поселение Гянджи III тыс. до н. э., которое в дальнейшем переросло в город-крепость. **Со второй половины X века город Гянджа становится столицей Аррана**, так как в результате военных действий Барда была разрушена, и караванные пути переместились на запад.

По созданным реконструкциям городов-крепостей, цитаделей и оборонительных башен можно судить о высоком уровне архитектуры, о строительном и фортификационном мастерстве зодчих азербайджана, свидетельствующем о большой и незаурядной культуре народа, возводившего все описанные сооружения.

Ключевые слова: архитектура, памятник, древний, цивилизация, город.

S.I.Allahverdiyeva

The capitals of Caucasian Albania.

SUMMARY

Situating on mild climate condition has converted this country to be counted as one of the civil centers through the history. The strategic condition of the country as well, natural resources, infinite and broad settlement of citizens caused enormous historical events. Throughout the history Azerbaijani nation has presented world nations by a wealthy heritage of virtual and material gifts. A great number of historical monuments have exactly proved that the territory of Caucasian Albania is one of the civil centers around world. The architecture is not only the product of talent and emotion but also the result of

its nation's cultural progress. The Azerbaijani scientists and researchers have had a great role on the discovery and study of historical cities which introduced Azerbaijani culture to world's science.

Qabala found its urbanized settlement form by the first of Hellenistic period and was the capital city of Albanian government. Qabala was defended by huge ditches and dams. It exhibits the face of Middle Ages cities and is protected by government as a heritage; Qabala is the biggest monument of Azerbaijan. Based on archeological researches and written sources Qabala with its suburbs was an important trade, economical and political center of Caucasian Albania and Azerbaijan.

Partov (contemporary Barda) was the biggest administrative and trade-handicraft center of Caucasian Albany and in a same time center of Uti Province. Partov was built in 5th A.D by Albanian Chary Vache. It became political, religious and civil center of Caucasian Albania by the early middle age. Well-known chemistries and ceramists, architects, other artists and scientists who were famous in east lived in Partov. Notice that the new style of architecture and floor designing and also usage of connecting around rivers stones and bricks were applied. Archeological researches conforms that this city was sounded by fortifications that were defending people. Rectilinear walls and towers were increasing the importance of defense role of fortification.

The administrative, political-religious importance of the city and existence of scientists and artists and businessman's proves that this city was a city of middle ages period and this is including Shamkir, Shatal, Beylagan and other classic scale cities. In order to research the social aspect of fortifications social aspect and also to study their military-strategic importance one must note that cities dimension has a great role.

Ganga and the walls of its fortification at the end of its antic period and over all middle age had passed specific creative road. There is no exact information about the creation of city and its history. It's so hard to clarify the whole defense construction system and its consistence creation; therefore it covers more than one century. It was found civil signs of bronze period in the city. There were found hills near the city which means here lived lots of people who possessed developed middle east. According to Strabon notes Ganga had economical relations with many cities as well as India. From far distance the city reminded middle age magnificent city. As in the antique period and also in middle age period Ganga attracted attention for its engineering calculations exactness.

Despite of their dimension they were real original cities. We can mention that, described buildings were built by civilized, skilled Azeri masters. The territory of Caucasian Albania is one of the fertile points around the world for its natural geographical condition. Researches on the filled of the archeological study of cities were given efficient materials to architects who are working on the structure and construction planning and high quality technical construction.

Key words: architecture,ald ,civilizetion, city.

UOT. 7.03

F.T.Bədəlova
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

ŞƏHƏR MÜHİTİNDƏ VİZUAL KOMMUNİKASIYANIN TARİXİ İNKİŞAF YOLUNA NƏZƏR

Hər bir qədim və ya müasir dizayn yeni inkişaf etmiş texnologiyalarla sıx bağlıdır. Söhbət əşyalar və vizual kommunikasiyanın tətbiqindən gedir. Müasir texnologiyanın inkişaf etməsi yeni forma və konstruksiyaların tətbiqi, bizə qədim formalar üzərində gedən dəyişikliklərin təkmilləşmiş formasının ixtirasına və istifadəsinə gətirib çıxarmışdır. Araşdırmalar göstərir ki, əvvəl ixtira olunan əşyalar dizayn olunduqda onun görüntüsü, təbii materiallardan olması əsas, digər faktorlar isə daxili strukturu və fiziki xüsusiyyətləri ikinci planda qalırdı. Hal hazırkı müxtəlif cür dizayn olunmuş binalar, parklar, keçidlər, fantanlar vizual kommunikasiyalar da belə əsas faktor görüntüdür. Bu prinsipin tətbiqi uşaq konstruktorlarında həmçinin mücərrəd məkan kompozisiyalarında daha geniş yayılmışdır.

Bu minvalla dizayna müxtəlif istiqamətlərdən nəzər yetirmək olar. Dizayn sahəsinin inkişaf formalarının dəyişməsinə, mədəni tarixi stilin rəssamlar tərəfindən çəkilməsinə şərait yaratmışdır. Konstruktiv analiz əsrlər boyu təkrarlanan dinamik geometrik modul strukturunu daima bizə xatırladır. Dizaynda bu tip işlər “kononiçeski” adlanır.(3/25)

Kanon bu sistemin qaydası, prinsipi, norma, işlərin qəbulu, simvolik qiymət, sosial mədəni rolların, cəmiyyətin, zövqsüz məhsulların, dövlət istiqrazlarının qanun layihəsində qeydə alınmasına şərait yaradır.

Bu dönmədə sənaye inqilabı demək olar ki, dünyanı bürümüşdü. Sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalı, ticarət və nəqliyyat, dəmir yolları və buxar yolları, rabitə sistemləri (poçt, teleqraf, telefon, radio və s) yaşayış evləri və ictimai müəsisələri tikilişi, səhiyyə, sosial həyat, hüquqi və maliyyə (birja, bank) sahələri, dünya teatırı, muzey, ictimai kitabxanalar, idman və bu sahələrin başında olan vizual kommunikasiya sistemləri və avadanlıqların funksiyası, onların təşkil qrafik informasiyada təxmini olaraq eyni vaxtda yaranmışdır. Bu inqilabın baş aldığı bir vaxtda memarlıq və tətbiqi incəsənət mühəndisliyinin inkişafına elə də maraq göstərilmirdi. Sosial mədəni (memarlıq və tətbiqi sənət) layihələr arasında fərq texniki mühitin yaratmasına və seçim meyarlarının məqbul variantından istifadə olunub funksional tələblərə cavab verən texnikanın təkmilləşdirilərək teleqraf aparatlarından istifadə edilməsinə münasib şərait yaratmışdır. Lakin bu aparatların təkmilləşməsi sənət əl işlərinin zəifləməsinə, emblem əmtəə nişanlarında da müasir texnikanın istifadə olunmasına təkan verir.

İlk siqnal informasiya daşıyıcı vasitələri Avropada XVIII-XIX cu əsrlərdə yaranıb. 1798-1800 cu illərdə Şimal dənizinin Hollanidiyanın hazırkı Baravin sahilində siqnal dirəyi yerləşdirilmişdir ki, bu da sahil boyu enən və qalxan evlərin ətrafında idi. Bu siqnal informasiya daşıyıcıları teleqraf xarakteri daşıyırdı və 1799-cu ildə ingilislərin bu siqnallara mane olmasının qarşısı Hollandiyalılar tərəfindən alınmışdır. Lakin qadağaların davan etməsinə baxmayaraq 1803-cü ildən amerikalıların qəti qadağan etmək isdədikləri dövlət istiqrazları 1813-cü ilə kimi öz fəaliyyətini qoruyub saxlamışdır. Demək bu, siqnal tipli vizual işarələrdən istifadə 1802- ci ildən elektrik teleqrafların ixtira olunmasına başlıca təkan verdi. 1866-cı ildə isə köhnə və yeni dünyanı birləşdirən Atlantik okeanında yerləşən “Qpey İsterin” - adlı paraxod oldu. Demək bu paraxod dünyada xəbərlərin

sinxrom olaraq daha sürətli yayılmasına şərait yaratdı . Öncə qəzet, poçt informasiya yayımında dillərlik edən paraxod daha sonra yerini teleqraf və telefona verdi.

Dizayn sahəsində daha çox ixtiraçılığa üstünlük vermək lazımdır ki, burada da yerləşdirmək, uyğun gəlməyən hissələri uyğunlaşdırıb effektlər əlavə edərək bütövlükdə bütün tələblərə cavab verən orqanizm yaratmaq əsas şərtidir. XVIII-XIX-əslərdə yeni kəşflər məişətdə istifadə olunan texnika, nəqliyyat, bununla yanaşı bir çox sahələrdə yeni yeni nəviliyyətlərindən bəhrələnməyə şərait yaratdı.

Bu əslərdə olan sənaye inqilabı ötən illərlə müqaisədə, daha sürətli və geniş büsət almışdır ki, bu da bütün sahələrdə öz əksini tapmışdır.(6/42)

XVIII-XIX əslərdə ixtira olunan əşyalar təkmilləşdirilərək müasir dövrdə də gündəmdədir. Nəzər saldıqda görürük ki, hal hazırda istifadə etdiyimiz binokl 1824-cü ildə; kibrit 1858-ci ildə; telefon poçt markası 1840-cı ildə ; poçt açıqca 1861-ci illərə təsadüf edir. Funksionalizm 1950–ci il dizaynın dünyada ümumi strategiyası 1970- ci ildə texniki qurğuların , sənaye məmulatlarının , məişət əşyalarının obrazlarına uyğun adlar verilməsinə zəmin yaratdı.

Funksional dizaynda dekor xüsusiyyətlərin, daxili faydalı əlamətləri maksimum nəzərə alınır ki, psixoloji və erqonomik baxımdan insanlara rahatlıq gətirsin.

Funksionalizm varisi olan modernizim isə 1920- ci illərdə bitərəf beynəlmli bir dizayn üslubu olmuşdur. Bu üslub memarlıqda iri kooperativ binalarda , aeroportlarda , ofis binalarının görünüşü və həmçinin kütləvi mənzil tikintisində də istifadə olunub. Funksional dizayn dedikdə steril və dəqiq tendensiyaaların dizaynda qrafik dilin və bu dövrdə bir çox kommunikasiyaaların funksional varisi sayılan İsveçrə qrafik dizaynı nəzərdə tutulur. (2/73)

1920- ci ildə Almaniya, Hollandiya, Rusiya, İtaliya və Fransa mərkəzləri yeni üslubun Avropanın şimalında yaranmasına şərait yaradırdı. Nəticədə ənənəvi dekorativ tətbiqi incəsənət və mühəndis texniki konstruksiyası inkişaf etməyə başladı. Bu dövrdə reklamla məşğul olan İsveçrədə qrafik dizaynın əsasını qoyan dizayner Rixart Paul Loze və həmçinin Almaniyalı Qerbert Bayer , Maks Billin adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Alman dizayneri Bill tərəfindən hazırlanan reklam plakatları , kitabçaları şirkət üçün kommersion məqsədli elanları və bu reklamlarla yanaşı funksional qatlanan oturmaqlı , sadə boru karkaslar və rahat çilçiraqları dizayn sahəsində uğur saymaq məqsəduyğun olardı.

1950- ci ildə Qrafik dizayner Polom Rengom tərəfindən tanınmış bir firmaya loqotip işlənmışdir. Bu IBM- nin loqotipidir ki, tərs fırladanda tv ekranını xatırladırdı. Bundan sonra dizaynerlərin irəli sürdüklləri məqsəd firmanın tanınması üçün onu tanıdan və məşhurlaşdıran vizual görüntünü yaratmaq idi.Arxiaktor Elliott Houes kompyuterin modul blok stilinin öhtəsindən gəldi və demək olar ki, əsasını qoydu.

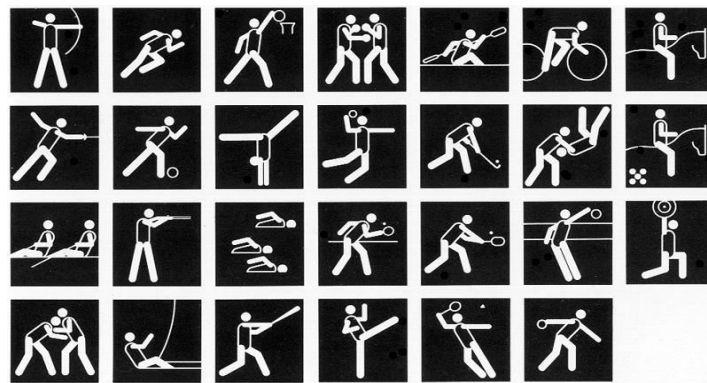
1970 ci ildən başlayaraq dizayn sahəsi daha da genişlənərək müxtəlif kooperativ stil və tətbiqi qrafika sahələrini zənginləşdirdi. Bu da dizayn sahəsində gedən sürətli inkişafa və 1980- cı ildən başlayaraq dizaynı böyük biznesə çevirməyə təkan verdi.(5/56)

Qrafik layihələrdə məlumatların verilməsi interaktiv qrafika piktoqramların yaranmasına şərait yaratdı. Piktoqramlar vasitəsi ilə lakonik rəmzləri belə sadə ,nöqtələrin bucaq elementləri əsasında davamı tapılmışdır. Kompyuter qrafik dizaynı mətbəə simvol və lövhələr, mətnli reklamlar və vizual informasiya baxımından insana təsir edən əsas vasitəyə çevrildi. Belə ki, Almanyada yerləşən QUQELOT- dizayn sürət çıxardan dizay bürosu , Holland dizayner və memarları tərəfindən yaradılmış bir mərkəzdir.Bu büro 1958- ci ildə fəaliyyətə başlamış və 16 il ərzində altı şöbədən ibarət böyük bir firmaya çevrilmişdir.

1. Sənaye dizaynı- dəqiq cihazlar , dəzgahlar, nəqliyyat , interyer, elektron hesablama texnikası
2. Qrafika- rəng kompozisiyası məmulatlarının hazırlanması etiket və qrafika nümunələrinin üzərində imzalar və simvollar bununla yanaşı rəngli kompozisiyalar.
3. Vizual kommunikasiya – məhsulun reklam obrazının yaradılması.
4. Foto şöbəsi-fotolaboratoriyalar
5. Model və nümunə emalatxanası – son bəzək nümunələri
6. Nümunələrin yoxlanıb yığılması bürosu fəaliyyət göstərirdi.

Bu cür dizayn bürolar 1970- ci ildən Alman strukturundan qaynaqlanırdı. Dizay tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, ilk dəfə olaraq 1976 cı ildə Münhendə keçiriləcək olimpiyada oyunları üçün piktoqramların işlənməsi və uyğun gələnlərin seçilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Vacib olan məsələ düzgün və lazımı informasiyanı çatdırma biləcək piktoqramların seçilməsi idi. Bununla yanaşı işlənmiş piktoqramlar

eyni stildə bir birinə çox bənzəməlidilər. Rəng koloristikasına düzgün müraciyyət etmək vacib məqamlardan idi. Bütün seçilmiş piktoqramlar qrafik setka üzərinə (modul toru) vertikal və diaqonal istiqamətdə 45° düzülmüş və işlənmiş piktoqramlarda bir fiqur fenomeni seçilərək idmanın növünə görə əsas fənd hərəkətlərini canlandırırdı. (Şəkil 1).

Şəkil 1

Vizual dilin kommunikasiyon işarələrin 1970-1980 cı illərdə yaranmasında İtalyan dizaynerlərinin rolu əvəzsizdir.

Açar sözlər: vizual, forma, məlumat, tarixi, multi-funksional sistemi, dizayn

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Nəriman Əşrəf oğlu. Heydər Əliyev və Bakının memarlığı-Bakı: 2005.-224 s.
2. Современный Польский Плакат /1968, 287s
3. Элис Туэмлоу «Графический дизайн фирменный стиль» /2006, 225s
4. Мозер К. - Психология маркетинга и рекламы 2002, 380s
5. Д.Огилви. "Тайны рекламного двора"/ www.koob.ru /46s
6. Кусакова Л. И , Элементы информативной экотуристической среды/2013
7. <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2012/avqust/256965.htm>

8. Jump up↑ M.Useynov. Bakı, 1995/ səhifə 5.
9. Qlaziçev V.L.-Dizayn haqqında.M.;İncəsənət 1970

Ф.Т.Бадалова

***Визуальная коммуникация от исторического развития в
городских условиях***

РЕЗЮМЕ

В современном мире средства носителей информации занимают важное место в организации общественной среды, на улицах и площадях, транспортных и жилых зонах, в художественном и эстетическом виде мест отдыха и городов. По этой причине в анализе городской среды, организации визуальной информации, организации художественной архитектуры и коммуникаций они должны составлять единство с художественным проектированием дизайна. Восприятие информации с теоретической точки зрения, оживление с визуальной и художественно-эстетической точки зрения помогает оживлению информации в новой визуальной форме.

Ключевые слова: визуальная, форма, информация, исторические, многофункциональная система, дизайн

F.T.Badalova

Visual communication from historical development in city conditions.

SUMMARY

Means of information have an important place as a multifunctional system in the organization of public environment, in streets and squares, transport and populated areas, in the artistic and aesthetic appearance in rest and city environment in modern time. That's why it must form unity by artistic projecting from design point of view in the analysis of city environment, organization of visual information, and organization of artistic architecture and communications.

The comprehension of information from theoretical point of view, the reviving of space from visual and artistic aesthetic point of view help the reviving of information in new visual form.

Key words: visual, form, information, historical, multifunctional system, design.

УДК 725

Э.Д.Джалилов

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

**АНАЛИЗ ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЙ И АРХИТЕКТУРНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ ТОРГОВЫХ ЗДАНИЙ КРУПНЫХ ГОРОДОВ**

Современные экономические, культурные и социальные условия активно способствуют изменению и развитию торговых объектов, превращая их в одни из центров повседневной жизни населения. Стоит отметить, что сам термин «торговый центр» появился во второй половине XX века. Торговый центр (ТЦ) — это группа торговых и коммерческих точек, расположенных в одном специально обустроенном месте, организованных в соответствии с определенной концепцией и объединенных единой архитектурой, с едиными для всех

площадями общего пользования, которые работают как одно целое и находятся в едином управлении. Во все убыстряющемся ритме жизни одним из главных требований современного потребителя становится концентрация большего количества торгово-бытовых функций в одном месте, возможность одним действием решить определенное количество потребительских задач. Новые потребности людей определяют концептуально новый подход к факторам конкурентоспособности торговых предприятий. Хотя процесс покупок как таковой уже стал популярным времяпрепровождением, его оказывается недостаточно для продления пребывания покупателей на территории торгового центра. Это вызывает необходимость наполнения его дополнительными функциями, позволяющими получать бытовые, оздоровительные, развлекательные и прочие услуги.^[1]

Первостепенной задачей для любого торгового объекта является привлечение максимального количества потенциальных покупателей. И именно архитектурная среда торгового объекта способствует привлечению покупателей и повышению престижа торгового центра. К этому относится оригинальное архитектурно-пространственное решение интерьера и экстерьера объекта, благоустройство прилегающей территории и учет градостроительных особенностей территории застройки. С развитием функций торговых зданий происходит их усложнение, превращение их в многофункциональные общественно-досуговые комплексы со сложной структурой, при этом торговая функция остается здесь ключевой.

С развитием строительной технологии, совершенствованием форм розничной и оптовой торговли, ростом населения крупных городов и целым рядом социальных и технических достижений, проектирование современных торговых зданий, особенно в составе крупных торговых центров, приобретает сложный специализированный характер. В то же время качественные характеристики современных торговых зданий, параметры и элементы пространственных зон, принципы организации непрерывно совершенствуются. Не прекращается развитие системы композиционных принципов, которая связана с возникновением новых интегрированных типов зданий с включением торговых помещений как связующих элементов с центральной нагрузкой, усложнением эмоциональных и эстетических требований к внутренним пространствам, изменением эстетических представлений и самих элементов архитектуры.

Огромное значение для расширения использования и развития современных торговых зданий имеет изучение зарубежной практики, накопившей огромный опыт в проектировании и строительстве. Использование и переосмысление наиболее интересных приемов и принципов этой практики составляет неотъемлемую часть развития типологии современных торговых зданий.

За последние 15–20 лет за рубежом появилось довольно много принципиально новых идей, которые существенно изменили прежние модели современных торговых зданий и подход к их организации. Постепенно возникло новое поколение современных торговых зданий, пришедших на смену традиционной, исключительно функциональной структуре торговых объектов. Новаторство в проектировании стало средством утверждения уникальности и неповторимости, основанном на высокоразвитом рынке и постоянно обновляемой моде. Теперь огромное значение стало предаваться высокому качеству архитектуры, стилю, среде, которые рассматриваются теперь не как роскошь, а как непреложное требование современной торговли.^[2]

К тому же, за последнее время сильно повысились требования к эмоциональной и эстетической насыщенности интерьеров торговых объектов. Таким образом появилась

необходимость не только в целостной и согласованной внутренней среде, но и в потенциальной возможности для раскрытия эстетической индивидуальности и повышения её творческой активности.

Главной структурной связью торгового комплекса является функционально-пространственное единство составляющих его объектов, которое в свою очередь определяется рядом внешних и внутренних связей.

По типу торгового комплекса и особенностей его архитектурно-планировочного решения можно выделить:

- встроенно-пристроенные помещения (на первых этажах жилых зданий и т.д.);
- отдельно стоящие здания;
- торговые комплексы (объекты, включающие несколько зданий – например, магазин и склад)

Такое разделение связей дает возможность последовательно выявить механизм взаимодействия между элементами внутри структуры, и структуры в целом с окружающей средой, а следовательно, раскрыть закономерности, лежащие в основе её архитектурно-планировочного и композиционного формирования.^[3]

При этом большое внимание уделяется долговечности зданий, изменениям в их облике, связанным с физическим старением. Выбираются формы, которые повышают энергоэффективность объекта и не требуют больших энергозатрат при его возведении.

В настоящее время основное направление совершенствования системы торгового обслуживания населения связано с обеспечением равных условий предоставления товаров и услуг в различных частях города. Различные части города отличаются градостроительной ситуацией, планировочной структурой, плотностью застройки и радиусом обслуживания населения торговыми услугами.

Расчленение территории крупного города на планировочно-структурные части обуславливает собой трансформацию единого городского центра общественного обслуживания в пространственно взаимосвязанную систему центров городского значения. Существующие диспропорции в градостроительной организации и функциональном составе стихийно сложившихся общественно-торговых центров в крупных городах актуализируют проблему организации торговых центров городского значения.^[4]

Концентрация предприятий торговли, общественного питания и бытового обслуживания по сравнению с отдельно стоящими предприятиями обеспечивает экономию капитальных затрат в расчете на 1 кв.м. торговой площади и сокращение эксплуатационных расходов, уменьшение потребности в обслуживающем персонале.

Понятие торговый центр (также как понятие "общественно-торговый центр", "центр обслуживания" и т.д.) включает двойное содержание:

- во-первых, это функционально пространственный элемент планировочной структуры города, строго рассчитанный на обслуживание населения в определенной зоне доступности;
- во-вторых, это архитектурный объект, комплексный тип пространственно и функционально взаимосвязанных предприятий и учреждений общественного обслуживания, управляемый из единого центра.

В недавнем прошлом необычные и совсем индивидуальные формы использовались для очень крупных общественных или религиозных объектов. Все объекты гражданского строительства были простыми и отличались только декором фасадов. Понятно, что

возвращение к разнообразному декору если и будет, то очень сложным, так как строительное производство на это не ориентировано. Разнообразие должно происходить в деталях, в выборе материалов, в цветовых решениях, в пластике фасада - геометрии членения фасада и его рельефа. Здесь происходит очень много изменений и новаций.

Значительная часть магазинов, особенно старой застройки, размещается на первых этажах жилых домов, административных зданий (встроенные) или в блоках, пристроенных к многоэтажным жилым домам, где часть помещений магазина находится на первом этаже жилого дома и в подвале, а другая часть -- торговая площадь вынесена за пределы первого этажа (встроенно-пристроенные). Эти виды зданий имеют ограниченные габариты (малая ширина и высота, частая сетка колонн), не всегда обеспечивают условия технологического процесса и внедрения прогрессивных форм торговли, создают неудобства для проживающих (шум от работы торгового оборудования, транспортных средств, загрязненность территории и т.д.).

Специальные отдельно стоящие здания выгодно отличаются от встроенных и встроенно-пристроенных. Они в большей мере обеспечивают удобную планировку и компоновку помещений, рациональное направление покупательских потоков, возможности для механизации торгово-технологического процесса. Их строительство позволяет избежать случайного пересечения коммуникаций жилого дома и торгового объекта. При этом улучшаются транспортные пути, хозяйственные дворы магазинов изолируются от жилых домов.

По капитальности сооружения торговые здания делятся на капитальные (магазины) и облегченного типа (мелкорозничная торговая сеть).

В зависимости от материала стен и конструктивных элементов торговые здания могут быть кирпичными, каменными, гипсо-, шлако- и железобетонными.

По размеру торговых площадей торговые здания делятся на мелкие (до 250 м²), средние (250--1000 м²), крупные (1000--5000 м²), особо крупные (свыше 5000 м²).

Эффективность торгово-технологического процесса в магазине во многом зависит от наличия определенных функциональных помещений, которые должны обеспечить необходимые условия для торгового обслуживания покупателей, удобства для работников и сохранность товарно-материальных ценностей. Устройство магазина, планировка его помещений и торгово-технологический процесс взаимосвязаны и взаимообусловлены. Они зависят от товарного ассортимента, торговой площади, методов продажи, от характера работ по подготовке к продаже (перемеривание тканей, утюжка одежды, проверка теле- и радиоаппаратуры, продажа живой рыбы и т.д.).

По особенностям объемно-планировочных решений торговые здания бывают одно- и многоэтажными, с подвалом или без него. Современные проекты торговых зданий, особенно в продовольственной торговле, предусматривают строительство одноэтажных, отдельно стоящих зданий без подвалов, которые позволяют наиболее эффективно использовать торговые площади, не требуют средств механизации для вертикального перемещения товаров и обеспечивают наилучшие условия для торгово-технологического процесса. Вместе с тем для одноэтажных зданий необходима большая территория застройки, что при высоких ставках за аренду земли экономически невыгодно.

Исходя из всего вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

- процессы урбанизации, связанные с концентрацией населения и функций общественного обслуживания в крупных городах - центрах региональных градостроительных систем, обуславливают организацию торговых центров городского значения в функционально

оправданных местах, связанных с интенсивными транспортно-пешеходными потоками в транспортных узлах городского и регионального значений;

- высокая концентрация торговых предприятий и учреждений в составе торговых центров, являющихся главным элементом системы общественного обслуживания, делает актуальными вопросы совершенствования функционально-планировочных и архитектурно-пространственных решений объектов исследования на основе богатых традиций архитектуры и градостроительства страны, связанных с национально-бытовыми и природно-климатическими условиями, которые определяют основные типологические особенности торговых зданий и комплексов.

Достижение этой цели связано с решением следующих основных задач:

- выявление градостроительных, социально-экономических и природно-климатических факторов, обуславливающих типологические особенности торговых центров;

- анализ исторического опыта и обобщение существующей практики организации торговых центров в городах с выявлением необходимости организации торговых центров городского значения в планировочных зонах крупных городов;

- исследование функциональных аспектов организации торговых центров с целью определения архитектурно-планировочных решений, позволяющих снизить затраты времени населения на получение товаров и услуг избирательного характера в различных частях города;

- определение рациональных функционально-планировочных объемно-пространственных решений торговых центров городского значения с учетом градостроительных и природно-климатических факторов;

- разработка методических рекомендаций по архитектурно-планировочной организации торговых центров городского значения в крупных городах.

Ключевые слова: торговые объекты, конкурентоспособность, архитектурная среда, общественно-досуговый комплекс, пространственная зона, трансформация

ЛИТЕРАТУРА

1. Ш.Д.Аскарлов и др. Архитектура Запада: Модернизм и постмодернизм, критика концепций, М.: Стройиздат, 1987, ^[2] - стр.8;

2. Л.И.Кириллова и др. Архитектурная композиция жилых и общественных комплексов, М.: Стройиздат, 1976 - ^[1] - стр.4, ^[3] - стр.42, ^[4] - стр.84

Ə.D.Cəlilov

İri şəhərlərdə ticarət obyektlərinin şəhərsalma və memarlıq-tipoloji təşkilinin analizi

XÜLASƏ

Muasir iqtisadi, mədəni və sosial şərait ticarət obyektlərinin gündəlik həyatın mərkəzlərinin birinə çevrilməsinə, onların dəyişilməsinə və fəal inkişaf etməsinə təkan verir. Mütəmadi tezləşən həyat tərzii müasir istehlakçının tələblərinin əsaslarından birinin çoxlu sayda funksiyaların bir yerdə cəmləşməsi, bir neşə məsələnin eyni vaxtda həll edilməsi imkanı olur. Yeni ehtiyaclar ticarət obyektlərinin rəqabət faktorlarına konseptualca yeni yanaşmanı tələb edir. Alış-veriş artıq populyar vaxt keçirmə prosesinə çevrilməsinə baxmayaraq, bunun alıcıların ticarət mərkəzində olmaları vaxtının uzadılması üçün kifayət

deyil. Bu onun məişət, sağlamlıq, əyləncə və s. xidmətləri əldə etmək kimi əlavə funksiyalarla doldurulmasını labüd edir. Əhalinin sıxlaşmasının artması və ictimai xidmət funksiyaların iri şəhərlərdə - regional şəhərsalma sistemlərinin mərkəzlərində - cəmləşməsi ilə bağlı urbanizasiya prosesləri, şəhər və regional əhəmiyyətli intensiv piyada-nəqliyyat axınları ilə bağlı, funksional baxımından əsaslandırılmış yerlərdə şəhər əhəmiyyətli ticarət obyektlərinin təşkilini labüd edir.

Açar sözlər: ticarət obyektləri, rəqiblik, memarlıq mühit, ictimai-əyləncəli kompleks, fəza zonası, transformasiya.

E.J.Jalilov

*The analysis of the town-building and architectural-typological organization
of the commercial buildings of large cities*

SUMMARY

Contemporary economic, cultural and social conditions actively contribute to change and development of commercial objects, converting them into some of the centers of the daily life of population. In entire the sped up rhythm of life for contemporary consumer one of the main requirements becomes the concentration of a larger quantity of functions in one place, the possibility to solve several tasks by one action. New needs determine conceptually new approach to the factors of the competitive ability of commercial enterprises. Although the process of purchases as such already became popular pastime, it occurs insufficiently for the prolongation of a stay of buyers in the territory of commercial center. This causes the need for filling with its additional functions, which make it possible to obtain everyday, health-improvement, entertaining and other services. The processes of urbanization, connected with the concentration of population and functions of social service in the large cities - the centers of regional town-building systems, cause the organization of the commercial centers of urban value in the functionally justified places, connected with the intensive transport-pedestrian flows in the transport units of urban and regional values.

Key words: commercial objects, competitive ability, architectural medium, public-relax complex, three-dimensional zone, the transformation

UOT 720.72.03 (9)

M.T. Eynullayeva

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

BAKİ ŞƏHƏRİNİN YAŞAYIŞ BİNALARININ MEMARLIĞI

Müharibə illərində tikinti prosesinin kəskin şəkildə səngiməsi və səviyyəsinin aşağı düşməsi Bakı şəhərlərində tikinti və sənaye istehsalının müharibənin tələblərinə istiqamətlənməsi ilə bağlı idi. Lakin müharibədən sonrakı ilk illərdə Bakının həyatında genişmiqyaslı tədbirlər proqramının həyata keçirilməsi, o cümlədən şəhərin bəzi köhnə rayonlarında rekonstruksiya işlərinin aparılması başlandı. Küçə və magistrallar genişləndirildi, şəhər meydanlarında ansambların yaradılmasına xüsusi diqqət yetirildi. Bununla da şəhərin baş magistral qovşaqlarında yeni meydanların yaradılması (Azadlıq, Cənubu və Şimali Sovet), H.Hacıyev küçəsində (indiki Azərbaycan prospekti) olan meydanların

tamamlanması, bağların salınması (Nizami və Sabir adına bağ) Bakının sonrakı planlaşma strukturunun inkişafına təsir etdi (1, s. 41 – 48, 88 – 91).

Bu illərdə sahilboyu bulvarın salınması ilə şimal küləkləri şəraitində yaşayış zonasının insolyasiya rejiminin tənzimlənməsinə də diqqət yetirildi. Bu zamanın təcrübəsini araşdırarkən məlum olur ki, belə şəraitdə yaşayış evlərinin qapalı həyətlər ətrafında qruplaşması yerli şəraitə daha uyğun idi. Bu illərdə M.Hüseynov, S.Dadaşov, Q.Məcədov, Q.Əlizadə kimi görkəmli Azərbaycan memarları öz layihələrində yerli təbii-iqlim şəraitini və ənənəvi motivləri nəzərə almaqla yaşayış tikintisinin memarlığına bir sıra yeni tendensiyalar gətirdi. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə salınan ayrı - ayrı meydanlara çıxan hündür mərtəbəli evlər öz yeni görkəmləri ilə dominant rolunu oynayırdı. Məsələn, Şimali Sovetski, indiki Nərimanov meydanının cənub sərhədində neftçilər üçün tikilən 10 mərtəbəli yaşayış binasında istifadə olunan memarlıq detalları və elementləri artıq yeni tərtibatda təqdim edilirdi. Cəmiyyətin bu dövrdəki inkişaf illərinə təsadüf edən yaşayış memarlığının bədii ifadəliliyi nisbətən az da olsa artıq özünü göstərməkdə idi. Belə ki, yaradıcılıq istiqamətində yaşayış binalarının tərtibatında tədricən «gözəllik» amilinə diqqət yeritilməyə başlandı. Binaların xarici görkəmi ilə bərabər, onların planlaşma komfortluluğuna da fikir verilir. Məsələn, mətbəxin mütləq balkon və qonaq otağı ilə əlaqələndirilməsi, çoxotaqlı mənzillərdə iki sanitar qovşağının nəzərdə tutulması buna nümunədir. O zaman dövlətin şəhərsalma və memarlıq prinsipindən irəli gələn yaşayış və ictimai binaların birtipli planlaşdırılmasında bu heç də asan başa gəlmirdi. Ümumilikdə götürsək, 50-ci illərdə tikilən yaşayış evləri ancaq dövlət tərəfindən maliyyələşdirildiyindən və tikinti texnologiyası səviyyəsinin nisbətən aşağı olmasından kütləvi yaşayış massivlərinin tikintisi hələ də çox geniş miqyas almamışdı və bu zamanlar sənaye müəssisələri və ictimai təşkilatların tabeçiliyinə aid edilən binaların inşasına üstünlük verilir. 1940 - 60 - cı illərdə Bakının mərkəzi hissəsində yeni yaşayış tikintisi gedirdi, onun ətraf rayonlarındakı boş sahələrdə kütləvi tikinti işlərinin aparılması hesabına yaşayış tikintisinin həcmi artırdı. Şəhərsalma materiallarının təhlili göstərir ki, o illərdə Bakının memarlıq-planlaşma inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Şəhərətrafi zonalarda aparılan kütləvi tikinti işləri ilə yanaşı, Azadlıq meydanı ətrafında olan birmərtəbəli köhnə tikililər sökülür, əvəzində isə şəhərin magistral və meydan məkanlarının mahiyyətini gücləndirən monumental binalar ucaldılırdı. Eyni zamanda Bakının planlaşma strukturunda önəmli yer tutan Neftçilər və N.Nərimanov prospektində, Nizami və S.Vurğun küçələrində rekonstruksiya işləri aparıldığından burada cəmlənən bir sıra yüksək bədii tərtibatlı yaşayış, ictimai binalar ətrafında abadlıq və yaşıllaşdırma tədbirlərinin genişlənməsi də tələb olunurdu.

Bakı memarlığında özünəməxsus milli motivlər qorunmaqla yeni forma, konstruksiya, kompozisiya axtarırları, bədii ifadəlik xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılması sonrakı illərdə bir sıra maraqlı yaşayış binalarının yaranmasına təkan versə də, 1960-cı illərdən başlayaraq yeni mütərəqqi istiqamət özünü layihələrin tam sənayeləşdirmə üsuluna keçməsilə təcəssüm etdirdi. Belə ki, Bakıda bir neçə fransız «Kamyü» evtikmə zavodlarının hesabına yaşayış tikintisinin geniş miqyas alması demək olar ki, öz vizual görkəmi ilə fərdi memarlıq obrazı alan layihələndirmə təcrübəsini tənəzzülə gətirdi. Yaşayış tikintisinin sənaye əsasına keçməsi ilə binalarda yaranan birtiplilik obrazı psixoloji və bədii-estetik tərəfdən çatışmamazlıq yaratdı və bununla da memarlığın vacib yaradıcılıq xüsusiyyətləri kölgədə qaldı. Belə münasibətin əsas zəminlərindən biri o zamanlar şüar kimi səslənən «hər bir ailə üçün yeni yaşayış evi» devizi idi. Bunun nəticəsi kimi də Azərbaycanın şəhərlərində oxşar memarlıq obrazına, mənzil tiplərinə, fasadlarda memarlıq elementlərinin təkrarçılığına ifrat dərəcədə yol verildi. İri şəhərlərdə neqativ iz qoymuş panel evlərin tikintisi,

oxşar mikrorayonların salınması heç də şəhər mərkəzinin təkmilləşdirilməsinə mane olmadı. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Bakının mərkəzi rayonları istisna olmaqla, şəhərin qərb və şərq zonalarında tikilən binaların əksəriyyəti iri divar və örtük panelləri əsasında qurulsa da, ölkəmizin müstəqillik əldə etdiyi ilk illərindən panel tikinti üsulu dayandırıldı. O illərdən başlayaraq fərdi layihələr əsasında karkas-blok tipli yaşayış evləri daha geniş inkişaf tapdı və beləliklə də yeknəsəklik ifadə edən çoxsaylı mikrorayonların fonuna bir canlanma gəldi (2, s.24 - 26). 70-ci illərdən sonra Bakı şəhərinin bəzi yaşayış binalarının memarlıq-planlaşdırma və həcm-məkan kompozisiyasında əksini tapan maraqlı xüsusiyyətlər yaşayış tikintisinin inkişafı və memarlıqda yenilik kimi diqqəti cəlb etdi. Belə ki, bu illərin tikintiləri sırasında “8-ci kilometr” adlanan yaşayış rayonunda 4 seksiyalı 9 mərtəbəli yaşayış evi (memar A. Bədirov, A. Troşinskaya, 1979-cu il) öz konstruktiv sxemi, fasad tərtibatı və maillli relyefdə uğurlu yerləşdirilməsi baxımından maraq doğurur. M. Lermontov küçəsində ucaldılan yeni yaşayış binası (memar H. Atakişiyev, A. Bədirov, 1977-ci il) tarixi mühitə yaxşı uyğunlaşdırılmışdır. Burada mənzillərin plana görə funksional qruplaşması və eyni zamanda balkon və eyvan elementlərinin düzgün əlaqələndirilməsi çox maraqlı memarlıq-məkan həlli sayıla bilər. Düzgün cəhətlənməsi, ətraf tikintilərlə uzlaşması və ikitərəfli balkon elementləri ilə funksional-estetik baxımdan fərqlənən C.Cabbarlı küçəsində 1976-cı ildə ucaldılan 6 mərtəbəli yaşayış evini nümunə göstərmək olar (memar N. Hacıbəyov). Azadlıq prospektinə bucaq altında çıxan və öz memarlıq orijinallığı ilə seçilən 1982-ci ildə inşa edilən 9 mərtəbəli üç bloklu yaşayış evi digərlərindən mütləq cəhətlərinə görə fərqlənir (memar Ə. Novruzı). Onun fasadında dərin yay otaqlarını xatırladan və eni 2,6 metr olan eyvanlar verilmişdir. Eyni zamanda burada Azərbaycanın ənənəvi motivlərindən olan ikiqatlı dam örtüyü tətbiq edilmişdir (3, s. 236 – 240).

Qeyd edək ki, 70-80-ci illərdə daha çox şəhərsalma tədbirlərinə üstünlük verilsə də, mövcud səbəblərdən artıq 80-ci illərin sonlarında yaşayış tikintisində o qədər də irəliləyişlər müşahidə olunmadı, ancaq şəhərin şərq və qərb hissələrində az miqdarda tikintilər aparıldı. Baş küçələrin obrazlarına tək - tək birbloklı “göydələnlərin əlavə olunması onların görkəminə canlanma gətirdi (4, s. 108 – 110). Yaşayış tikintisinin müasir inkişaf mərhələsi 90-cı illərin ilkin mərhələsindən başlayaraq bu günə kimi davam edir. Yaşayış memarlığında tikintisi öndə gedən hündür mərtəbəli evlər demək olar ki, Bakının bütün inzibati rayonlarında: mərkəz, qərb, şərq, şimal, cənub sərhədləri daxilində geniş vüsət tapmışdır. Struktur baxımından onlar tək-tək sırayı düzlülüş formasında frontal quruluş tapır, ya da kiçik qruplar formasında özünəməxsus məkan təşkilində həcm-planlaşma xarakteri alır. Bəzən qapalı bir kvartal xatırladan vahid həyət ətrafında dörd tərəfə cəhətlənən «ev-kompleks» formasında və ya «azad qruplaşma» formasında həll edilirdi (Mətbuat prospekti). Bu bina tiplərinin hər birinin özünəməxsus planlaşma strukturu, iç- məkan quruluşu və memarlıq həlli var.

Eksperimental memarlıq demək olar ki, hər bir tarixi mərhələyə aid olsa da, lakin müasir zamanda yerli xüsusiyyət, yeni texnologiya və materialların istifadəsindən asılı olaraq bu sahədə böyük yeniliklər müşahidə olunur. Bu da, ilk növbədə, layihələndirmədə standart normadan kənara çıxaraq yeni nailiyyətlər hesabına yaşayış binalarının təkmilləşdirilməsinə yönəlib. Belə ki, ifadəli məkan həlli, effektivliyi ilə fərqlənən dayanıqlı konstruktiv quruluş, müasir mühəndis kommunikasiyaları sisteminin təşkili, binaların iç - məkan interyerlərinin görüntüləri, xarici fasad tərtibatında yeni üsul və element axtarışı bu binalara yeniliklər gətirdi. Eyni zamanda binaların fasadlarında miqyas, ritm və nisbətəin dəyişməsindən onların kompozisiya quruluşu da dəyişdi (Neftçilər prospektinə çıxan bəzi evlərdə). Şəhərin mərkəzində yerləşən hündür mərtəbəli binalarda məhz fasad elementlərinin

yeni dəbdə tərtib edilməsi hesabına binalar plastik, mənzərəli və cəlbedici görkəm aldı, sadə divar fasadlarının ritmik formada balkonlarının erker və lodcirlə əvəz edilməsi onlara daha çox ifadəlik verdi (Nizami və H.Hacıyev küçələrinə çıxan evlərdə).

Bakı şəhəri bu gün tikinti meydanını xatırladır. Belə ki, yüksək mərtəbəli yaşayış tikintisi son illərdə qeyd etdiyimiz kimi, durmadan inkişaf edir və böyük məkan tutumunda özünü göstərir. Yeni konstruksiya və texnoloji tikinti üsullarının, müasir tikinti materiallarının istifadəsi ilə yüksək mərtəbəli yaşayış tikintisi struktur və memarlıq cəhətdən zamanında tikilən azmərtəbəli yaşayış fondu ilə kontrastlıq təşkil edir. Belə ki, son 15 il müddətində şəhərimizdə tikilən yüksək mərtəbəli evlərin tikinti üsulu, kompozisiya-konstruksiya həlli və həcmələrinin forma və element tərtibatı demək olar ki, müasir dünya memarlığı standartlarına yaxınlaşmağa çalışır. Əlbətdəki, bu hal şəhər əhalisinin sosial tələbləri fonunda baş verir, yerli şəraitin təkmilləşməsi zəruriyyətindən doğur və müasir zamanın texnologiya nailiyyətləri ilə yeni material sintezindən irəli gəlir. Son zamanlar bu binalarda ənənəvi elementlərin - yarım günbəzli dam çıxıntılarının verilməsi binaların siluet həllinə də öz təsirini göstərir və onların həcmi məkan həllində yeni kompozisiya quruluşu yaradır. Onu da qeyd edək ki, yeni tipli hündür mərtəbəli binaların təkcə xarici görkəmləri deyil, mənzillərinin iç - məkan planlaşmasında, otaqların yerləşmə prinsipində və ən əsası da interyerlərin bədii tərtibatında özünü biruzə verir.

Beləliklə, Bakı şəhərinin yaşayış tikintisinin uzun zaman yolu keçmiş memarlıq inkişafı özünü təsdiqləyən qanunauyğunluqlar əldə etsə də yaşayış mühitinin təşkilinin daha da təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi düşünürəm ki, öz səmərəli nəticəsini vermiş olardı:

- 1.Yüksək mərtəbəli bir bloklu evlərin orta mərtəbəli yaşayış tikintiləri mühitinə daxil edilməsi;
- 2.Hündür mərtəbəli evlərin magistral boyu və yaşıllıqlar arasında yerləşdirilməsi;
- 3.Qruplaşmış olan hündür mərtəbəli evlərin yaşayış rayonunun relyef yüksəkliyində verilməsi.

Açar sözlər - meydanlar, yaşayış evləri, memarlıq-planlaşma həlli, azmərtəbəli evlər, yüksək mərtəbəli binalar, memarlıq elementləri.

1.Бретаницкий Л.С., Саламзаде А.В. (под редакцией акад. М.Усейнова) Архитектура Советского Азербайджана. М.: Изд. Литература по строительству, 1973, 264 с.

2.Гусейнов Э.Ф. Преемственность как принцип реконструкции исторической среды города / Материалы Международной конференции, посвященной 25 – летнему юбилею ААСУ. Баку: 2001, с. 24 – 26.

3.Эфендизаде Р.М. Архитектура Советского Азербайджана. Москва: Стройиздат, 1986, 318 стр.

4.Musayeva X.T. Bakının yeni yaşayış rayonlarının planlaşdırma quruluşunun formalaşdırılması/ Beynəlxalq konfrans materialları, Bakı: 2005, 108–110 s.

*М.Т. Эйнуллаева**Архитектура жилых домов города Баку*

РЕЗЮМЕ

В настоящее время город Баку напоминает строительную площадку. Можно сказать экспериментальное проектирование, если даже относится к каждому историческому этапу, но в последние года использование коренных особенностей, новейших конструкций, технологий и материалов в этой отрасли видны большие изменения. И так в период последних 15-ти лет метод строительства построенных многоэтажных домов в нашем городе, композиционные, конструктивные решение, в интерьерах и экстерьерах оформление художественных форм и элементом можно сказать что подходит к современным мировым архитектурным стандартам.

Ключевые слова: площадки, жилые дома, малоэтажные дома, архитектурно - планировочные решения, многоэтажные здания, архитектурные элементы.

*М.Т. Eynullayeva**The architecture of dwelling buildings in Baku*

SUMMARY

Baku city reminds a huge construction site nowadays. Even if experimental architecture belongs to different historical periods, presently, there is a lot of innovations which depend of local features, new construction technologies and materials. So, the construction types and methods, compositions, interior and exterior elements and overall shape of high rise buildings that were built here over the past 15 years, got much closer to modern architectural standards.

Key words: squares, dwelling houses, architectural planning, low rise buildings, high rise buildings, architectural elements.

УДК 726.2

*Т.Р.Абдулрагимова**Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет***ИСТОРИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ АРХИТЕКТУРЫ БАКУ-АПСШЕРОНСКОГО РЕГИОНА НА РУБЕЖЕ XIX -XX ВЕКОВ**

Формирования и развития архитектуры Баку-Апшеронского региона неразрывно связано с архитектурным наследием Азербайджана, которое можно разделить на три отрезка времени. Первый отрезок, охватывающий древнюю архитектуру, отличается уравновешенным, порою хаотичным строительством, многие из которых по сегодняшний день не сохранились и известны лишь по данным письменных источников. История архитектуры древнего периода Азербайджана, сосредотачивая в себе важнейшие этапы в культурном развитии человечества, являлась историей древнейших классовых обществ на территории Азербайджана, входящая в культурное наследие древнего Востока. Второй отрезок развития связан в основном с архитектурным наследием исламских стран и начинается с принятием в Азербайд-

жане ислама. Третий отрезок времени, относящийся к архитектуре Баку XIX и начала XX веков, базируется на предыдущих двух отрезках времени развития архитектуры. Этот период отличается воздействием различных европейских стилистических направлений, начиная от классической ордерной системы, продолжая ренессансом, неоготикой, барокко, модерном и так называемым мавританским стилем, и кончая местными национально-романтическими особенностями архитектуры и эклектики. Рассматривая результаты архитектурно-археологических исследований, проводимых в Азербайджане, и в частности на территории г. Баку можно сказать, что строительное искусство страны на первом отрезке времени имеет тысячелетнюю историю. Недалеко от местечка Кобустан, в южной части Апшеронского полуострова, где сегодня расположен город Баку, полентологами и археологами обнаружены останки животных и насекомых тысячелетней давности. (3.səh.28-30) В селениях Бинагади, Шувелян, Биби-ейбат, Зиря во время раскопок изъятые остатки различных домашних и бытовых утварей, относящихся к различным историческим периодам – палеолит, мезолит и бронзовый. Наскальные надписи и рисунки, которые начиная от Гобустана, продолжаясь по всему побережью Каспийского моря, доходя до Баку, продолжают до северной части Апшерона, подтверждают человеческие следы, проживающих в те времена в Баку-Апшеронском регионе. Интересная информация о древности Баку была получена при раскопках в 1986 г. на верхнем дворе Дворца Ширваншахов. Обнаруженные остатки посуды из глины, маленькие скульптуры женщин, изготовленные из серой глины, принадлежащие к бронзовому веку, а также базы двух больших колонн относящиеся к большому сооружению и другие материалы раскопок дают основание считать Баку античным городом с возрастом свыше две тысячи лет. Однако следует отметить, что впервые со стороны арабских источников, Баку уже в I веке н.э. отмечается как маленький портовый город. (1.səh.142-361) Имеются весьма интересные версии возникновения названия «Баку». Самая первая версия о названии города, относящееся к V-VIII векам проходит как «Багаван» и «Багуан». Топонимии в индо-европейских языках обозначается как «бог», «солнце». Окончание «ван», произносимый иногда «уан» означает большой важный город. Другое название города «Бадкива» на фарсидском языке означает «вад» - ветер, «кива» - подветренный. В целом «Бадкива» означает подветренный город, т.е. Баку именуется как город ветров. Таким образом, современное название города Баку, пройдя весьма сложные топонимии, начиная от Багавана, Бакуя, Бадкува, наконец приобрел теперешнее название Баку. Находящийся недалеко от г. Баку, Кобустан своим существованием оставил определенные следы в этих краях. Это подтверждается результатом археологических раскопок проведенных в 1991 году вблизи Гыз Галасы. Здесь обнаружены аналогичные предметы, относящиеся к эпохе мезолита и неолита, которые увидели свет в раскопках Гобустана (2.səh.92-94) Из вышеуказанного можно сделать вывод, что наскальные рисунки Кобустана, имеющие датировку с X по II тысячелетия до н.э., безусловно, являются материальной культурой и наследием народа и своими неповторимыми рисунками раскрывают первую художественно-декоративную композицию изобразительного искусства наших предков. Удобные бухты, пересечения многих караванных и морских путей, залежи соли, нефти и свободный выход на поверхность земли нефтяного газа послужили причиной возникновения еще в глубокой древности самобытных памятников культуры Баку и Апшеронского региона.

XI-XVIII века, можно отнести к периоду династии Ширваншахов, Сефевидов и Бакинских ханов. Эпоха Ширваншахов отличается строительством культовых сооружений, а

также многочисленных оборонительных замков, башен и т.д., защищающих от нашествия северных и других завоевателей. В эту эпоху были заложены и расширены селения Нардаран, Бузовны, Маштаги, Мардакяны, Бильгя и т.д. Активное строительство гражданских сооружений в различных селениях Апшерона относятся к эпохе Сефевидов. Памятники эпохи Сефевидов отличаются своими объемно-пространственными и архитектурно-планировочными решениями от эпохи Ширваншахов. Это обусловлено новыми социально-экономическими условиями развития региона и с применением новых конструкций и материалов. Наконец, период Бакинского ханства отличался строительством дворцов, бань, мавзолеев и т.д. В этот период строительство культовых сооружений охватывает основные селения Апшерона. Здесь появляются новые архитектурно-планировочные приемы, сохраняющие традиционные конструктивные формы и декоративные элементы.

Летняя резиденция дворца Ширваншахов Халилуллы I, построенная частично в стиле сельджукской архитектуры, послужила особым толчком развитию архитектурно-планировочной структуры всего города. Дворец состоит из нескольких зданий, строительство которых осуществлялось в XV-XVI веках. Несмотря на сложный рельеф местности, на возвышенной части старого города, архитектор умело разместил в четырех небольших дворах отдельные здания. На самом верхнем дворе ансамбля с господствующим положением был расположен сам дворец, состоящий из 52-х комнат. Ко дворцу примыкает великолепное строение Диван-хана, являющееся гордостью и шедевром национальной архитектуры Азербайджана. Вокруг основных доминирующих сооружений как Гыз Галасы и Дворец Ширваншахов были сосредоточены различные общественные здания, культовые сооружения, а также застройка мехелле создающие целостность объемно-пространственной структуры внутри крепостных стен города. Определенная прослойка населения города Баку занималась различными ремеслами. Среди них особое место занимали каменщики, ювелиры, кузнецы, красители, скорняки и т.д. Обычно мастера в зависимости от своего ремесла проживали в определенных мехелле. Таким образом, в городе имелись 20 мехелле и примерно столько же мечетей.

В сентябре 1806 года г. Баку был завоеван русской армией. После этого наступило затишье и был поставлен конец разрушительным военным действиям между различными местными и региональными феодалами, которые в итоге привели к резкому снижению нефтяного хозяйства. Начиная с этого времени Баку приступил к новому капиталистическому периоду развития. Социально-экономическое развитие Баку данного периода послужило основой бурного строительства с необыкновенной архитектурно-художественной композицией. Весь арсенал функциональных и эстетических задач архитектуры были направлены на создание множества смелых инженерных решений, применению рациональных конструкций, выявлению целесообразной объемно-пространственной композиции и разработки декоративных элементов экстерьеров и интерьеров зданий различного назначения. Архитектурные элементы декора экстерьеров с неповторимой красотой и нежностью, использованные из богатого арсенала мирового и азербайджанского зодчества были умело применены в архитектурной композиции жилых, общественных и культовых зданий.

Ключевые слова: наследие, древняя архитектура, строительство, композиция, элемент, декор.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aşurbəyli S. Bakı şəhərinin tarixi. Bakı, 2006, c.142-361
2. Джафарзаде И.М. Археологические разведки на Апшероне АН Азерб. Баку. стр.92-94.
3. Абдулрагимова Т.Р. «Архитектурно-декоративные особенности экстерьеров зданий г.Баку XIX начала XX веков» диссерт. работа. стр.28-30.

T.R.Əbdülrəhimova

*XIX və XX əsrlərin ərəfəsində Bakı-Abşeron bölgəsi
memarlığının tarixi formalaşması və inkişafı*

XÜLASƏ

Bakı-Abşeron bölgəsinin memarlıq irsinin formalaşma tarixini üç zaman kəsiminə ayırmaq olar. Qədim memarlığı əhatə edən birinci zaman kəsimi sadə tikilişi ilə fərqlənir. Onlardan bir çoxu bu günədək qalmayıb və yalnız yazılı mənbələrdəki məlumatlardan bəllidir. İnkişafın ikinci zaman kəsimi əsas etibarilə XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinin Bakı memarlığına aid olunan üçüncü zaman kəsimi memarlığın inkişafının bundan əvvəlki iki zaman kəsiminin üzərində qərar tutur. Həmcinin fərqli rus və Avropa üslubi istiqamətlərinin təsirinə məruz qalması ilə fərqlənir. Şirvanşahlar sarayının yay iqamətgahı bütün şəhərin memarlıq-planlaşdırma strukturunun inkişafına təkan vermişdir. Onun inşası XIV-XV əsrlərdə həyata keçirilmişdir. XIX əsrin ərəfəsi və XX əsrin əvvəllərinə əhatə edən dövrdə Bakı- Abşeron bölgəsinin memarlığı formalaşmış və inkişaf etmiş. Funksional və estetik baxımdan bir çox məsələlər cəsarətli mühəndis işlərinin yaradılmasına, məqsədyönlü həcm-fəza kompozisiyalarının üzə çıxarılmasına və müxtəlif təyinatlı binaların eksteryerlərinin orijinal dekorativ elementlərinin işlənilib hazırlanmasına istiqamətlənmişdi.

Açar sözlər: irs, qədim memarlıq, tikinti, kompozisiya, element, dekor.

T.R.Abdulrahimova

*Historical formation and development of Baku-Absheron region
in the 19 and beginning of 20 centuries*

SUMMARY

Formation and development of architecture of Baku-Absheron region is related to architectural heritage of Azerbaijan, which can be divided into 3 time intervals. The first time frame covers ancient architecture, the second time interval is mainly related to architectural heritage of Islamic countries and adoption of Islam. The third time interval differs due to impact of various European stylistic directions. Summer residence of Shirvanshahs palace served as an impulse for development of architectural and planning structure of the city. From the middle of 19 century socio-economic development of Baku city served as a basis for construction of structures (buildings) with unique architectural- artistic composition.

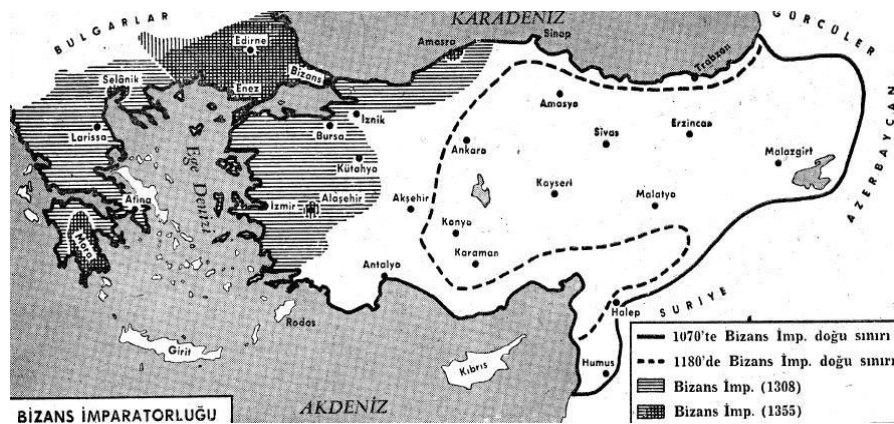
Key Words: heritage, ancient architecture, construction, composition, element, décor.

ANADOLUDA BİZANS ŞƏHƏRSALMASININ SƏLCUQ ŞƏHƏRLƏRİNİN FORMALAŞMASINDA TƏSİRİ

Giriş, Anadolu insanların qədim yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur. Bir çox mədəniyyətin formalaşmasının və inkişafının şahidi olan bu torpaqlarda yaşayan insanlar dünya mədəni mirasında aparıcı rol oynamışdır. İslam dininin yayılmasına qədər olan zaman ərzində Anadolu, Aşurların, Hittlərin, Yunanların, Ellenlərin, və Bizansların yurdu olmuşdur. Adı sadalanan hər bir xalqın öz mədəniyyətləri, ənənələri, sistemləri və dünya görüşləri Anadoluda zəngin bir mədəni irsin formalaşmasına səbəb olmuşdur. XI əsrdən etibarən Anadoluda yerləşən Səlcuqlar Orta Asiyadan gətirdikləri öz mədəniyyət anlayışlarını Anadoludaki mədəniyyət anlayışı ilə sintez etdilər. Nəticədə, Türk-İslam mədəniyyətinin Anadolu-Səlcuq forması meydana gəldi. Mədəni sintezdən hasil olan bu yeni anlayışdan memarlıq və şəhərsalma da təsirlənmişdir.

Roma dövründə (e.ə. 30 - e.s. 395-ci illər) Anadolu dünyanın ən çiçəklənən ölkələrindən biri olmuşdur. Bu dövrdə Qərbi Anadolu şəhərləri təxminən e.ə. 200-cü ildən başlayaraq Roma İmperiyasının hakimiyyəti altına daxil olduğu üçün Roma şəhərindən geri qalmayan bir səviyyədə inkişaf etmişdir. Roma memarlığı dövlətçi, praktik və ümumi mənfəətə əsaslanan bir memarlıq idi [1, s. 67]. Roma memarlığı Ellenistik memarlığının davamı olaraq inkişaf etmişdir. Burada kənd təsərrüfatı, ticarət, sənaye istehsalı, toxuculuq və gəmi qayıрма ilə məşğul olurdular. Ticarətdə daha çox dəniz daşımaları ön planda idi. Romalılar regional şəhər tacirləri vasitəsi ilə bir-birinə bağlamış, kənd təsərrüfatı sahələrini qanunlarla paylamış, yeni şəhərlər qurmuş və ya köhnə şəhərləri inkişaf etdirərək şəhərlər arası yolların salınmasına əhəmiyyət vermişlərdir.

Roma dövrü şəhərlərində mərkəzlər şəhərsalma və memarlıq kompozisiyası baxımından, yerləşmə funksiyasından daha çox göstərici funksiyalı sahələr olaraq istifadə edilmişlər. İqamətgahlar isə şəhərin kənarında inşa edilmişdir. Yəni ictimaiyyətə aid məkanlar, xüsusi mülkiyyətə aid olan tikililərdən daha böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur [2, s. 18]. Qəyd etmək lazımdır ki, Səlcuqlara aid abidələrdə də bu xüsusiyyət müşahidə olunmaqdadır.

Şəkil 1. Bizans İmperiyası

Roma şəhərlərinin planı müəyyən həndəsi quruluşa malik idi. Şəhər formalaşması şarpaz yollarla bölünən, müntəzəm və dördbucaqlı hissələrdən ibarət idi. Şəhər planında isə şimal-cənub və şərq-qərb istiqamətli iki əsas yol şəhərin ortasındakı bir məйдanda birləşmişdir. Bu şəhərsalma sistemi Romalılara Etrüsklərdən (e.ə. VI əsrdə İtalyada yaşamış bir xalq) qalmışdır və bu şəhərsalma sisteminə eynilə Grek, Misir və Şin şəhərlərində də rastlanılmışdır [3, s. 32]. Roma imperiyasının 1-200-ci illər arasında şəhərlərdən topladıqları vergilərlə hər şəhərdə gimnasiyalar, stadionlar, aşıq teatrlar, idarəçilik və agora binaları kimi tanınan ticarət mərkəzləri, hamamlar, kitabxanalar, geniş yaşayış evləri, sütunlu yollar, böyük meydançalar inşa etmişlər [4, s. 34] [Şəkil 1].

Roma dövlətinin iki yerə ayrılması ilə Anadoluda Bizans imperiyasının hakimiyyəti başlandı və təxminən min il qədər sürən yeni bir dövr başlandı. Bizansda iqtisadi cəhətdən əkinçiliyə əsaslanmış bir idarəçilik sistemi yaratmışdır. Müdafiəyə böyük əhəmiyyət verən bizanslılar Anadoluda şəhərsalmaya bir o qədər diqqət yetirmirdilər [5, s. 380-394]. Bu fərqlilik ancaq şərq ilə sıx ticarət əlaqələri olan əhəmiyyətli ticarət yolları üzərində yerləşən şəhərlərdə özünü göstərməkdədir. Bizansdakı Anadolu şəhərləri dəyərkən sadə iqamətgahlar, kilsələr, monastırlar və kiçik dükənlər başa düşülür [6, s. 15]. Hamamlar Bizans və Asiya arasındakı ticarət əlaqələrinin ən əsas bir göstəricisi kimi türk dilli xalqlardan, xüsusilə Səlcuqlardan, Anadolu və Romaya ötürülmüşdür [7, s. 25].

Bizans şəhərləri forma baxımından Yunan və Roma şəhərlərindən olduqca fərqlidir. Yaxın Şərqdə xac yürüşlərə qarşı inşa edilən qalalar, qala memarlığının ən əhəmiyyətli nümunələridir. Suriya, Livan, Fələstin, Kipr, Rodos və Anadoluda bu nümunələri görmək mümkündür. Avropadan gəlib buralara yerləşən cəngavərlər, Avropadakı qalaların bənzərlərini yaşadıkları yeni torpaqlarda çox davamlı şəkildə inşa etmişlər [4, s. 49].

Bu dövrdə inşa edilmiş Bizans şəhərsalma forması quruluş olaraq da müxtəliflik və mürəkkəblik baxımından çox parçalı şəhər və qala şəhər olaraq iki hissəyə ayırmaq olar:

1. Çox hissəli şəhər antik bir şəhərin yerləşmə sahəsi üzərinə kiçik və bir-birlərindən ayrı yerləşmələrdən meydana gəlir. Hər bir yaşayış yeri kənd kimidir və əsl gəlir mənbəyi qaynaqları əkinçiliyə əsaslanır. Bu cür yerləşmələrin hərbi baxımdan əhəmiyyətli tək istehkamı onun qalasıdır. Sardis, Priene, Bərqama, Balat, Efes və İstanbul bu məskunlaşma xüsusiyyətlərini göstərən nümunələrdir.

2. Bizans şəhərsalmasında digər bir model olan qala şəhərləri isə, yerləşmə sahəsinin böyük bir hissəsi, antik dövrdəki qala kimi, bu dövrdə də inşa edilmiş olan müdafiə sistemi daxilindədir. Qalanın əhatə etdiyi sahə kiçikdir, ümumiliklə bir daxili qala vardır. Daxili qala idarə etmə və hərbi bir funksiya daşıyır. Əsl divarın daxilində isə yaşayış evləri və ticarət sahəsi yerləşir. Şəhərin kənar hissəsi əkinçilik üçün istifadə olunmuşdur və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan bu insanlar evlərini şəhər xaricində inşa edərək balaca kəndlər qurmuşdular. Səlcuqların Anadolunu fəthindən əvvəl Ankara, Konya, Amasya, İzmir, Trabzon, Bursa, Antalya və Kayseri şəhərləri qala şəhər xüsusiyyətlərini gəsdərən nümunələrdəndir.

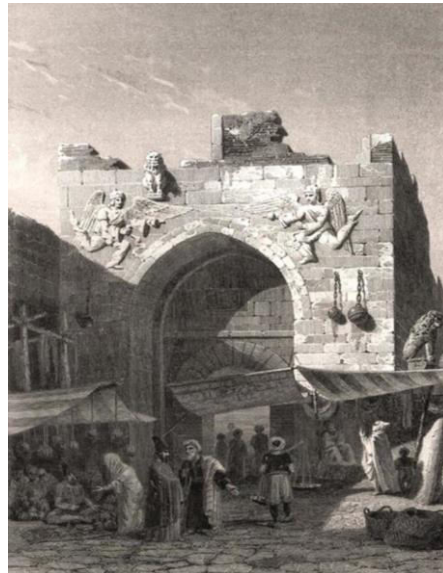
Əsasən qala şəhər xüsusiyyəti daşıyan bu şəhərlərin ortaq xüsusiyyətlərindən biri, daxili qala, ticarət sahəsi və şəhərdən kənar kəndlərə sahib olmasıdır [5, s. 381-383] [Şəkil 2]. Səlcuqlar və Bizans arasında baş verən 1071-ci il Malazgirt döyüşündən sonra Anadoluda türklər yerləşməyə başladılar. Bunun nəticəsində qərbə doğru geriləyən Bizans, sərhədlərini qorumaq üçün, hakim təpələr üzərinə müəyyən bir plan olmadan ərəziyə uyğun daxili qalalar inşa etməyə başladılar [4, s. 54].

Şəkil 2. Üç hissəli Anadolu şəhərinin forması

K. Doğan qeyd edir ki, türklərin Anadoluya gəldiyi ilk zamanlarda yaratdıqları şəhərlər çox az olmuşdur. II Qızıl Arslanın qurduğu Ağsaray, Keyqubadın dövründə Bəyşəhər və ya Dənizli kimi bir iki şəhərdən başqa bütün önəmli mərkəzlər Türklərin nəzarəti altında inkişaf etmiş qədim Bizans şəhərləri idi. Lakin bu kəndlər Türklərin Anadoluya gəldiyi ilk vaxtlarda o qədər də inkişaf etməmiş, iqtisadi cəhətdən tənəzzül dövrünü yaşamışlar [8, s. 207]. Bu baxımdan, Anadoluda ev memarlığının ömrünün qısa olması nəticəsində, bölgədə olan şəhərlərin strukturu haqqında fikir yürütməyi çətinləşdirir.

Lakin K.Doğana nisbətən M.H.Yinanç qeyd edir ki, Anadoluda mövcud şəhər adlarına baxanda, bunların çox hissəsinin türklər tərəfində yaradılmışdır. Şəhər adlarının qədim dövrlə aid olduğu üçün və bu adların Orta və Qərbi Anadoluda üstünlük təşkil etməsi burada ta qədim dövrdən çoxlu sayda türkün yaşadığını göstərir [9, s. 181]. Bununla yanaşı, tədqiq olunan dövrdə orta, cənub və şərq Anadolu da çoxlu sayda Bizans şəhərləri mövcud olmuşdur.

Şəkil 3. Konya şəhərinin qalasında Bizans qalıqları (XII əsr)

Bizans mənbələrinin yazdığına görə Türk fəthindən əvvəl Bizans şəhərlərinin vəziyyəti acınacaqlı idi. Dövlət iqtisadi cəhətdən tənəzzül dövrünü yaşayırdı. Anadolunun böyük bir qismi demək olar ki, son dövrünü yaşayırdı. Xalqın bir qismi dağlara sığınmış, bir qismi isə ölkənin daha

sakit yerlərinə köç etmişdir. Bu məlumatlar heç bir statistikaya əsaslanmadığı üçün ərazidə nə qədər əhalinin yaşaması haqqında fikir yürütmək çətindir. VII əsrdən başlayaraq Anadolu Ərəb hücumuna məruz qaldığı üçün XI əsrə qədər ordu idarəçiliyi olan tema sistemi ilə idarə edilmişdir. Lakin türklərin bir-birinin ardınca ələ keçirdikləri Orta Anadoludakı memarlıq qalıqları bölgədə çoxlu sayda kiçik şəhərlərin olduğunu göstərir [8, s.208-209] [Şəkil 4].

Bizim üçün bundan çıxarılacaq *nəticə* ondan ibarətdir ki, XII-XII əsrlərdə Türk şəhərləri və memarlığında bölgədə yaşayan xristian əhali həm işçi, həm də rəhbər kimi çalışırdı. Üç hissəli türk şəhərsalma formasına uyğun şəkildə yeni qurulan və bərpa olunan Anadolu şəhərsalmasının bu yeni mərhələsində qədim Bizans ənənələri və təcrübələri Türk-İslam şəhərsalması ilə sintez və tətbiq olunmuşdur.

Açar sözlər, Şəhərsalma, Bizans, Səlcuq, Anadolu, Roma, memarlıq

ƏDƏBİYYAT

1. Ünsal B. Mimari Tarihi. İ.D.M.M.A. Yayınları, Cilt 1, Sayı 53, 4. Baskı. İstanbul: 1973, 234 s.
2. Özergin M.K. Anadolu Selçukluları Şağında Anadolu Yolları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul: 1959, 232 s.
3. Gökalp Cevdet. Göktürk Devleti'nin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylar'da ve İş Moğolistan'da Kabileler, Ankara, Sevinç Matbaası, 1973, 154 s.
4. Akurgal Ekrem. Anadolu uygarlıkları. İstanbul: Net Turistik Yayınlar A.Ş., 1989, 600 s.
5. Acar E. Anadolu'da Tarih Öncesi Çağlar-dan Tunç Çağı Sonuna Kadar Konut ve Yerleşme ",Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Mimarlık. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996. S. 380-394.
6. Ağaryılmaz İ., Binoğul E., Can C. ve Binan C. Diyarbakır Kenti Tarihi Yapısı, Sorunları ve Korunması İçin Temel Yaklaşımlar. Yıldız Üniversitesi Raporu, İstanbul: 1991, 214 s.
7. Cerasi M.M. Osmanlı Kenti: Osmanlı Kentinde 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi. Yapı Kredi Yayınları, 2.Baskı, Şeviren: Aslı Atasv, İstanbul: 2001, 286 s.
8. Doğan Kuban. Batıya göçün sanatsal evreleri. İstanbul, AYHAN MATNAASI, 2014, 382 s.
9. Yinanç M. H. Türkiye tarihi Selçuklular devri I, Anadolu'nun fethi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları,1944, 384 s.

I.E.Gokcen

The effect of the Byzantine Urbanism in the formation of Seljuk cities in Anatolia

SUMMARY

Anatolia has been the center of civilizations for many years. Examples of different cultures there are the most outstanding in the cultures of Anatolia , such as Helen, Byzantine , Seljuk and Romans , which have a great Importance worldwide , Anatolia , which has trails from almost all cultures , also has a rich tradition in urbanism. Anatolia in the evolution of urbanism that covers the principles of urbanism and Effected the foundation of the nearby cities in the world .

Key words ; Urbanism, Byzantine, Seljuk, Anatolia, Rome, Architecture

И.Э.Гокджен

Влияние Византийской Урбанизма в формировании Сельджукских городов в Анатолии

РЕЗЮМЕ

Анатолия была центром многих цивилизаций в течение многих лет. Одними из самых выдающихся примеров различных культур, таких как эллинизм, византийская, римская и сельджукская, которые имеют большое значение во всем мире, находятся в Анатолии. Анатолия имеет также богатые традиции в градостроительстве. В статье показывается развитие урбанизма до завоевания сельджуками Анатолии.

Ключевые слова; градостроительство, Византия, Сельджуки, Анатолия, Рим, архитектура

УДК 72.03

С.Х.Гаджиева

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

НОВЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКА ПЕРИ-ГАЛА В ЗАГАТАЛЬСКОМ РАЙОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

В высокогорном селении Юхары Чардахлар на склоне горы Хангильдаг находится интересный памятник, который привлекает особое внимание своим необычным архитектурным решением. Это Пери-гала.

Памятник представляет собой вырубленные на большой высоте в скале две неглубокие ниши с полуциркулярной аркой в прямоугольном обрамлении. Перед скалой - находится живописная поляна, с которой памятник прекрасно обозревается в солнечную погоду. На фасаде, рядом с главной аркой находится крупное окно зала, представляющего собой довольно крупное помещение, в которое раньше вел специальный ход. В настоящее время он обвалился. К воротам вела лестница, идущая с подножия вверх вначале под открытым небом, а затем внутри башни, пристроенной к скале. Лестница подводила к входному проему в заградительной стене, сложенной из камня .

В глубине центральной ниши сохранился пристенный алтарь, что, безусловно, говорит о культовом назначении памятника. Слева от ниши сохранились остатки лестницы, ведущей от памятника наверх, возможно к пещерным или полупещерным помещениям, располагавшимся наверху. По мнению исследователей, Пери-гала имеет явное сходство с сасанидским памятником Так-и-Бостан, выполненным в виде двойного грота с входным порталом. Однако, присутствие алтаря в Пери-гала делает памятник совершенно особенным. В статье рассматриваются новые аспекты исследования памятника. .

Как известно, Загатальский район - один из самых древних и богатых природными красотами районов Азербайджана. Он располагается в предгорной зоне Большого Кавказа. Горы, покрытые лесами и лугами, зеленые предгорья, ущелья и долины рек составляют ландшафт района. Здесь до сегодняшнего дня сохранилось свыше 80 исторических,

архитектурных и археологических памятников, относящихся к разным периодам. Среди них один из самых интересных памятников не только этого района, но и всего региона- памятник в высокогорном селении Юхары Чардахлар. Особого интереса заслуживают христианские памятники- круглый храм в селении Мамрух и базилики в селении Пипан. Мечети закатальской группы принадлежат к наиболее развитым с архитектурно- декоративной точки зрения культовым сооружениям этого региона. Особенно выделяются мечети в селениях Ашагы тала, Алиабаде, являющиеся наиболее монументальными и парадными. Кроме того, для характеристики архитектуры региона очень интересны фортификационные сооружения района, в числе которых жилые оборонительные башни в Кебелоба, Мацехе, Джаре. Среди археологических памятников района следует особо отметить: остатки древних поселений близ селений Ашагы Тала, Муганлы, кувшинные захоронения близ селения Мамрух, некрополи близ селений Падар и Мосул [4;5].

Самые древние памятники, выявленные на территории северо-западного региона, куда входит и Загатальский район, имеют возраст несколько тысячелетий. Использование местных строительных материалов в различных вариациях придало неповторимый колорит сооружениям каждого из районов, входящих в эту зону. Земляные и каменные курганы, древние кладбища, башни и крепости, мавзолеи, мечети и церкви подтверждают богатую историю и древние строительные традиции края и в целом Азербайджана. Анализ исторически сложившихся факторов, повлиявших на развитие северо-западного региона Азербайджана, привел к выводу о том, что на протяжении всей истории судьба региона была неоднозначной, а, следовательно, это привело к неоднородному развитию архитектуры. Наиболее ярким в истории северо-западного региона явился античный период развития Кавказской Албании (IV в. до н. э. – III в. н. э), когда регион формировался вокруг Габалы-столицы Кавказской Албании. Большое количество сооружений и различных находок, обнаруженных в результате археологических раскопок на территории поселения Чухур Габала, свидетельствуют в пользу этого. Интересные памятники архитектуры оставил также исторический промежуток IV-VII веков, когда Сасанидскими войсками были возведены длинные стены, знаменитые круглые храмы, формировались основные типы христианских сооружений. С 705 года начинается период арабского завоевания и нахождения страны под властью халифата, что характеризуется началом распространения ислама, строительством первых мечетей. Судьбоносным является перенесение столицы из Габалы в Барду. Регион перестает быть столичным, но на протяжении всей последующей истории играет важную роль в жизни страны. На протяжении всех исторических этапов развития северо-западный регион Азербайджана находился в центре политических противоречий, схваток, что влияло и на развитие зодчества региона. Вторым после периода существования в составе левобережной Кавказской Албании важным этапом в истории региона можно считать период существования Шекинского ханства, Илисуйского султаната и Джаро-Белоканских джамаатов.

Древние традиции народного строительства воплотились в многочисленных общественных, культовых и дворцовых сооружениях и жилых постройках. Лучше всего сохранились культовые сооружения, как наиболее долговечные и представительные с точки зрения характеристики архитектурно-строительных традиций региона. Чрезвычайно интересны оборонительные сооружения, жилые и гражданские сооружения, главным образом, XVIII и начала XIX веков, которые свидетельствуют о высоком уровне строительного мастерства и умелом использовании местных строительных материалов.

Нынешний Загатальский район, расположенный на отрогах Большого Кавказа и граничащий с северо-востока с Россией, а также Балакенский район, расположенный в предгорьях Большого Кавказа на реке Балакенчай (приток Алазани), исторически входили в области Шаки и Камбисена. Сасанидскими правителями Фирузом, а затем Губадом, были построены крепости на «садд ал-Либин», которая отождествляется с «Закатальской Длинной стеной» [10]. Сасанидская длинная стена входила в комплекс оборонительных сооружений этой пограничной области. Интересно, что в Вавилонских и Египетских текстах северные проходы и ограды называются Джару (Чалу, Залу). Джаром называется и большая деревня, расположенная до сегодняшнего дня в Загатальском районе. Неслучайно, видимо, и название Дербенда – Джора (Чола, Сул). Малоазиатский и Кавказский Тавр (араб. «таур»- граница) для Переднеазиатских государств с древнейших времен исполняли функцию границы с севером [9]. Позднее Загатальская стена (до 70 км) была подробно изучена Е.А.Пахомовым [7].

Особое внимание среди сооружений Загатальского района привлекает памятник Пери-гала [рис.1-3], сохранившийся до сегодняшнего дня в селении Юхары Чардахлар на склоне горы Хангильдаг. Памятник вызывает много вопросов по поводу планировочного решения, времени и причины его возведения. Он находится на скале, на довольно высокой отметке (977 м над уровнем моря), и хорошо просматривается с поляны перед скалой.

Памятник в настоящее время представляет собой две неглубокие ниши с полуциркулярной аркой в прямоугольном обрамлении. Вся эта композиция вырублена в скале, на большой высоте. Рядом с аркой хорошо просматривается крупное окно зала, в которое раньше вел ход. Некогда существовала специальная лестница, нижняя часть которой была устроена на открытом воздухе, а верхняя- в скале, которая позволяла свободно попасть в зал. Однако в настоящее время она разрушена и подъем туда почти невозможен. По мнению А.Карахмедовой, которая впервые ввела в научный обиход данный памятник, Пери-гала может быть культовым памятником, о чем свидетельствует пристенный алтарь, обнаруженный ею на момент исследования [3,с.27]. Присутствие алтаря в Пери-гала делает особенным этот памятник, имеющий явное сходство с сасанидским Таг-и-Бостаном (IV-V вв.), знаменитым иранским памятником эпохи Сасанидов (IV-V вв.), выполненным в виде двойного грота и оформленного как портал [3,с.28].

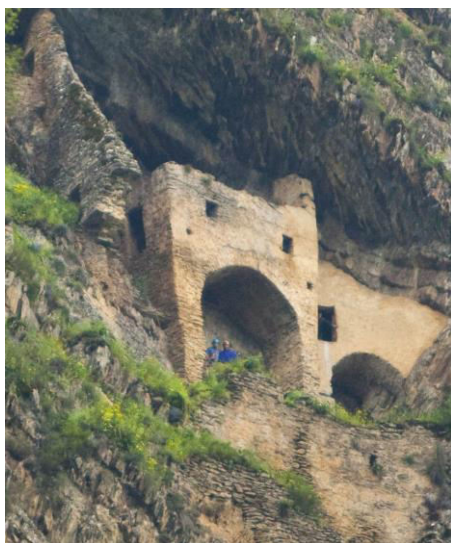

Рис.1. Памятник Пери-гала

Рис.2. Главная арка

Рис.3. Сохранившаяся в скале часть лестницы

К сожалению, состояние пути к входному portalу памятника таково, что без специального снаряжения это сегодня невозможно. Однако проведенные недавно натурные исследования памятника (в течение 2010-2011гг.) студентами архитектурного факультета с использованием альпинистского снаряжения, позволили детально рассмотреть сохранившиеся детали и части памятника, в результате чего стало наглядно видно, что над аркой расположено несколько небольших помещений. Еще одно помещение расположено на некотором отдалении, однако добраться до него невозможно. Связь между помещениями нарушена, поскольку развалена лестница, ведущая с уровня земли наверх [рис.4-5].

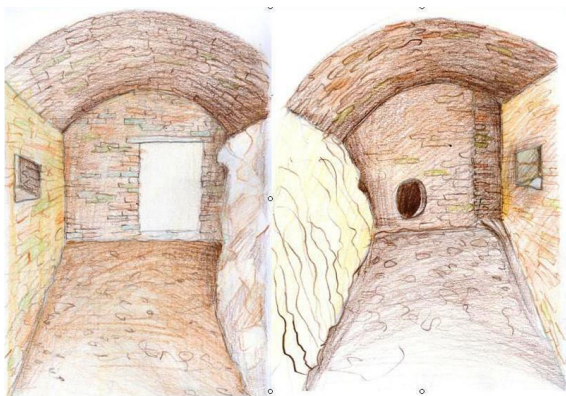

Рис.4. Интерьеры помещений

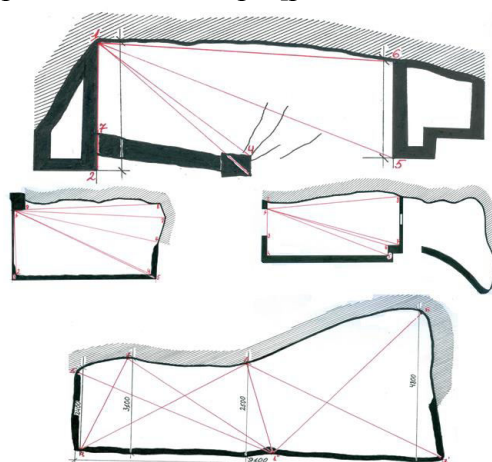

Рис.5. Схематический обмер внутренних помещений памятника Пери-гала
(интерьеры и обмеры исполнил Ширалиев Мовсум)

Интересным аспектом исследования является и причина возникновения подобного памятника. В северо-западном регионе несколько памятников носят название «Пери-гала». Исторические факты говорят об интенсивном строительстве Сасанидами в V-VI веках в Албании оборонительных стен, крепостей и чартагов (храмов огня), для которых выбирались красивые места. У селения Юхары Чардахлар проходит одна из таких длинных стен- Загатальская длинная стена, исследованная Е.А.Пахомовым. Поэтому, по-мнению А.А.Карахмедовой, логичнее всего считать скальный памятник Чартаком- храмом огня. От этого памятника и происходит название селения Юхары Чардахлы. Видимо имелся и нижний храм огня [3,с.28]. Есть также другая версия, что это один из наиболее интересных памятников среди оборонительно-культовых сооружений Азербайджана, называемый в народе Пери-гала, которые также следует отнести к группе Девичьих крепостей [2]. Однако, как нам кажется в свете новых данных, полученных в результате обмеров, Пери-гала мог быть пещерным монастырем, храмовым комплексом, который мог быть использован при необходимости и как фортификационное сооружение. Расположение комнат в скале и отсутствие связи между ними позволяют также предположить, что когда-то существовало несколько лестниц, из которых одна, описанная выше, была парадной и использовалась для религиозных событий.

В исследуемом регионе имеются еще несколько пещер с арочными входами- пять пещер в местности Селявуль- Нохо по течению р. Балакен-чай, на правом берегу в отвесных скалах хребта Герамиль-гель; одна пещера недалеко от горы Гувах в скалах Кацель; пять пещер вы-

ше по реке Балакен-чай; еще несколько пещер в верховьях Катехского ущелья, южнее Балакена [8,с.33-34].

Наибольшее количество аналогий дохристианским зороастрийским сооружениям обнаруживается в Иране, в том числе на территории Южного Азербайджана. Сохранившийся на территории исследуемого района наскальный памятник зороастрийского культа Пери-гала в Загатальском районе, по своей двусводчатой архитектуре является аналогом «Гротов Таг-и Бостана», знаменитого иранского памятника эпохи Сасанидов (IV-V вв.). Кроме того, особенности Загатальского храма позволяют делать предположения о некотором сходстве с Накш-и-Рустамом, скальными строениями в Амасье, Турции, церковью Гореме в Турции и пещерными храмами на территории Грузии. Однако более точно говорить о памятнике можно только после всестороннего исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахундов Д.А. Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Баку: Азербайджанское Гос. Издательство, 1986, 311с.
2. Гияси Дж. Азербайджан. Крепости. Замки: Альбом фотографий. М., 1994
3. Карахмедова А.А. Христианские памятники Кавказской Албании. Баку: Элм, 1986
4. Məmmədova G.H., Hacıyeva S.X. "Azərbaycanın Şimal-Qərb regionunun memarlıq abidələri (Qəbələ, Oğuz, Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən)" Bakı-"Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 272 s.
5. Məmmədova G.H., Hacıyeva S.X. Azərbaycan memarlıq tarixi Qədim və erkən orta əsrlər memarlığı. (azərbaycan- rus və azərbaycan- ingilis dillərində), Bakı-"Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 1 cild, 2013, 276 s.
6. Неймат М.С. Корпус эпиграфических памятников Азербайджана в 3-х томах, том 2: Арабо- тюркоязычные надписи Шеки-Загатальской зоны (XIV век- начало XX века). Баку: XXI – YNE, 2001, 366 с.
7. Пахомов Е.А. Загатальская Длинная стена // Труды Азербайджанского Государственного Университета. Серия историческая, Баку, 1950, с. 68
8. Рзаев Ш.Н. «Селявуль Нохо» искусственные пещеры на реке Белокан-чай// Şərq ölkələri Beynəlxalq memarlıq Akademiyası, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Memarlıq, şəhərsalma tarixi və bərpası şöbəsi, Bakı, 2010, топу 5, с. 33-34.
9. Сулейманова С.А. Марзбаны северо-западного Азербайджана <http://www.turkishforum.com.tr/ru/content/2010/09/18/марзбаны-северо-западного-азербайдж/>
10. Сулейманова С.А. Транскаспийская дорога и история связей между Центральной Азией и Кавказом АН Азербайджана Транскаспийская дорога и история связей между Центральной Азией и Кавказом // Научные исследования Института Востоковедения им. З.М. Буниятова НАН Азербайджана. Юбилейный выпуск. Баку, 2008, с. 315—325.

S.Hacıyeva

*Azərbaycanın Zaqatala rayonundakı Pəri qalasının tədqiqatı ilə bağlı yeni aspektlər***XÜLASƏ**

Yuxarı Çardaxlar dağ kəndində, Xangildag dağının yamacında özünün qeyri-adi memarlıq həlli ilə diqqəti cəlb edən bir maraqlı abidə yerləşir. Bu, Pəriqaladır.

Abidə uca bir yerdə, qayada yonulmuş, iki çox da dərin olmayan düzbucaqlı haşiyəyə alınmış yarım dairəvi tağdan ibarətdir. Qayanın qarşısında mənzərəli tala yerləşir. Günəşli havada abidə həmin tala-dan çox gözəl seyr edilir. Fasadda, əsas tağın yanında zəlin iri pəncərəsi yerləşir. Kifayət qədər iri bir tikili olan zala əvvəllər xüsusi yol da gedirdi. İndi o dağılmışdır. Alapaşa aparıcı pilləkən çöl tərəfdən uzanaraq, qayaya bitişik qüllənin içindən keçirdi. Pilləkən daşdan hörülmüş çəpərləmə divarındakı girişə aparırdı.

Mərkəzi tağın dərinliyində divarını meşab qalmışdır. Bu, abidənin dini təyinatlı olmasından xəbər verir. Tağlardan solda pilləkənlərin qalıqları yer alır. Həmin pilləkənlər abidədən yuxarıya, ola bilsin, burada yerləşən mağara və ya yarım mağara tipli tikililərə aparırdı. Tədqiqatçıların fikrincə, Pəriqala sasanilərin giriş portalı ilə ikiqat kəha şəklində tikilmiş Tak-i-Bostan abidəsinin bənzəridir. Lakin Pəriqalada meşabın olması abidəni fərqləndirir. Məqalədə abidənin tədqiqatı ilə bağlı yeni aspektlər aşkarlanır.

Açar sözlər: memarlıq abidəsi, bərpa, Zaqatala rayonu abidələri

S.Hacıyeva

**New aspects of investigation of the Peri-gala monument
in Zagatala region of Azerbaijan**

SUMMARY

There is an interesting monument in the mountainous village Yukhari Cardaqlar on the Hangildag mountainside, that attracts attention for its unusual architectural solution. This is Peri-Gala monument.

The monument consists of the two shallow niches with semicircular arch in a rectangular frame carved at high altitude in the rock. There is the picturesque glade before the rock from which the monument is surveyed well in sunny weather. Next to the main arch on the façade there is a large window of the hall, which is a fairly large room. There was special entrance to the hall from the earth constructed once but not preserved up to now. A staircase firstly in open-air, and then the inside of the rock were collapsed unfortunately. The staircase led to the entrance aperture in the barrier, built of stone.

The altar were preserved in the central niche, and that fact lets to the conclusion that monument was of cult function. There are remains of other premises, located at the top. According to researchers, the Peri-Gala has a clear resemblance to the Sassanid monument of Tag-I-Bostan, made in the form of a double grotto with entrance portal. However, the presence of the altar turns Peri-Gala into a very special monument. This article discusses the new aspects of the study of the monument.

Key words: architectural monument, restoration, monuments of Zagatala region

UOT 711.1

K.Ə.Həsənlı

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

TARİXİ ŞƏHƏR QURULUŞUNDA İLKİN STRUKTURYARADICI ELEMENTLƏRİNİN ROLU (BAKİ-GƏNCƏ TİMSALINDA)

Azərbaycanın şəhərsalma təcrübəsi çox qədim və zəngindir. Tarixin müxtəlif inkişaf mərhələlərində onun ərazisində bir çox qədim yaşayış məskənləri yaranıb, inkişaf etmiş, bəzən də sönüb və təkrarən bərpa olunmuşdur. Bunun həm obyektiv həm subyektiv səbəbləri olmuşdur, lakin hər bir halda ancaq amillər toplumunun təsiri çox olmuşdur. Bir halda iri yaşayış məntəqəsi qala şəhəri kimi formalaşaraq, paytaxt statusuna yüksəlmiş, digər halda isə yerli potensiallarının məhdudluğu şəraitində və qədim xarici əlaqələrdən (karvan yollarından) kənarda qaldıqda məntəqələr kənd, qəsəbə və kiçik şəhər səviyyəsində öz həyat tərzini yaşatmışdı.

Tarixə ekskurs etsək görürük ki, Azərbaycanın şəhərsalma təcrübəsində sayca üstünlük kiçik və orta şəhərlərdə olsa da, mahiyyətə bir sıra yaşayış məskənləri sonradan öz resursları (su, müdafiə, xarici əlaqələr, əlverişli coğrafi mövqe, təbii-iqlim şəraiti, faydalı qazıntılar və s.) hesabına orta əsrlərin başlanğıc və ötgəm mərhələlərində Azərbaycanın paytaxt şəhərlərinə qədər yüksəlmişlər. Bunardan: Qəbələ, Beyləqan, Bərdə, Şəmkir, Gəncə, Bakı, Ordubad, Şəki və s. Onlardan ikisi orta əsrlərin ən möhtəşəm görkəmli qala şəhərləri kimi (Gəncə və Bakı) Yaxın və Orta Şərqdə məşhur olmuşlar. Bu üzdən onları digərlərindən fərqləndirərək tədqiqat obyektı kimi seçmək, hesab edirik ki, məqsədə uyğun olardı.

Beləki, Bakı və Gəncə şəhərlərinin memarlıq-planlaşma tarixinin öyrənilməsi əminliklə isbat edir ki, onların müasir mərhələdə inkişafı və transformativ dəyişiklikləri köklü surətdə keçmişin tarixi mərhələlərindən fərqlənir. Məsələn, son zamanlar hər iki şəhər, xüsusilə də Bakı, şəhərsalma və memarlıq baxımdan geniş və prinsipə yeni pozitiv inkişaf tapmışlar. Bu özünü daha çox Bakının sahil zonasında geniş vüsət tapmış yüksək mərtəbəli, sıx tikintisi olan bina qruplarında və iri miqyaslı ictimai dəyəri olan komplekslərdə göstərir. Lakin eyni zamanda qeyd etməliyik ki, hər iki şəhər özlərinin nüvə təşkil edən tarixi qurumları iqamətgah kompleksi əsasında yarandıqlarından bu gün də vizual qavranmada mükəmməl görkəmli quruluş obrazlarını əks edən tarixi strukturdan bəhrələnərək əldə etmişlər. Bu üzdən onların tarixi mərhələlər boyu inkişaf edib formalaşma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi xüsusi məna kəsb edir.

Hesab edirik ki, ilk növbədə təhlili Bakıdan başlasaq və araşdırmanı onun keçmiş funksional yönümünə (ticarət, sənətkarlıq, siyasi, istehsal, əhalinin hərbi, dini, sosial münasibətləri və s.) istiqamətləndirsək düzgün olardı. Çünki bu şəhər nəinki üç böyük dünya dininin (zərdüşlük, islam və xristianlıq) toqquşmasında formalaşmış inkişaf etmişdi, eyni zamanda da orta əsrlərin ən qüdrətli Şirvanşahlar sülaləsinin hakimiyyəti dövründə onun həyat və fəaliyyəti keçmişdi, hansı ki, onun mədəniyyətini maddi tikintisini, incəsənətini (tətbiqi sənətkarlıq) əks etdirirdi.

Bu üzdən, məqalədə Bakının feodal fəaliyyətinin, maddi mədəniyyət abidələrinin başında duran və onun əsas strukturunu formalaşdıran məkan elementlərinin rolu araşdırılır və feodal cəmiyyətin təminatını təmin edən şəhərsalma mahiyyəti açıqlanır. Buna Şirvanşahlar ansanlı timsalında baxsaq görürük ki, Şirvanşahlar kompleksinin Bakıda tikilməsinin əsas səbəblərindən biri

o zaman Şamaxı şəhərində baş vermiş dəhşətli zəlzələ idi. Onun nəticəsində sülalənin iqamətgahının daha müdafiəli bir məkana köçürülməsinə qərar verildi. Beləki, iri ansamblın təpənin başında ucaldılmasını bir çox aspektlərdən əsaslandırmaq olar: 1. Xəzər vasitəsilə müdafiə olunması; 2. qədim karvan yollarına çıxışların mövcudluğu; 3. üzə çıxan və bu zonada qaz və neft yataqlarının varlığı.

Digər tərəfdən, XV əsrdən başlayaraq artıq Avropa tacirlərinin, Şərq ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin canlaşması ilə bağlı, Çinə, Hindistana, o cümlədən də Azərbaycana gediş-gəlişləri xeyli genişlənir və onun memarlıq abidələri haqqında da məlumatlar verilirdi (Carden Katalanı, Həsən bəy Rumlu, L.Bellan, Evliya Çələbi, Deket Ceffri, fransız səyyahı Q.Olivyeni və b.). Bakının Yaxın Şərqdə məşhur edən həmdə onun baş ticarət küçəsi (qüllə küçəsi) idi. Onun mahiyyəti onda idi ki, daxilində bir sıra imarət tipli binalardan əlavə beş karvansara,

məscidləri, ticarət sıraları yerləşdirilmişdi. Bu küçə Şamaxı darvazasından başlayaraq Səlyan qapısı deyilən məkana qədər uzanır və o zaman malları bir başa şəhərə qəbul edirdi. Lakin ən iri məkan qurumu təbii ki, torvari strukturu olan məhəllə şəbəkəsidir ki, onların çox düşünülmüş küçə-dalan sistemi bütövlükdə baş küçəyə istiqamət almışdı. Bakı meydanları mahiyyətə böyük olsa da ərazicən çox məhduddurlar, harada məhəllə məscidləri, ovdan, hamam yerləşirdi. Xüsusi məkan elementləri əlbətdəki karvansaraları saymaq olar.

Şirvanşahlar sarayının yuxarı həyətidə və İçəri şəhərin Sınıqqala məscidin yanında aparılan arxeoloji qazıntılarda birinciye aid kupələr e.ə.III-I əsrlərə, ikincinin tapıntılarının üst təbəqəsində, XIV-XVII əsrlərə alt təbəqə tapıntılarını isə IX-VIII əsrlərə aid edilir. Bu materiallar Bakının qədimliyi haqqında daha tutarlı məlumat verə bilər. Görünür Bakı ətraf torpaqların tikintidəki neft və duzu ticarət üçün gözəl təbii limanı olan əlverişli coğrafi mövqeyi ilə qədim zamanlardan insanları özünə cəlb edirdi.

Konkret olaraq, Şirvanşahlar ansamblının təhlilinə gəldikdə isə demək lazımdır ki, bu «akropol» İçəri şəhərin ətraf tikintiləri üzərində dominantlıq etməklə, ictimai mərkəz funksiyasını daşıyırdı. Şəhərin cənub hissəsi, dənizdən yaratdığı panoramdakı rolu əvəzolunmazdır. Xəlilullah I zamanında ansamblın binaları tikildi və bu tikililər orta əsr Azərbaycan memarlığının ən yaxşı abidələrindən olublar. Beləki, bu ansamblın ən iri baş saray binası, divanxana, türbə, minarəli məscid, Seyid Yahya Bakuvinin türbəsi (Dərviş türbəsi) və köhnə məscidin qalıqları. Ərazinin şərq orta həyət səviyyəsində duran «Murad qapısı» deyilən baş tac, ovdan və uçmuş hamamın qalıqları da saray ərazisindədir. Sarayın giriş portalının bədii tərtibatı o dövrün memar və rəssam, heykəltaraşların ən yüksək sənətkarlığından xəbər verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ansambl binaları müxtəlif vaxtlarda tikilsə də, vahid memarlıq üslubu ilə birləşir. Ümumilikdə son dərəcə məhdud ərazili olan və üç həyətdən ibarət olan ansamblı 11 memarlıq həcmi tikilmişdi, hansılar ki, dekorativ tətbiqi sənətin, inşaat texnikasının böyük inkişafından və nəqqaşların yüksək sənətkarlığını təcəssüm edir.

İçəri şəhər ikinci məkan elementi, onun struktur quruluşuna və sonrakı fəaliyyət aktivliyinə təsir göstərən baş ticarət küçəsi, bəzən də ona qülə küçəsi də deyilir. Bu küçə müasir ansamblı küçə-meydan miqyası daşımada da mahiyyətə demək olar ki, onun plan zolağını təşkil edir. Şamaxı darvazası ilə Səlyan darvazaları birləşdirən bu küçənin rolunu onunla dəyərləndirmək olar ki, o Xəzərdən cənub limana daxil olan gəmilərdən mallar bir başa şəhərin bu küçəyə gətirilirdi. Bu üzdən də bu küçəyə 2-3 mərtəbəli beş karvansara tikintiləri çıxırdı. Bunların hər birində müxtəlif ölkələrdən gələn tacir, səyyah qalır, alver edir, dövətlərini rahatlayırdı (Buxara, Multanı və s.).

İçəri şəhərin 70-ci illərdə aşkarlanan beşinci iri açıq məkanlı elementi – şəhər bazarıdır ki, o Qız qalasının girişi ilə qoşa olub öz daxilində malların gərginləşməsinə imkan yaradırdı. Bu məkan çatma təgillə qalereyalarla içəridən əhatə olunmuşdu. Bundan əlavə, onun yanında tapılan hamam kompleksi, Qız qalasının solunda yer səviyyəsindən 5-6 m dərinlikdə qazıntılar zamanı aşkarlanan ictimai bina kompleksinin özülləri də göstərir ki, burada ola bilsin ki, şəhərin ictimai mərkəzi yerləşirmiş. Şəhərin məkan elementlərinə həm də İçəri Şəhərin qala darvazalarını da aid etmək olar, şəhərinin beş darvazası və onlara yaxın olan bürclər ola bilsin ki, şəhərin ilk quruluşunu vacib istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Beləliklə, deyə bilərik ki, İçəri Şəhərin torvari sıx tikintili məhəllə sistemi məhz yuxarıda göstərilən baş məkan elementləri hesabına bu və ya digər döngə-dalan şəbəkəsinin quruluşunu müəyyən etmişdir.

2. Tarixi şəhərlər arasında Bakıdan sonra bu gün ikinci yeri Gəncə şəhəri tutur. Lakin tarixi mənbələr də göstərir ki, o Azərbaycan Respublikasının ən qədim və mədəniyyət baxımdan iri sərvətlər mərkəzlərindən idi. Bu şəhər ona xas olan fərqli təbii-iqlim şəraitinə, çay ilə planlaşma strukturuna və tikinti xarakterindən irəli gələn öz şəhərsalma-memarlıq xüsusiyyətinə malikdir. Erkən orta əsrlərdə yaranan bu şəhər uzun mürəkkəb inkişaf yolu keçmiş, feodal şəhərdən iri inzibati-mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu gün şəhər demək olar ki, iri bir regionu əhatə edir və öz qruplaşmış sisteminə 10-dan çox şəhəri 100-dən çox kiçik məntəqələri yığır.

Gəncənin ərazisi dağətəyi düzənliyi tutaraq Gəncə çayı boyu uzanır, bu üzəndən də onun planlaşma strukturu iki sahəyə parçalanmışdı. Tarixi baxımdan çayın hər iki tərəfində qala olsa da bu gün şəhər əsasən Gəncə çayının sol sahili ərazilərində öz inkişafını tapmışdı.

Beləki, Gəncənin həcmi-məkan quruluşunun əsasında duran amillərin açıqlınması onun memarlıq planlaşma xüsusiyyətini və tarixi inkişafını öyrənməyə də kömək edir. Şəhər üç ictimai-iqtisadi formasiyalar dəyişməsindən (feodal, kapitalizm, müasir) keçərək müəyyən coğrafi mövqə tutmuşdu, lakin onun əsl tarixi özəyi indiki Gəncədən 6-7 km aralıqda yerləşirdi.

Qazıntılar zamanı tapılan arxeoloji yazılı mənbələrdən məlum olur ki, o Şərqdə ən məşhur iri şəhər olmuşdu, hətta onun yaranmasını VII əsrdən bağlayanlar da var. Beləki, artıq X və XI əsrlərdə o ölkənin siyasi və ticarət həyatında böyük rolu və geniş ticarəti olan sənətkarlığı və mərkəz kimi özündə Abasid Xəlifətin iqamətgahını yerləşdirirdi. Onun ən böyük ərazili çox saylı tikililəri sırasında məkan kompleksi - xəlifətin iqamətgahı idi. Dəfələrlə xarici ölkələrin hücumlarına məruz qalan şəhər bir neçə dəfə uçulmuş, lakin sonradan yenidən bərpa olunmuşdu. Beləki, onun ikinci məkan elementi üç qatlı qala divarları idi ki, onların xaricində «rabada» deyilən ərazi qurşağında ticarət və sənətkarlıq ilə məşğul olan adamlar yaşayırdı. Onun Azərbaycanın ən iri şəhəri olması haqqında sübutlar çoxdur. Məsələn, təkcə zəlzələ zamanı onun 300 mindən artıq əhalisi qırılmışdı. Bundan başqa digər sübutda Gəncə çayının üzərindən keçən çoxasırımlı üç möhtəşəm körpünün olması idi ki, onlar malların şəhərə daşınmasını təmin edirdi. Şəhərin keçmiş tarixi baş plan sxemində ötürge olsa da göstərilir ki, onun üçüncü məkan elementi baş ictimai mərkəzi - «bazar» idi və onun bir suyu iqtisadi bazası sayılırdı.

Bu məşhur bazar kompleksi və darvazası haqqında bir çox xarici səyyahların, diplomatların (O.Çələbiyev və b.) məlumatları var, harada şəhərdə digər abad və çox iri ərazili ictimai komplekslərin rolu tutduğu mövqə, onların məhəllələri bilavasitə əlaqələri göstərilmişdi. Qeyd edək ki, şəhərin iri həcmli məkan elementlərinə onun dışarı çıxan və şəhəri bir neçə yerdən kəsək iki magistral yolu və iri sıx bağlardır. Onların ətrafında iri ictimai binalar, dini, məişət və digər tikililər onun küçələrinə xüsusi obraz verirdi. XVI əsrin yazılı mənbələrində göstərilir ki, iri əhalisi, geniş ticarəti olan bir şəhər idi, XVII əsrin axırlarında fransız keşişi Avreliya Filip də onun mərkəzi bazar

medanını, Cümə məscidini, karvansara və hamamlarını xüsusi olaraq təsvir etmişdi. Gəncənin dördüncü məkan elementi – bazar meydanıdır ki, bu günbəzli bazar öz köməkçi qurğuları ilə birlikdə ticarət yollarının kəsişməsində duraraq qovşaq təşkil edən kompleks idi. Sonralar o şəhərin yeni baş planlaşma-kompozisiya mərkəzinə çevrilmişdi. Bazar meydanının belə yerləşmə prinsipi şəhərin bütün yaşayış rayonlarının əhalisi üçün eyni dərəcədə rahat idi. Görünür orta əsr Gəncənin iqtisadiyyatında ticarət əlaqələri, şübhəsiz ki böyük rol oynaymış, çünki bu formalaşan küçə şəbəkəsinin strukturunda öz əksini tapmışdı. Digər tərəfdən küçə istiqamətləri Gəncənin həyatında vacib rol oynayan bazar meydanının yaşayış rayonları ilə qarşılıqlı xarakterini təyin edirdi.

Beləki, XVIII əsrin axırlarında onun mərkəzi küçələrinin torvari strukturu şüavi xarakter əldə etdiyi halda, digər küçələri – düzbucaqlı şəbəkə təşkil edirdi. Qeyd edək ki, şəhərin bu strukturu eyni zamanda həm də çay vadisi, yəni sahil yığının istiqatı təsirindən və ərazinin topoqrafik xüsusiyyətdən əmələ gəlmişdi, yəni şəhər quruluşu yerli təbii şəraitə uyğunlaşaraq sahil boyu müəyyən planlaşma sxemi tapmışdı.

Gəncəni digər şəhərlərdən fərqləndirən həcmi-planlaşma xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, o şəhərlərin məkan elementləri əhalinin ən canlanma yeri olduğu, öz tərkibinə iri miqyaslı kompleksləri cəmlədiyi halda Gəncədə bu məkan elementlərinə onun şəhər təsərrüfatının komponenti olan iri bağları əlavə olunurdu. Onları isə çoxsaylı arxların suyu təmin edirdi. Onun yaşayış tikintisini XIX əsrin başından başlayaraq küçələrini formalaşdıran 2-3 mərtəbəli imarət evlər idi. Babinaların fasadları küçəyə öz eyvanları ilə yönəldiyi halda, həyətləri bir-biri ilə birləşərək torvari şəbəkəsi təşkil edirdi.

Beləliklə, deyə bilərik ki, orta əsr Gəncənin real abidələri təkcə ayrı-ayrı bədii memarlıq dəyəri olan ictimai-dini kompleksləri deyil həm də onun özünəməxsus planlaşma strukturlu bazar və küçələri idi, onlar məkan elementləri kimi yaşayış zonasının spesifik xarakterini müəyyən edirdilər.

Beləliklə, deyə bilərik ki, hər iki şəhərin planlaşma quruluşunda ilkin mərhələdən başlayaraq, məkan elementləri bu şəhərlərin sonrakı inkişaf mərhələlərində də aparıcı rol oynayıb, baş yollarının və yaşayış məhəllələrinin strukturunu da müəyyən etmişlər. Onların arasında Bakının İçəri Şəhərindəki – baş ticarət küçəsini, Gəncədə isə – mərkəzi bazar meydanını onlar üçün dominant təşkil edən məkanlar saymaq olar.

Açar sözlər: şəhər, ictimai mərkəz, ticarət, bazar, meydan, məkan

К.А.Гасанлы

Роль первичных структурообразующих элементов в структуре исторических городов (на примере Баку и Гянджи)

РЕЗЮМЕ

Азербайджан знаменит своей древней градостроительной культурой, чему способствовало наличие сложившихся потенциальных возможностей, определяющих уровень их развития. Среди средневековых городов Азербайджана в качестве исследования выбраны два города (Гянджа и Баку), которые в определенные периоды жизнедеятельности страны были его столицами. В статье особое внимание уделено роли их ведущих пространственных элементов, определяющих в общей сложности их архитектурно-планировочные структуры. В качестве доминантов выделена роль конкретных сооружений города, в Гяндже – это комплекс рыночной площади, в Ичери шехер – это главная торговая улица – центр города, по которому даны характеризующие его компоненты.

Ключевые слова: город, общественный центр, торговля, базар, площадь, пространство.

K.A.Hassanli

***The role of primary structure-forming elements in the structure of historical towns
(on the example of Baku and Gyandja)***

SUMMARY

Azerbaijan is famous for its ancient town planning culture, that was further existence of the developed potential opportunities determining the level of their development. As study among the medieval towns of Azerbaijan selected two towns (Gyandja and Baku), which were its capitals in concrete periods of country activity. The article focuses on the role of the leading spatial elements defining in total their architectural and planning structures. The role of specific constructions of the town as dominant is marked in article, in Gyandja there is a complex of a market square, in Icheri Sheher – the main shopping street – the downtown, on which the components characterizing it are given.

Key words: town, public center, trade, bazar, square, space

ƏDƏBİYYAT

1. Aşurbəyli S. Bakı şəhərinin tarixi. Bakı:Azərnəşr, Bakı, 1998, 356 s.
2. Альтман М.М. Исторический очерк города Гянджа. Баку, 1949
3. Бунин А.В. Особенности архитектурно-планировочного развития средневековых городов. Москва: Стройиздат, 1953, с.108
4. Насирли М.Х. Гянджа, архитектурно-планировочное развитие. Баку: Элм, 1966, 125 с.
5. Усейнов М.А., Бретаницкий Л.С. Саламзаде А.В. История архитектуры Азербайджана. Москва: Стройиздат, 1963, 363 с.
6. Фатуллаев Ш. Градостроительство Баку. Ленинград, Изд-во Высшая школа, 1986, 230 с.
7. Щеблыкин И.П. Архитектура средневековой Гянджи. Эпоха Низами. Москва, Баку, 1947

UOT 711.4

I.A.Isbatov

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

**İNKİŞAF ŞƏRAİTİNDƏ İRİ ŞƏHƏRLƏRİN PLAN STRUKTURUNDA İCTİMAİ
MƏRKƏZLƏRİNİN YERLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ FORMALAŞMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

İctimai bina və qurğular əhalinin sosial, məişət, mədəni və kommunal xidməti üçün nəzərdə tutulmuşdur. İctimai binaların memarlığı, onların yerləşdirilməsi və ümumi tikinti prosesi ilə əlaqəsi şəhərin ayrı-ayrı rayonlarının ərazilərinin təşkilində və ifadəli memarlıq-planlaşdırılma həllərinin yaradılmasında böyük rol oynayır. Bir çox şəhərlərin ərazilərinin tikinti

praktikası göstərir ki, daha əhəmiyyətli ictimai binalar (inzibati, mədəni-maarif, ticarət və b.) ümumşəhər mərkəzində, mərkəzi meydanlarda və əsas magistrallarda yerləşdirilir.

Şəhərlərin mərkəzləri onların planlaşdırılma strukturunun düyün məntəqələri və əhalinin müxtəlif təzahürlərdə işgüzar, ictimai fəaliyyətinin cəmləndiyi yer olaraq, şəhər planını birləşdirir və formalaşdırır, əhəmiyyətli dərəcədə şəhər tikintisinin memarlıq simasını təyin edir. Şəhər mərkəzlərinin meydanları və onlara bitişik küçələr adi günlərdə kütləvi hərəkət üçün, bayram günlərində isə, xalq yığıncaqlarının, nümayişlərin keçirilməsi üçün uyğunlaşdırılmış və daha çox canlandırılmış yerlər sayılır. İctimai həyatın inkişafı, əhalinin yaradıcı fəaliyyətinin fəallaşdırılması, işgüzar fəallığın artması və bazar iqtisadiyyatının müasir şəraitində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ictimai mərkəzlərin planlaşdırılması və tikintisinə yeni sosial tələblər irəli sürür. Bu müxtəlif tələbləri təmin etmək üçün nəzərdə tutulan əhaliyə kütləvi xidmət idarələri həm şəhər sərhədlərində, həm də qrup məskunlaşma sisteminin ərazilərindəki yaşayış, sənaye rayonlarında, əhalinin kütləvi istirahət zonalarında ümumşəhər və yerli əhəmiyyətli mərkəzləri formalaşdırır. [2]

Şəhər ictimai mərkəzlərinin planlaşdırılma strukturu tədricən və ardıcıl olaraq, qabaqcıl şəhərsalma elminin tətbiqiylə, yeni məzmunlu tikintiyə uyğun olaraq təkmilləşdirilir. Elə şərait yaradılır ki, ictimai mərkəzlər şəhərin daha canlandırılmış yerləri kimi qalaraq, şəhərin istifadə üçün rahat, tikinti xarakterinə görə vacib yerlərə çevrilir. Əgər keçmişin şəhərlərinin simasında vahid mərkəz hakim mövqe tuturdusa bizim dövrümüzdə ictimai həyatın bütün növlərinin geniş inkişafı şəhər mərkəzlərinin bir-birindən asılı sistem kimi daha mürəkkəb planlaşdırma təşkilinə səbəb olur. Onun əsasını ümumşəhər əhəmiyyətli mərkəz, ona əlavə olaraq yaradılmış yerli və ixtisaslaşdırılmış mərkəzlər təşkil edir. Differensasiya olunmuş mərkəzlər sisteminin fəal şəkildə formalaşmasının ilkin şərtləri - əhalinin müxtəlif tələblərinin səviyyəsinin daim artması, ictimai həyatın inkişafının böyüyən miqyasları, ümumşəhər əhəmiyyətli idarələrin mürəkkəbləşməsi və funksiyaların müxtəlifliyinin artmasıdır.

Hər bir rekonstruksiya olunan şəhər üçün ictimai mərkəzlər sistemi fərdidir. Onun struktur-planlaşdırılma quruluşu şəhərin böyüklüyünü, təbii şərait və perspektiv inkişaf nöqtəyi nəzərindən yerləşdirilmə xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Sənayenin sürətli inkişafı və şəhərin strukturunun mürəkkəbləşməsi ilə bağlı olaraq, əhali sayının artması, şəhərlərarası və respublikalararası əlaqələrin böyüməsi, idarəetmə sahəsinin inkişafı, ictimai həyatın fəallaşması – bütün bunlar şəhər mərkəzlərinin rolunu və əhəmiyyətini xeyli gücləndirir.

İri şəhərlərin planlaşdırılma strukturunun nəzərdən keçirilməsi və təhlili göstərir ki, şəhər əhəmiyyətli mərkəzlər ərazi əlamətinə görə formalaşır və nisbi dayanıqlılığa malikdirlər. Rayon və ya yerli əhəmiyyətli mərkəzlərin səciyyələndirilməsi üçün, onların şəhərdə vəziyyətinin nəzərə alınması zəruridir. Bilavasitə ümumşəhər mərkəzinin yaxınlığında yerləşən rayonun xidmət sistemi şəhərin perefiriya hissəsində formalaşan rayonun xidmət sistemindən fərqlənir. Əsasən gündəlik xidmət funksiyasını yerinə yetirən yerli əhəmiyyətli ilk mərkəzlər, hal-hazırda xidmət sahələrinin və növlərinin ixtisaslaşmasından asılı olaraq mobilliyi, hərəkətliliyi üstünlük təşkil edən ərazidə yerləşməsi baxımından daimi olmayan quruluşu ilə xarakterizə olunur. [1]

İctimai xidmət mərkəzləri sisteminin təkmilləşdirilməsi zamanı şəhərin inkişafı prosesində onun ölçülərinin dəyişməsinin, ayrı-ayrı struktur-planlaşdırma rayonlarının qarşılıqlı əlaqəsinin, özünün təbii əhatəsi ilə qarşılıqlı vəhdətinin, yeni texnika və texnologiya istifadə olunmaqla əmək şəraitinin, zəhmətkeşlərin vaxt imkanlarının dəyişməsinin nəzərə alınması vacibdir.

Rekonstruksiya şəraitində ictimai xidmət sistemini formalaşdıran idarələrin hesablanması və yerləşdirilməsi zamanı, xidmətin mövcud səviyyəsini, xidmət idarələrinin yerləşməsinə, onların tutumunu, texniki vəziyyətini, müasir tələblərə uyğunluğunu, nəqliyyat sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsini diqqətə almaq lazımdır. Yeni xidmət idarələrinə olan ehtiyaca görə onların şəhərdə paylanması, şəhərin yaranmış planlaşdırma strukturu, mövcud tikintilərin sökülməsinin həcmi və ardıcılığı, fəaliyyətdə olan mühəndis kommunikasiyaları nəzərə alınmaqla təyin edilir və düzəlişlər aparılır.

Fikrimizcə rekonstruksiya layihəsi mərkəzin planlaşdırma strukturunun gələcək inkişaf imkanlarını nəzərə almalı və onun ətraf rayonlarla rahat əlaqəsini təmin etməlidir. Bir halda mərkəzin rekonstruksiyası yaranmış strukturun əsası saxlanılmaqla və ya bəzi dəyişiklərlə və köhnə sərhədlərin qismən genişləndirilməsi ilə baş verir. Başqa bir halda mərkəzi böyük genişləndirilmə ilə və ya onun əsas hissəsinin yeni yerə köçürülməsi ilə tam rekonstruksiya etmək lazım gəlir. Birinci variant şəhərin tarixi özəyinin yaxınlığında kifayət qədər ərazi ehtiyatları varsa, məkanca inkişaf etmiş tarixən formalaşan şəhərlər üçün qəbul oluna bilər. İkinci variant zəif inkişaf etmiş planlaşdırma strukturu olan, lakin sürətlə inkişaf edən, inkişaf prosesi zamanı diqqətlə təbiət və landşaft ərazilərini tutan şəhərlər üçün xarakterikdir.

Çox iri şəhərlərin, inkişafı zamanı, ərazisi tarixi özəyin ölçülərindən kənara çıxaraq xeyli genişləndirilmiş tarixən yaranmış mərkəzlərin təhlili göstərir ki, inkişaf çox müxtəlif yollarla aparıla bilər. Şəhərin perspektiv inkişafının xarakterindən asılı olaraq müxtəlif məkanplanlaşdırma quruluşları formalaşır. Bir halda bunlar ulduzşəkilli-sentrik quruluşlardır, başqa bir halda yerli təbii-landşaft xüsusiyyətlərini nəzərə alan şüaşəkilli və ya kombinə edilmiş olacaqdır.

Ümumşəhər mərkəzinin məkan təşkili təkcə şəhərdaxili deyil, həm də xarici əlaqələr nəzərə alınmaqla həll edilir. Aqlomerasiya əmələ gətirən şəhərlərin və qəsəbələrin əhalisi məskunlaşmanın ayrı-ayrı şəhər-mərkəzlərinin xidmət idarələrindən istifadə edirlər. İxtisaslaşmış turistik və kurort şəhərlərində və eləcə də başqa yaşayış yerlərində ictimai xidmət idarələrinin sayı və yerləşdirilməsi burada müvəqqəti yaşayan əhali sayı nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. [3]

Şəhər əhəmiyyətli ictimai mərkəzləri tikintinin məzmunu və struktur xüsusiyyətlərinə görə üç qrupa ayırmaq olar: inzibati-ictimai, ixtisaslaşdırılmış və tarixi-memorial.

Inzibati-ictimai mərkəzlər daha böyük qrupu təşkil edirlər. Onlar tikintinin məzmununa və tərkibinə görə müxtəlifdirlər və çox hallarda böyük əraziləri tuturlar. Onların hüduddlarında mərkəz ərazisinin funksional zonalaşması əsasında daha əhəmiyyətli inzibati, tamaşa, mədəniyyət, ticarət və ictimai xidmətin başqa bina və qurğuları yerləşdirilir. İri şəhərlərin mərkəzlərində həmişə idarəetmə orqanlarının binaları yerləşdirilir.

Hal-hazırda inzibati idarələrin bir yerə cəmlənməsi xüsusilə intensiv xarakter alır. Bunun səbəbi təkcə elmi-texniki proqresin tələbləri ilə deyil, həm də mürəkkəb urbanizasiya prosesləri ilə bağlıdır. Bir sıra iri şəhərlərin mərkəzlərinin fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, iri şəhərlərin mərkəzləri qrup məskunlaşma sistemi miqyasında idarəetmə və xidmət funksiyalarını həyata keçirir. Uyğun olaraq şəhər mərkəzlərinin əməyin qoyulduğu yer kimi əhəmiyyəti artır.

Araşdırmalar göstərir ki, inzibati, ictimai və işgüzar idarələr dörd qrupa bölünə bilər:

- dövlət səviyyəli mərkəzi orqanlar, respublika səviyyəli rəhbər orqanlar, həmkarlar, ictimai və beynəlxalq təşkilatlar;
- yerli idarəetmə orqanları (vilayət, şəhər, rayon), ictimai təşkilatlar, hüquq və maliyyə təşkilatları;
- inzibati-təsərrüfat idarələri, layihə təşkilatları və konstruktor büroları;

- mədəni-məişət xidməti təşkilatları və idarələri.

Birinci iki qrup idarələrin əməkdaşlarının tərkibi və sayı şəhərin inzibati əhəmiyyəti və böyüklüyünə görə təyin edilir. Üçüncü qrup idarələrin əməkdaşlarının tərkibi və sayı şəhərin, ona bitişik ərazilərin xalq təsərrüfatı

potensialının inkişaf dərəcəsinə görə müəyyən edilir. Respublika, vilayət əhəmiyyətli bütün idarə və təşkilatlar şəhər yaradan obyektlərə aid ola bilər.

Umumşəhər mərkəzlərinin hüdudlarında aşağıdakı inzibati və işguzar binalar yerləşdirilir: idarəetmə orqanları, ictimai təşkilatların, idarələrin, komitələrin, şöbələrin, yoxlama və inspeksiya, ədliyyənin, həmkarlar ittifaqlarının, təsərrüfat və işguzar idarələrin, trestlərin, birlik və kooperasiyaların, maliyyə-kredit təşkilatlarının, rabitənin, yaradıcı təşkilatların, elm və texnika idarələrinin, kitab evləri və nəşriyyatların, nigah saraylarının, dövlət arxivlərinin binaları. Bundan başqa təsərrüfatın idarəedilməsinin təkmilləşməsi ilə əlaqədar olaraq yeni binaların tikintisinə ehtiyac yaranır, informasiya evləri, müəyyən profilli elmi-tədqiqat institutları və s. inşa olunur.

Şəhər mərkəzlərinin layihələndirilməsində və praktikasında, bəzən, şəhərlərin iqtisadi mərkəzlər kimi fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan idarələrin (həm şəhərin özünün, həm də ona bitişik rayonların, bir sıra hallarda isə vilayətlərin də çoxtərəfli iqtisadi və ticarət fəaliyyətini planlaşdıran, maliyyələşdirən və idarədən) rolu kifayət qədər dəyərləndirilmir. İri şəhərlərin iqtisadi həyatının mürəkkəbliyi və müxtəlifliliyi, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin (sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat və s.) fəaliyyətini təşkil edən çoxlu sayda idarələrin olması tələb olunduğu qədər diqqətə alınmır. Sənaye evləri, layihə və ərazilərin mühəndis kəşfiyyat təşkilatları, mərkəzi nəqliyyat agentliyi və s. kimi belə iri obyektlər yoxdur. Bu idarələrin bir hissəsi struktur planlaşdırma rayonlarının mərkəzlərində yerləşdirilə bilər. Ümumşəhər mərkəzinin və struktur-planlaşdırma rayonları mərkəzlərinin tərkibində inzibati işguzar idarələrlə yanaşı mədəni-maarif və tamaşa binaları böyük yer tutur: teatrlar (dram, musiqili opera, kukla, uşaq), kinoteatrlar (panoram, geniş ekranlı və s.), konsert zalları, mühazirə zalları, yaradıcılıq evləri, gənclik sarayı, sirk, muzeylər (tarixi, diyarşünaslıq, bədii, elmi-texniki və s.), sərgilər (daimi və tematik), uşaqlar və böyüklər üçün kitabxana və oxu zalları (ixtisaslaşdırılmış və sahələr üzrə).

Uşaqlar və yeniyetmələr üçün məktəbdənkənar müəssisələr (Gənclik Yaradıcılıq Evi, Şahmat məktəbləri, texniki stansiyalar və s.) getdikcə daha böyük rol oynayacaq. Mərkəzin mədəni-maarif zonasında kütləvi xalq bayramları və gəzintiləri üçün meydançalar (parklar, bağçalar, bulvarlar), açıq havada kütləvi-mədəni işlərin aparılması üçün meydanlar nəzərdə tutulmalıdır.

İri şəhərlərin mərkəzlərinin planlaşdırma strukturunun nəzərdən keçirilməsi və təhlili göstərir ki, tarixən təşəkkül tapmış şəhərlərin inzibati-ictimai mərkəzlərinin hüdudlarında əsas funksional zonaların yerləşdirilməsinin nizamla salınması bir sıra spesifik amillərlə mürəkkəbləşir: köhnəlmiş planlaşdırma strukturu, əmələ gəlmiş parçalanmış küçə-yol şəbəkəsi, gələcəkdə istifadə üçün yararlı olan dayaq bina və qurğuların təsadüfi yerləşdirilməsi və s. Bu halda problemin həlli mərkəzlərin rekonstruksiyası üçün tələb olunan ərazi resurslarının tədqiqatı üzrə kompleks işlərin aparılmasını tələb edir. Bu ərazilər mərkəzin bina və qurğularının, eləcə də onun perspektiv tikintisi üçün lazım olan sahələrin tam tərkibinə əsasən müəyyən edilməsi təklif edilir. Bu halda idarələrin tutumu və şəhər inzibati-ictimai mərkəzləri üçün lazım olan sahələr hər bir konkret halda rayonun böyüklüyündən və onun şəhər strukturunda yerləşmə şəraitindən asılı olaraq hesablanmalıdır. [1]

Əhalinin artan ictimai fəallığı, onun daim artan tələbləri və asudə vaxtın artması və ondan istifadə formalarının müxtəlifliyi ilə bağlı olaraq hərəkətililiyin artması zəminində xidmət edən bina və qurğular sisteminin təyinatına görə, differensiasiyasına olan ehtiyac getdikcə daha çox özünü göstərəcək (bütün mərkəzlərdə bir təyinatlı ixtisaslaşdırılmış idarələr cəmlənir).

İntensiv regional əlaqələr, böyük ərazilərin əhatə olunması, əhalinin müəkkəb və müxtəlif tələbləri müasir iri şəhərlərin xidmət sistemində ixtisaslaşdırılmış mərkəzlərin əhəmiyyətini artırır (elmi və tədris, idman sağlamlıq, ticarət və sərqi). Bu mərkəzlər şəhərin özünün əhalisinə xidmət göstərməklə yanaşı, həm də respublikanın regional mərkəzlər funksiyasını daşıya bilər. İxtisaslaşdırılmış mərkəzlərin yerləşdirilməsi və planlaşdırılması onların xüsusi funksiyaları, şəhər strukturunda əhəmiyyəti ilə bağlı olan tələblərə əsasən müəyyən edilir.

Artıq yaxın gələcəkdə iri şəhərlərdə, yerləşdirilməsi şəhərin yaranmış mərkəzi hissəsinin sərhədlərindən kənarda geniş ərazilər tələb edən mədəni-tamaşa, sərqi, elmi-texniki, tədris, müalicə-sağlamlıq və başqa ixtisaslaşmış mərkəzlərin sürətli inkişafına ehtiyacın yaranmasını qabaqcadan görmək mümkündür. Belə mərkəzlərin

sürətli ictimai nəqliyyatın dayanacaq məntəqələri ilə rahat əlaqəsinin olması ümumi tələblərdəndir.

Şəhər əhalisinin maddi və mənəvi səviyyəsinin artması getdikcə daha çox əhalinin ictimai həyatının ən müxtəlif sahələrində özünü göstərəcək. Şəhərlərin inkişafının yaxın istiqamətlərini dəqiqləşdirərkən, şəhər ictimai mərkəzlərinin planlaşdırma strukturunun, onların tikintisinin artan müxtəlifliyi əsasında daha uzaq inkişaf mərhələlərinin eyni zamanda proqnozlaşdırılması mümkündür və lazımdır.

İş gününün ardıcıl olaraq azaldılması – insanların ictimai fəallığının bütün formalarının harmonik inkişafının stimuludur. Bu, əhalinin əmək fəaliyyətinin yenidən qurulmasına səbəb olacaq, onların yaradıcılıq təşəbbüsünü qaldıracaq və genişləndirəcək, bu işə rekonstruksiya olunan şəhərlərin mərkəzi hissələrinin planlaşdırma strukturunun və memarlıq simasının kökündən dəyişməsinə səbəb olacaqdır.

Açar sözlər: ictimai bina, şəhərlərin mərkəzləri, planlaşdırma strukturu, texnika, texnologiya, ictimai xidmət sistemi, rekonstruksiya.

ƏDƏBİYYAT

1. Нагиев Н.Т. «Современное градостроительство Азербайджанской Республики». Тəhsil işçisi mətbəəsi. MMC. Bakı. 2011.
2. Бочаров Ю.П., Кудрявцев О.К. «Планировочная структура современного города». Москва, Госстройиздат. 1972. 160 стр.
3. Смирнова О.В. «Функциональное зонирование городских центров и определение их территорий». Сборник: организация культурно-бытового обслуживания. Издательство: «Будивельник». Киев. 1968.

И.А.Исбаев

В условиях развития размещения и особенности формирования общественных центров в планировочной структуре

РЕЗЮМЕ

Общественные здания и сооружения предназначены для социального, бытового, культурного и коммунального обслуживания населения.

Архитектура общественных зданий, их размещение и связь с общей застройкой играют большую роль в организации территории и создании выразительного архитектурно -

планировочного решения отдельных районов города. Практика застройки территорий многих городов показывает, что наиболее значительные общественные (административные, культурно-просветительные, торговые и др.) здания располагаются в общегородском центре, на центральных площадях и основных магистралях.

Центры городов, являясь узловыми пунктами их планировочной структуры и местами сосредоточения многообразной в своих проявлениях деловой и общественной деятельности населения, объединяют и формируют план города, в значительной мере определяют архитектурный облик его застройки.

Планировочная структура городских общественных центров постепенно и последовательно совершенствуется в соответствии с новым содержанием застройки на основе использования передовой градостроительной науки. Создаются условия, при которых общественные центры, оставаясь наиболее оживленными местами города, преобразуются в удобные для использования, представительные по характеру застройки части города.

Ключевые слова: общественные здания, центры городов, планировочная структура, техника, технология, система общественного обслуживания, реконструкция.

I.A.Isbatov

*Arrangement and formation features of community centers within planning structure of major cities
under development conditions*

SUMMARY

Public buildings and constructions are intended for social, public, cultural and utility services to render population.

Public buildings architecture, their arrangement and interconnection with general construction play a significant role in terms of site arrangement and creation of impressive architectural-planning solution for individual city districts. Site construction practices of many cities show that the most significant public buildings (administrative, cultural and educational, trade, etc.) are located within the city center, central squares and along major highways.

City centers, being nodal points of their planning structure and concentration points of diverse business and social activity of the population, define the architectural appearance of its construction to a significant extend, integrate and form the city plan.

Planning structure of urban public centers is gradually and consistently improved in conformity with new construction content based on advanced urban planning studies application. The conditions under which the public centers, by remaining the busiest places of the city, are transformed to impressive buildings convenient for use are being created.

Keywords: public buildings, city centers, planning structure, technique, technology, public service system, reconstruction.

УДК 725.5

И.С. Исаева

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕТИ ЗДАНИЙ БОЛЬНИЦ И ПОЛИКЛИНИК
В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Достижения Азербайджанской Республики в организации здравоохранения, развитии строительства лечебных учреждений, реконструкции существующих больниц и поликлиник и оснащение их современным лечебным инвентарем за период 2000-2015 годы получили массовый характер.

Во многих городах республики осуществлены строительством медицинские диагностические центры, оснащенные современными техническими средствами. Во всех населенных пунктах учреждены пункты первой помощи, во всех районных центрах действуют современные многопрофильные больницы и поликлиники. Наряду с этим необходимо дальнейшее развитие сети лечебных учреждений. [4].

Обследование лечебных учреждений в районах республики показал, что все еще отдельные медицинские учреждения размещаются в устаревших или приспособленных зданиях другого назначения. Вместимость и техническое оснащение отдельных ныне больниц не позволяют организовать на их базе лечебные учреждения будущего. Расширение больниц с помощью постройки дополнительных корпусов можно рассматривать как разумное решение для реконструкции сети лечебных учреждений в свете ближайших задач. Но это не радикальное решение проблемы. Большинство больниц размещается в сложившейся застройке, часто на затесненных участках и в далеко не идеальных для лечебных учреждений условиях.

Ликвидация этих недостатков будет происходить постепенно, по мере реконструкции сети лечебных учреждений в соответствии с едиными принципами ее организации. К числу этих принципов следует отнести:

Комплексный подход к решению задач здравоохранения, требующий рассмотрения вопросов построения сети в связи с изменением жилищных условий, развитием систем учреждений отдыха и спорта, оздоровлением микроклимата городов, улучшением общественного питания и т.п.;

Упразднение ведомственности в построении сети, что позволит более полноценно увязывать сеть лечебных учреждений с градостроительной структурой, сетью учреждений обслуживания другого назначения (отдыха, спорта и т.п.) на базе единого градостроительного плана;

Дифференциацию нормативов потребности в медицинской помощи в зависимости от природно-климатических, экономико-географических и демографических условий;

Выравнивание степени обеспеченности медицинским обслуживанием жителей города и села;

Приближение специализированной медицинской помощи к населению;

Укрупнение лечебно-профилактических учреждений на базе централизации и комплексности медицинского обслуживания.

В основе расчетов сети и типов зданий лечебных учреждений лежит потребности населения в медицинском обслуживании, поэтому величина этого показателя и его составляющих имеет большое значение для оценки перспективных изменений.

Необходимые в дальнейшем объемы строительства лечебно-профилактических учреждений лежит потребность населения в медицинском обслуживании, поэтому величина этого показателя и его составляющих имеет большое значение для оценки перспективных изменений.[1].

Необходимые в дальнейшем объемы строительства лечебно-профилактических учреждений и номенклатура типов зданий определяются не только принципами организации сети, но и величиной потребности в них.

Серьезным толчком к строительству новых и реконструкции существующих больниц в последние годы послужило также бурное развитие медицинской науки и техники, широкое внедрение в лечебно-диагностические процессы технических средств.

Обнаружилось глубокое противоречие новой медицинской технологии с традиционными архитектурно-планировочными приемами проектирования больниц.

Более совершенная медицинская техника, современные способы и средства диагностики и лечения больных расширили поле деятельности врача и открыли ему доступ к все более сложным и эффективным методам борьбы за жизнь и здоровье человека.

Современные архитектурно-планировочные приемы и инженерная техника также позволяют создавать в больнице внешнюю среду, в которой лечение больного и труд медицинского персонала могут протекать в оптимальных условиях, становясь все более эффективными.[2].

В наше время ни одна область науки и техники не может развиваться изолированно и автономно. Современная архитектура больницы является отражением высокого уровня развития целого ряда наук (медицины, биологии, химии, физики, эстетики, радиоэлектроники и др.), а также техники, в особенности средств создания искусственного климата, механизации транспорта, широкого внедрения автоматизации в процессы диагностики, лечения и ухода за больными. Это находит отражение в планировке современных больниц.

Классификация и номенклатура больниц в большинстве развитых стран за последние годы претерпела серьезные изменения. В настоящее время больницы во многих странах разделяются на ряд классификационных групп, в основу которых положены различные критерии. Однако имеются и общие принципы классификации и номенклатуры – профиль, назначение, тип, принадлежность и т.д. [2].

Знакомство с этими принципами необходимо архитекторам и другим специалистам в области проектирования и строительства больниц, так как каждый тип (или категория) больницы имеет свои специфику, функции, задачи, медицинскую технологию, организацию лечебно-диагностического процесса и содержания больных.

Совершенно очевидно, что в зависимости от типа и категории больницы предъявляются соответствующие требования к размещению ее в плане города, архитектурно - планировочному решению, составу и характеру помещений, оснащению оборудованием и медицинской техникой и т. д. .[3].

По профилю больницы разделяются на две группы:

а) многопрофильные общего типа, в составе которых имеются различные специализированные отделения;

б) специализированные к которым относятся больницы туберкулезные, психиатрические, инфекционные, детские и др.

За последнее десятилетие в странах наблюдается развитие узкопрофильных специализированных больниц и различных больничных центров. Так, например, организуются больницы для лечения больных с ожогом, нейрохирургические и др., но в большинстве этих стран, как правило, нет специализированных онкологических больниц.

По назначению больницы разделяются на следующие категории:

а) больницы для кратковременного пребывания больных с острой хирургической патологией, травмами, заболеваниями внутренних органов, эндокринными расстройствами необходимости длительного пребывания в условиях стационара.

б) больницы для длительного пребывания – психиатрические, туберкулезные, а также больницы для больных с хроническими, длительно протекающими заболеваниями и нередко необратимыми процессами;

в) больницы восстановительного лечения (так называемые центры реабилитации), как правило, для больных трех-четыре, а иногда и более профилей: ортопедотравматологических, неврологических,

нейрохирургических, кардиологических и др.; эти больницы отличаются тем, что выполняют важную, подчиненную роль: восстановление утраченных функций отдельных органов или организма в целом после перенесенных заболеваний, например последствий полиомиелита, травм или оперативных вмешательств; фактически эти больницы являются вторым этапом лечения для данного больного; в них, в основном, направляются больные после их лечения в общих или специализированных больницах:

г) больницы предназначенные для долечивания отличаются тем что, в них находятся «легкие» больные, не требующие восстановительного лечения в большом объеме. Эти больницы не выполняют социальных функций, как правило, они не являются самостоятельными, а входят как отделения в состав общих больниц. Характерной особенностью таких отделений является их высокая экономичность, так как они не требуют оснащения дорогостоящей медицинской техникой и наличия многочисленного высококвалифицированного медицинского персонала. В них направляются больные, которым после лечения в соответствующем специализированном отделении многопрофильной больницы в течении определенного времени требуется медицинское наблюдение и некоторые процедуры (физиотерапевтические, лечебная гимнастика и т. д.).

В Азербайджанский Республике сеть больниц и других лечебных учреждений растет и развивается в зависимости от роста и развития городов, промышленных центров и важнейших сельскохозяйственных районов, в соответствии с тенденцией максимального приближения специализированной медицинской помощи к населению.

Ключевые слова: технические средства, диагностические центры, лечебные учреждения, больница, поликлиника, номенклатура, здравоохранение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шлыков Ю.А. «Перспективы развития сети и типов зданий больниц и поликлиник» в сборнике научных сообщений №7 «Общественные здания» Москва, Стройиздат. 1973.

2. Гоциридзе Г., Сафонов А. «Современные больницы за рубежом». Изд. литературы по строительству, Москва, 1970.

3. Бочаров Ю.П., Кудрявцев О.К. «Планировочная структура современного города», М. Госстройиздат, 1972.

4. Нагиев Н.Г. «Современное градостроительство Азербайджанской Республики». Техсил ишчиси матбаат. Баку 2011.

İ.S.İsayeva

Azərbaycan Respublikasında həstəxana və poliklinika binalarının şəbəkəsinin problemləri və inkişafı

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikasının səhiyyə təşkilatların nailiyyətləri, sağlamlıq müəssisələrin tikintisinin inkişafı, mövcud olan həstəxanaların və poliklinikaların rekonstruksiyası və onların müasir sağlamlıq inventar avadanlıqları ilə təmin olunması 2000-2015 illərdə kütləvi xarakter almışdır.

Tibb müəssisələrinin tədqiqatı göstərdi ki ölkənin regionlarında hələ də bəzi xəstəxanalar köhnəlmiş və ya digər məqsədlər üçün uyğunlaşdırılmış binalarda yerləşdirilir. İndiki ayrıca xəstəxanaların avadanlıq və tərkib hissəsi, imkan vermir ki onların bazalarında gələcək tibb müəssisələri təşkil edilsin.

Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması, tibb müəssisələrinin şəbəkəsinin yenidən qurulması onun vahid prinsiplərinə uyğun olaraq təşkili, tədricən olacaq.

Azərbaycan Respublikasında xəstəxanaların və digər tibb müəssisəsi şəbəkələrinin böyüməsi və inkişafı, sənaye mərkəzlərindən və ən mühüm kənd təsərrüfatı rayonlarından, şəhərlərin inkişafından, maksimal tendentsiyaya ilə əhaliyə yaxın olan ixtisaslaşdırılmış tibbi yardımın uyğunlaşmasından asılıdır.

Açar sözlər: texniki vasitələr, diaqnostik mərkəzləri, sağlamlıq mərkəzləri, həstəxana, poliklinika, nomenklatura, sağlamlıq müəssisələri.

I.S. Isayeva

Problems of development network building of hospitals and clinics in Azerbaijan Republic

SUMMARY

Achievements of the Azerbaijan Republic in the health care organization, the development of the construction of health facilities, renovation of existing hospitals and clinics and providing them with modern medical supplies for the period 2000-2015 the years have received widespread.

In many cities of the country carried out the construction of medical diagnostic centers, equipped with modern technical facilities. In all settlements set up first-aid posts, in all regional centers are modern general hospitals and clinics. In addition, the need for further development of the network of medical establishments. A survey of medical institutions in the regions of the country showed that there is still some medical institutions are placed at outdated buildings or adapted for other purposes. Capacity and technical equipment now individual hospitals do not allow them to organize on the basis of medical institutions of the future.

The elimination of these shortcomings will be gradual, as the reconstruction of the network of medical institutions in accordance with the common principles of its organization.

In the Azerbaijan Republic the network of hospitals and other medical institutions grows and develops depending on the growth and development of cities, industrial centers and the most important agricultural areas in accordance with the trend of maximum approach of specialized medical care to the population.

Key words: hardware, diagnostic centers, medical institutions, hospital, clinic, nomenclature, health.

UOT 710

Y.S.Kərimli
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
e-mail: yegane.kerimli@gmail.com

AZƏRBAYCANDA MƏDƏNİ TURİZMİN İNKİŞAF PROBLEMLƏRİ

Mədəniyyət xalqın inkişafının, onun müstəqillyinin, suverenitetinin, özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılmasının və möhkəmləndirilməsinin fundamental əsasını təşkil edir. Hər bir dövlət, mədəni dəyərləri, təhsilin, elmin, mədəniyyətin inkişafında, eləcə də, xalqların mədəni həyatının zənginləşməsində mühüm rol olduğunu dərk edərək bu dəyərlərin gələcək nəsillər üçün qoruyub saxlamağa çalışır. Eyni zamanda, bir şeyi də qeyd etmək vacibdir ki, dünyada nə qədər dövlət, nə qədər xalq varsa bir o qədər də mədəniyyət mövcuddur və bu mədəniyyətlər çox müxtəlifdir, biri o birindən fərqlidir. Hər hansı bir xalqla ünsiyyət qura bilmək üçün, o xalqa məxsus normaları, onun adət və ənənələrini, mədəniyyətini öyrənmək lazımdır. Hal hazırda, kommunikasiyaların genişliyi sayəsində, insanların arasında bütün baryerlərin aradan qaldırıldığı bir zamanda (bir sutka içərisində biz Azərbaycandan Avstraliyaya, oradan da Almaniyaya uçub geri dönə bilərik.), bu xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir. Məhz bu baxımdan, turizm - müxtəlif xalqlar arasında əlaqə yaradılmasında, fərqli mədəniyyətlərin öyrənilməsində çox böyük rol oynayır.

Turizm ölkənin mədəni potensialının saxlanılmasına və inkişafına təsir göstərir, müxtəlif ölkələr və xalqlar arasında münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına səbəb olur, hökumət orqanlarını, ictimai təşkilatları və kommersiya strukturlarını ətraf mühitin qorunması və sağlamlaşdırılmasında fəal iştirak etməyə sövq edir.

Turizm müxtəlif sahələr üzrə həyata keçirilir – tarixi, mədəni, dini, biznes, idman, sağlamlıq və ekoloji. Mədəni turizm başqa turizm növlərindən, məsələn, idman və ya çimərlik turizmindən fərqli olaraq mədəni irsin mənimsənilməsinə, insanların həyat təcrübəsinin, onların adətlərinin, intellektual və yaradıcılıq nailiyyətlərinin araşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Müasir mərhələdə turizmin əsas növlərinin içərisində mədəni turizm aparıcı yer tutur. Onun intensiv inkişafı, insanların müxtəlif sahələr üzrə intellektual səviyyəsinin qaldırılmasına tələbatın artması ilə bağlıdır. Turizm – başqa mədəniyyətlərlə tanışlıq üçün ən yaxşı vasitədir. Beləliklə, **mədəni turizm** - əsas məqsədi həqiqi mədəniyyətlə tanışlıq olan turizm növüdür. Azərbaycanda daxili turizmin əsas növlərindən biri mədəni-tarixi turizmdir. Mədəni turizm fəaliyyət növü kimi humanitar və biznes sahələrinin kəsişməsindədir, ərazilərin iqtisadi və mədəni inkişafının ən perspektiv istiqamətlərindən biridir.

Azərbaycan qədim şəhərləri, malikanə və saray ansambları, tarixi-dini abidələri və başqa tarixi-mədəni dəyərləri olan unikal ərazilərlə zəngindir və onlar donmuş tikililər kimi qalmamalıdır. Unikal ərazilərin təşkil olunması zamanı ənənəvi fəaliyyət formaları ilə birgə, turizm kimi innovasiya fəaliyyət növlərini birləşdirmək lazımdır. Turizm fəaliyyəti prosesi zamanı istər-istəməz ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə baş verir. Mədəni, tarixi və təbii irsi aşağıdakı kateqoriyalara bölmək qəbul olunmuşdur:

1. Əsasən turistlər üçün nəzərdə tutulan milli dəyərlər (festivallar, tamaşalar, abidələr və s.)¹;
2. Qarışıq istifadə üçün nəzərdə tutulmuş mədəni dəyərlər (nisbətən az əhəmiyyətli tarixi abidələr və muzeylər, teatrlar, qoruqlar və b.);
3. Əsasən yerli əhali tərəfindən istifadə olunan mədəni dəyərlərdir (mülki qurğular, dini obyektlər, kinoteatrlar, kitabxanalar və s.)².

Bir regionun mədəni potensialı onun tarixi irsində öz əksini tapır, bu isə böyük turist axınlarını cəlb edən əsas amildir. Regionda unikal tarixi obyektlərin olması həmin yerdə turizmin uğurlu inkişafını qabaqcadan müəyyən edə bilər. Buna misal dünyanın bir sıra zəngin mədəniyyəti olan qədim şəhərlərini və ölkələrini göstərmək olar (Misir, İtaliya, Yunanıstan, Türkiyə, Fransa, Hindistan və s.). Posrindustrial sivilizasiya mədəni irsin yüksək potensialını, onun dünya iqtisadiyyatının mühüm resurslarından biri kimi qorunmasının və effektiv istifadə olunmasının zəruriliyini dərk etmişdir.[1]

Məhz, bu baxımdan mədəni dəyərlərin itirilməsi heç bir şeylə əvəzəlməz və geri qaytarılmazdır. Mədəni irsin istənilən şəkildə ziyan görməsi, şübhəsiz, bugünkü və gələcək nəsillərin həyatının bütün sahələrində özünü göstərəcək, mənəvi yoxsullaşmaya, tarixi yaddaşı qırılmasına, bütövlükdə cəmiyyətin mənən kasıblaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Onlar nə müasir mədəniyyətin inkişafı ilə, nə də yeni əhəmiyyətli əsərlərin yaradılması ilə kompensasiya oluna bilməz. Mədəni dəyərlərin toplanılması və qorunub saxlanması – sivilizasiya inkişafının əsasıdır.

Tarixi-mədəni irsin saxlanılmasında və mədəni potensialın artmasında turizmin böyük rolu vardır və tarixi şəhərlərdə mədəni turizmin inkişafı yerli mədəni dəyərlərin dirçəlməsinə, mədəni həyatın canlanmasına, xalq yaradıcılığının, sənətkarlığın və peşələrin inkişafına səbəb olur.

Mədəni turizm, eyni zamanda, tarixi şəhərlərin mədəniyyət obyektlərinin ətrafında sabit mehmanxana və nəqliyyat infrastrukturunu, şəhərdə yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin edən biznesin inkişafının fəal stimulyatorlarından biridir. Bundan əlavə, mədəni obyektlər, turist marşrutları, turist firmaları zonasında yerləşən şəhər məskənləri üçün mədəni turizm – ixtisaslaşdırılmış infraqurucudur.

Azərbaycanda mədəni turizmin inkişaf problemləri. Keçmişin yaddaşı ayrı-ayrı dövrlər arasında əlaqəni təmin edir, insanın mənəvi zənginləşməsinə təsir göstərir, ənənələrə hörmət hissini tərbiyələndirir. Şəhərlərdə mövcud olan tarixi - mədəniyyət abidələri, tarixi memarlıq-şəhərsalma kompleksləri şəhər inkişafının müxtəlif mərhələlərini təqdim edir (antik dövr, orta əsrlər, kapitalizm, sovet dövrü və s.). Tarixi-mədəni irsin qorunması, bərpası və təzadsız istifadə olunması təkcə şəhər mühitinin estetik xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmır, həm də yeni tikilən bina və komplekslərin memarlıq – bədii keyfiyyətlərinin dəyərləndirilmə meyarı kimi xidmət göstərir.

Ölkəmizin ərazisində 7200 memarlıq və arxeologiya abidələri mövcuddur. Onların içərisində yaşı bir neçə minilliklərlə hesablanan qədim mağaralar və meqalitlər, eləcə də, müxtəlif dinlərə aid qurğular, orta əsrlərin qəsir və qalaları, saray və memorial komplekslər, karvan-saraylar və yaşayış evləri və bir çox başqa obyektlər var. Azərbaycanın şəhərsalma sənəti abidələri – qoruq şəhərləri – Lahıc, Şəki, İçəri Şəhər, Ordubad, Şuşa və başqalarıdır.

¹ Regionun musiqi potensialı mədəniyyətin ən cazibəli elementlərindəndir. Azərbaycanda musiqi turistləri cəlb edən əsas amillərdən biri kimi çıxış edə bilər. Tanınmış musiqi festivalları hər il minlərlə iştirakçıları toplayır. Buna parlaq misal hər il Qəbələdə keçirilən Beynəlxalq Musiqi Festivalı ola bilər.

² Regionun ədəbiyyat abidələri mədəniyyətin başqa elementləri ilə müqayisədə daha məhdud cəzbediciliyə malikdirlər, lakin buna baxmayaraq müxtəlifplanlı turist proqramlarının və marşrutlarının təşkilində əsas mövzulardan ola bilər.

Çox əsrlik mədəniyyət diyarı, dünya sivilizasiyasının ən qədim ocaqlarından biri olan Azərbaycan, öz tarixi abidələrinə böyük maraq doğurur. Respublikanın son illərdəki mədəniyyət nailiyyətləri və ümumiyyətlə qısa tarixi vaxt içərisində onun orta əsr feodallığından kapitalizmə, sosializmə və postsosiolizmə qədər yol keçməsi milyonlarla insanların, o cümlədən xarici mütəxəssislərin, alimlərin, araşdırmaçıların bu qədim ölkəyə, onun tarixinə, mədəniyyətinə və əhalisinin yaşayışına marağını getdikcə artırır.

Son illərdə Azərbaycanda mədəni turizmin inkişafında irəliləyişlər müşahidə olunur: sadəcə xarici ölkələrə deyil, həm də öz ölkəmizin diqqətəlayiq tarixi yerlərinə səfər etmək istəyən turist axınları artır (xüsusilə, Bakı, Qəbələ, İsmayılı və b. şəhərlərə).

Lakin bununla yanaşı, Azərbaycanda mədəni turizmin inkişafı sahəsində bəzi problemləri qeyd etmək olar:

- Bəzi bölgələrdə yol-nəqliyyat infrastrukturunun beynəlxalq standartlara uyğun olmaması. Yeni aeroportlar, avto- və dəmiryol vağzalları, yüksək servis xidməti olan avtodayanacaqların az tikilməsi, köhnələrin zəif rekonstruksiya olunması;
- Mehmanxana (otel) bazasının, xüsusilə mehmanxana kateqoriyaları və oradakı servisin səviyyəsinin dünya standartlarına uyğun olmaması;
- Şəhərlərdə otel və restoran xidmətlərinin baha olması və kifayət qədər yüksək səviyyəli xidmətin təşkil olunmaması, bu isə həm turizm mərkəzi, həm də bütövlükdə ölkə üçün mənfi imicin yaranmasına səbəb olur;
- Azərbaycanın, bir turizm ölkəsi kimi müsbət imicinin yaradılması istiqamətində dövlət və yerli hökumət orqanlarının vahid siyasətinin olmaması;
- Mədəni turizm marşrutlarının turfirmalar tərəfindən ya ancaq eyni yerlərə təşkil olunması, ya da məzmunca əlaqəsiz mədəniyyət və incəsənət obyektlərinə gəzintisi şəklində təqdim edilməsi;
- Mədəni turist marşrutlarının təşlikində reklam fəaliyyətinin, suvenir məhsullarının istehsalının zəif olması.

Azərbaycanda mədəni turizmin inkişaf etdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsinin vacibliyi müəyyənləşdirilir:

- Memarlıq və şəhərsalmaya aid tarixi abidələrin bərpası, mövcud diqqətəlayiq tarixi yerlərin turist – ekskursiya göstərişinə hazırlanması;
- əsas məqsədi həqiqi mədəniyyətlə tanışlıq olan - mədəni turizmi tarixi zonaların həüdudlarında təşkil etmək, ayrı-ayrı abidələri müxtəlif tarixi, mədəni, ədəbi, dini, fəlsəfi, musiqi, incəsənət tədbirlərinin keçirilməsinə uyğunlaşdırılmaq;
- Turist infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;
- Mədəni-turistik zonaların formalaşdırılması.

Mədəni turizmin effektiv inkişafı Azərbaycanın mövcud mədəni-turistik potensialının qorunub saxlanılması və tarixi şəhərlərin iqtisadi durumunun yaxşılaşdırılması üçün imkanlar yaradır.

Eyni zamanda mədəni turizmin inkişafı maddi və mənəvi irsin qloballaşma vasitəsidir. Xorvat tədqiqatçısı D. Yelinçiç qeyd edir ki, "...turizm statik fenomen deyil, dinamik proses olduğu üçün o, mədəni irsə, ənənələrə təsir göstərir. Müəyyən yerli cəmiyyətlərdə turizm səbəbindən ənənələr dəyişir və ya əgər ənənələr mövcud deyilsə onlar yaradılır..."[1]

Turizm sahələrinin inkişaf problemləri Azərbaycandakı xalqların mühüm iqtisadi resurs kimi çıxış edən mədəni və təbii irsinin qorunması siyasəti ilə sıx bağlıdır. Tarixi-mədəni sərvətlərə istiqamətlənmiş siyasət ölkənin bir sıra regionlarının və tarixi şəhərlərinin perspektiv sosial və iqtisadi inkişafının real imkanlarından birinə çevrilir. Turizmin inkişafı, həmçinin, sosial

problemlərin həll olunmasında da mühüm rol oynayır. Bir çox ölkələrdə turizmin hesabına yeni iş yerləri yaradılır, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərilir. Turizm sahələrinin inkişafının zəruriliyi təhsil səviyyəsinin qaldırılmasına, əhalinin səhiyyə xidməti sisteminin təkmilləşdirilməsinə, informasiya yayılmasının yeni vasitələrinin tətbiq olunmasına və s. səbəb olur.

Regionun turistlər üçün cəlbedici olması münasib resursların: təbii, tarixi, sosial-mədəni obyektlərin, eləcə də turistlərin mənəvi tələblərini ödəyə bilən başqa diqqətəlayiq yerlərin olması ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan Azərbaycanda, artıq qeyd olunduğu kimi, turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar var. Aparılan araşdırmalar nəticəsində ölkənin regionlarını mədəni turizmin inkişafına görə bir neçə istiqamətdə müəyyənləşdirmək olar: Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Lənkəran.

Mədəni-turistik zonaların formalaşması və turizm funksiyalarının təşkili. Mədəni-turistik zonaların formalaşması - turizm mərkəzi kimi dəyərli tarixi-mədəni irsi olan tarixi şəhərlərin inkişafı ilə bağlıdır. Mədəni-turistik zonaları formalaşdıran zaman təkcə tarixi və mədəni abidələrin bərpası və turist-ekskursiya göstərişinə hazırlıq, tarixi tikintinin reabilitasiyası deyil, həm də onların şəhərin müasir həyatına daxil edilməsi də nəzərdə tutulur.

Turizm funksiyalarının inkişafı yaşayış yerlərini (mehmanxana, otel), yeməyi (restoran, kafe, tez yemək məntəqələri və s.), turistlərə xidmət sahələrini (sorgu-informasiya, ekskursiya, suvenir ticarəti, turistlərə tibbi xidmət, məişət xidməti, mühafizə və qaydaqanuna riayət və s.) və əyləncəni (teatr, kinokonsert zalları, kazino və s) daxil edən infrastrukturun yaradılması ilə bağlıdır. Turizmin inkişafı iriölçülü turist avtobuslarının keçməsinə, mədəni-turistik zonaların nəqliyyat təşkilini, avtodayanacaqların sahəsinin artırılmasını, turistlərin konsentrasiya yerində piyada zonalarının yaradılmasını nəzərə almaqla nəqliyyat şəbəkəsinin rekonstruksiyasına tələbat yaradır [5].

Mədəni-turistik zonaların hüdudlarında yeni və köhnə tikililər arasında harmonik qarşılıqlı əlaqə yaradılmalı, yaranmış tikinti miqyası saxlanılmalıdır. Bu əsasən bir-iki mərtəbəli binalar üstünlük təşkil edən kiçik şəhərlər üçün vacibdir.

Mədəni-turistik zonaların məkan mühitinin ayrılmaz hissəsi landşaftdır, buna görə də, tarixi landşaftın qorunması və bərpası, eyni zamanda ərazinin reklam-informasiya dolğunluğu vacibdir.

Turist marşrutlarında nümaiş ekskursiyaları ilə yanaşı, hər bir turizm mərkəzi üçün turistlərin asudə vaxtlarının təşkil olunma proqramları daxildir. Bununla yanaşı nəzərə alınır ki, vaxtın təşkil olunması sadəcə əyləncə xarakteri daşımır, bura həm də turistlərin yerli xalq adət-ənənələri, məişəti, etnoqrafik xüsusiyyətləri, yerli sənətkarlıq və istehsalat növləri, milli mətbəxi ilə tanışlıq da daxil edilir. Belə ki, ekskursiya zamanı turistlərin əldə edə bilmələri üçün şəhərin tarixi zonalarında ticarət sıralarında parça, milli geyim əşyaları, suvenirlər, şərq şiriniyyatı və ədviyyatı və başqa əşyaların satışı təşkil olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, şəhər – turizm mərkəzlərinin hər birində asudə vaxt proqramı və xidmət müəssisələri fərdi xarakter daşımalı və verilən vilayətin, məntəqənin və ya şəhərin xalq ənənələri ilə bağlı olan yerli xüsusiyyətləri olmalıdır. Suvenir istehsalı və ticarətinin təşkilində yerli ənənələrin xüsusiyyətlərindən istifadə etmək xüsusilə vacibdir. Xalq dekorativ-tətbiqi incəsənət əsərləri, ənənəvi olaraq özündə milli Azərbaycan mədəniyyəti cizgilərini daşıdığı üçün Azərbaycana səyahəti xatırladan ən geniş yayılmış suvenirlərdən sayılır.

Azərbaycanın müxtəlif zonalarının – Bakı, Naxçıvan, Gəncə, Şəki, Şamaxı, Şuşa, Ordubad, Quba, Lənkəran, Lahıc, Xınalıq və başqa şəhərlərin xalq incəsənətinin özünəməxsus stilistik

xüsusiyyətləri vardır. Mədəni-turistik zonaların hüduqlarında ayrı-ayrı regionlara aid sənət sahələrini əks etdirən bədii dəyərlərin və rəngarəng xalq incəsənəti nümunələrinin göstərişinin təşkili məqsəduuyğundur.[3]

Beləliklə, mədəni turizmin inkişafı bütövlükdə Azərbaycanın və onun ayrı-ayrı şəhərlərinin iqtisadi inkişafı üçün özünəməxsus hərəkətverici amildir və biz bu nəticəyə gəlirik ki, mədəni turizm mövcud turizm industriyası çərçivəsində kifayət qədər perspektivli hadisədir və onun inkişafı istənilən ölkəyə müsbət təsir göstərərək onun inkişafına səbəb ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Шаповал Г.Ф. История туризма: Учеб.пособие. – Мн.: Экоперспектива, 2004.-С.56
2. Мазуров Ю.Л. Охраняемые территории природного и культурного наследия// Вестник МГУ. Сер. 5, География.— 2008. № 4. – С. 7 - 14
3. E.F. Hüseynov, E.Ə. Ələskərov, S.V. Hüseynova, X.T. Qaçayev. Turizm Mərkəzlərinin Memarlıq-Şəhərsalma Təşkili. Bakı, Elm 2011,-100 s.
4. Hüseynov E.F., Həsənov Ə.A., Mikayılova M.N., Tarixi şəhərlərin memarlıq irsi / Dərs vəsaiti, Bakı, Nurlar, 2006, – 152 s.
5. T.G.Həsənov, Y.S.Kərimli. Rayon və şəhərlərin planlaşdırılması: Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti.– Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2014, 329s.

E.C.Керимли

Проблемы развития культурного туризма в Азербайджане

РЕЗЮМЕ

На современном этапе ведущую роль среди основных видов туризма занимает культурный туризм. Его интенсивное развитие связано с возросшей потребностью людей в расширении знаний по различным направлениям, в повышении интеллектуального уровня. Туризм – наилучший способ знакомства с другой культурой. В статье исследуется взаимодействие туризма и культурного наследия и определяется его роль в сохранении историко-культурного наследия и росте культурного потенциала. Также, просматриваются проблемы развития культурного туризма в Азербайджане и выявляются мероприятия, которые необходимы для перспективного развития культурного туризма, как одного из основных направлений экономики страны. Анализируются основные особенности формирования культурно-туристических зон и организация и развитие туристических функций.

Ключевые слова: культура, туризм, наследие, исторический, развитие.

Y.S.Karimli

The development problems of the cultural tourism in Azerbaijan

SUMMARY

The cultural tourism plays the leading role among the main kinds of tourism. His intensive development is connected with the rising cultural needs of the people and their intellectual standards in different areas. Tourism – is the best mean in the acquaintance with the culture of other peoples. There was investigated mutual influences between tourism and cultural heritage and was shown the role of tourism in historical-cultural heritage protection and in increase cultural potential. At the same time there was looking through the

development problems of cultural tourism in Azerbaijan and was defined the necessary measures for the perspective development of the tourism as one of the main directions of economy of the country. In article was analysed the basic features of the formation of cultural-tourism zones and organization and development of the tourism functions.

Key words: culture, tourism, heritage, historical, development.

UOT 725.4

F.V.Mustafayeva
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

HİDROTEKNİKİ QURĞULARIN İNKİŞAFININ LANDŞAFT AMİLLƏRİ İLƏ ƏLAQƏSİ

Şəhər öz landşaftının təbii komponentlərinin şəklini dəyişməklə onu ehtiyaclarına uyğunlaşdıraraq onlara daim təsir göstərir. Ona görə də landşafta şəhərsalma nöqteyi-nəzərdən yanaşarkən şəhər mühitində onun vəziyyətini və zəruri mühəndis planlaşdırmada abadlaşdırmanın texniki, mühafizə meyarını hesaba almaqla qiymətləndirilməsinin vacibliyini də tədqiqata daxil edirlər. Məsələnin bu cür müvəffəqiyyətlə həllində yalnız şəhər landşaftlarının təbii komponentləri özlərinin funksional, sanitari və estetik funksiyalarını yerinə yetirməyə qadir ola bilərlər.

Beləliklə, təbii landşaftla şəhərsalma sisteminin qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdən keçirərkən onların əməli-praktik və estetik tərəfləri aşkara çıxarılır.

Hidrotexniki qurğuların layihələndirilməsi zamanı ekoloji, iqtisadi-sosial amillərin nəzərə alınması ilə yanaşı ona düzgün görünüş təmin edən kompozisiyanın təşkili önəmsənilməlidir. Bu sahədə çalışan layihəçi memarlar hidrotexniki tikili ətrafında təhlükəsiz rekreasiya sahəsi yaratmaqla birgə müasir tələblərə cavab verən landşaft kompozisiyası yaratmalıdırlar.

Orqanik vahidlik əmələ gətirən, müstəqil inkişaf edə bilən landşaft yaratmaq üçün gələcək yaradıcı axtarışların genişlənilib, ekoloji layihələndirmənin metodlarının dərinləşməsi və bunların landşaftın memarlığının hər sahəsində istifadə imkanı yaradılması lazımdır.

Estetik nəzərdən bu orqanik və qeyri orqanik (memarlıq) elementlərin landşaft kompozisiyasında sintez yaratmaq istəyindən əks olunur. Formalaşan landşaft mühitinin estetikası-müasir memarlığın əsas problemlərindəndir və xüsusilə də rekonstruksiya olunan ərazilərdə yeni landşaftın yaradılmasına ehtiyac məsələləri ilə daha çox hiss olunur.

Relyef və suyun uzlaşması landşaft kompozisiyasında sonsuz rəngarəng çalarla əks oluna bilər: gözlənilməzlik effekti, peyzajın emosional çalarlarının ardıcıl dəyişməsi, kontrast faktura, nəhayət, mənimsəmə nöqtələrinin genişlənməsi hesabına eyni fraqmentin dəfəflərlə istifadəsi.

Yaşıl əkililər-həmçinin landşaft kompozisiyasında böyük rol oynayır. Müxtəlif və dəyişkən çalarları ilə yaşıllıq, sadəcə müxtəlif peyzajların deyil, həm də ümumilikdə bütün ətrafın rəng spektrunu formalaşdırır. O mühiti yumşaltma və birləşdirmə funksiyasını yerinə yetirir və bununla mütəşəkkillik əmələ gətirir.

Müasir landşaft memarlığında yaşıl əkililərin roluna diqqət, nəzəri və praktiki baxışların yaranması vasitəsilə ciddi şəkildə genişlənir. Çəşidlərin mənası, bitkilərin uyğunlaşdırılması tikililərin ətrafı üçün yaranan əsas məsələlərdəndir.

Ətrafın mənfi tərəflərinin bitkilərin canlı və rəngarəng “palitrəsi” ilə gizlədilməsi daha çox ərazinin “kosmetik” funksiyalarını nəzərə çarpmasına gətirib çıxarır [2, s.36-38].

İnsan tərəfindən yaradılan və hər mənada məmnunluq yaradan mühit düzgün şəkildə layihələndirilməlidir. Şəhər və müxtəlif hissələrinin layihələndirilməsi keçmiş illərə nəzərən son illərdə bu sahədə bilikləri və peşəkar fəaliyyəti daha da mürəkkəbləşdirən ciddi problemlərlə qarşılaşıb.

Bu problemlərdən biri şəhərsalma layihələndirilməsinin miqyasının genişləndirilməsidir. Fiziki, iqtisadi sosial və siyasi faktorlar müasir dövrdə şəhər və hər hansı bir əhəmiyyətli obyektin layihələndirilməsi üçün aparılan ümumi analiz üçün yetərli olmur. Son zamanlar ətraf mühitə təsir edən amillər və bir çox digər məsələlər layihələndirməyə yeni ölçü verərək onu daha da mürəkkəbləşdirib. Ətrafa təsir edən səs-küy, vibrasiya, havanın kirlənməsi, kimyəvi və bioloji

kirlənmə, radiasiya, tullantıların məhv olunması, geoloji şərtlər və seysmik təhlükə kimi məsələləri qiymətləndirmək lazım gəlir. Eyni zamanda dolayı və əks istiqamətli ekoloji xarakterli təsirləri-insan fəaliyyəti və təbiət arasında incə münasibəti, həmçinin şəhərin funksional və strukturlu elementləri arasında əlaqəni öyrənmək lazım gəlir.

Hələ XX əsrdə yaşamış C.Brandsen və Dornkemp kimi alimlər öz əsərlərində sənaye və elmi revolyusiyanın yer səthinin elementlərinə təsir edən amillər haqqında belə qeyd etmişlər: “İnsanın təbii landşaftı dəyişmək cəhdləri qədim dövrlərdən məlumdur. Lakin, məhz XIX-XX əsrlərin sənaye və elmi revolyusiyasından sonra dəyişim fəaliyyəti total xarakter daşımağa başladı. Texnikanın inkişafı insana Yer səthinə dəyişməklə relyefin yeni formalarını yaratmağa imkan verdi.” [5, s.7]

Ekoloji tarazlığın pozulmasında tikinti fəaliyyətinin böyük rolu oldu. Xüsusilə, “landşaftın yeni antropogen növünü tələb edən” nəqliyyat, enerji və sənaye mühəndis qurğularının tikinti və eksploatasiyası.

Baxılan tikililər sisteməlik xarakter daşıyır və məskunlaşma, əmək tətbiq etmə, rayonların kənd təsərrüfatı sənaye zonaları arasında əlaqə yaradır.

Bu iri mühəndis qurğularının tikintisi, böyük həcmdə qrunzun yerdəyişməsi, çaylarda suyun səviyyəsini dəyişən bəndlərin yaranması, təbii landşaftda, sututarlar, səlsələ, xüsusi mühəndis qurğuları (tunnel, istinad divarları və s.) ilə xarakterizə olunur [1, s.89].

Həmçinin, ətraf və landşafta mənfi təsir edən amillər sırasına: yolların tikintisi (avtomobil yolları, relslər), kanalların tikintisi, boru xəttləri və elektrik daşıyıcılarını çəkilməsi daxildir. Adları sadalanan mühəndis qurğularının tikintisi zamanı biz kifayət qədər uzadılmış (bir neçə yüz metrədən bir neçə kilometrə qədər) ərazidən istifadə etməli oluruq. Bu növ tikililərin layihələndirilməsi təbii landşaft faktorları, təbii-klimatik zonanın xüsusiyyətləri, ərazinin relyefi, onun kəşimə dərəcəsi, dağ, meşə, çay, göl və s. nəhəng təbii formaların mövcudluğu ilə müəyyən olunur [4, s.13].

Azərbaycanda sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafı özünə yaşayış və ictimai tikililərin miqyasının artmasını cəlb edir və bununla da köhnə park, bağların əsaslı rekonstruksiyası, şəhərlər və respublikanın müxtəlif rayonlarında yeni yaşillıq sahələrinin yaradılmasını tələb edirdi. Mingəçevir su anbarının tikintisi kiçik şəhərlər və ətrafındakı ərazilərin suvarma sahələrini kəskin sürətdə artırdı. Bütün bunlar kiçik yaşayış məntəqələrinin yaşıllaşması üçün münbit şərait yaratdı və bununla yanaşı respublikanın orta şəhərlərinin bağ, park ərazilərinin layihələndirmə landşaftı ilə məşğul olan memarların üzərinə məsuliyyətli vəzifə artırdı.

Mingəçevir şəhərinin memarlıq-landşaft simasına Kür çayına gedən bulvarlar əhəmiyyətli təsir göstərir. Burada ümumşəhər əhəmiyyətli sahilyanı ərazi formalaşır. Şəhərin təbii oxları onun landşaft-planlaşdırma təşkilinin kompozisiya karkasını yaradır. Bu oxlar nəinki Kür çayının girinti-

çıxıntısı ilə, həm də şəhərdən uzaq Bozdağ masivləri və Mingəçevir su anbarı ilə qarşılıqlı əlaqə yaradır. Mingəçevir su anbarı rayonunda meşə park ərazisi formalaşdırır [3, s.221].

Ölkəmizdə bir çox dövlət əhəmiyyətli, həmçinin, hidrotexniki qurğuların layihələndirilməsi və tikintisinə təsir edən amillərin sırasında ilk olaraq urbanizasiya qeyd olunur. Bu tikililər layihələndiyi zaman ilk olaraq onların yaxın şəhərlər və ətraf ərazilərə təsiri, ümumiyyətlə, yerləşdiyi şəhərə təsiri təhlil olunmalı, qiymətləndirilməlidir. Tikilinin memarlıq-şəhərsalma konsepsiyası yerləşdiyi ərazinin ekoloji vəziyyətinə müsbət təsir etməlidir. Təbii resurslardan rəşional istifadə olunmalı və ətraf məskunlaşma ərazilərinin torpaq verimliliyini artırmalıdır.

Azərbaycanın təbii xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması problemi, öz rəngarəngliyi və mozaikliyi ilə, bir çox hallarda mikroregional və makroregional layihələndirmə aspektlərin əlaqələndirilməsi prosesində əmələ gələn çətinlikləri əks etdirir. Bir başqa sözlə, respublika səviyyəsində ekoloji layihələndirmə işlərinin mükəmməlləşdirilməsi nəzərə alınacaq dərəcədə ümumiyyətlə, layihələndirmə metodlarına çox müsbət təsir edəcək.

Açar sözlər: hidrotexniki qurğu, landşaft, funksiya, relyef, konsepsiya, ekoloji.

ƏDƏBİYYAT

1. Абдуллаева Н. Д. Архитектурно-ландшафтная роль инженерных сооружений в формировании среды. "Urbanizm" № 12, Баку, "Memar Nəşriyyat-Poliqrafiya", 2008, 150 с.
2. Алиева А. С. Эстетика формирования ландшафтной среды. Bina və qurğuların dayanıqlığı mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. "Qrenada ltd", 2010, 190 s.
3. Гасанова А. А. Сады и парки Азербайджана. Баку: Ишыг, 1996, 304 с.
4. Залеская Л.С., Микулина Е.М. Ландшафтная архитектура. М., Стройиздат, 1979, 240 с.
5. Неспкойный ландшафт/Под редакцией Д. Брансдена и Дж. Дорнкемпа. Пер. с англ.- М., Мир, 1981, 188 с.

Ф.В. Мустафаева

Связь развития гидротехнических сооружений с ландшафтными факторами

РЕЗЮМЕ

При проектировании гидротехнических сооружений, должны учитываться не только экологические, экономические и социальные факторы, а также организация композиции которая обеспечивает ему правильный вид. Архитекторы проектировщики работающие в этой сфере должны учесть окружающую безопасную рекреационную зону, а также ландшафтную композицию отвечающую современным требованиям.

Ключевые слова: гидротехническое сооружение, ландшафт, функция, рельеф, концепция, экологический.

F.V.Mustafayeva

The connection of development of hydro technical structures with landscape factors

SUMMARY

During the creation of the hydro technical structures projects a special attention should be paid to the organization of the compositional view side by side with ecological and socio-economical factors. Designer

architects who work under such projects should create not only safety recreation zone but also the landscape composition satisfying the modern standards around the installation.

Key words: hydro technical structures, landscape, function, relief, concept, ecologic.

УДК 711.1

Н.Г.Нагиев

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ В УСЛОВИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Повсеместно наблюдаемые процессы урбанизации на современном этапе придают все большую актуальность проблеме городов. Закономерный рост их населения, изменение планировочной структуры вызывается усложнением социально-экономических функций городских образований и прослеживается на протяжении всей истории градостроительства.

Формы расселения и их структурные построения непосредственно зависят от социальной организации общества, уровня развития производительных сил и производственных отношений, науки, культуры. Стремительный прогресс городов за последнее столетие, быстрый рост городского населения, развитие транспортных средств постоянно выдвигают новые требования планировочной организации.

Усложнение функций городов XX века способствует повышению их роли в прилегающих районах, для которых они являются промышленными, культурными и административными центрами, что, в свою очередь, оказывает существенное влияние на преобразование их планов. Эти тенденции в той или иной мере характерны для городов различной величины.

Развитие транспорта способствует все более возрастающим трудовым и культурно-бытовым контактам населения центрального города и прилегающего района. Возникают взаимосвязанные группы поселений, обеспечения нормальной жизнедеятельности которых вызывает необходимость в исследовании формирования как структуры самих городов, так и факторов, оказывающих влияние на ее преобразование.

В настоящее время исследование, равно как и проектирование отдельно взятого города, становится все более затруднительным. Появляется необходимость в изучении таких важных характеристик города, как роль и значение его в системе расселения и особенности пространственных связей с другими населенными пунктами. Характер влияния последних на планировочную структуру города имеет существенное значение при последующей организации взаимосвязанных жилых и промышленных территорий города, общегородского центра, зон отдыха.[1].

Архитектурно-планировочная структура города, представляет определенный тип отношений его материально-пространственных элементов, может быть охарактеризована пространственными параметрами (взаимное размещение территорий различного функционального назначения, распределение их по величине), а также временными параметрами, т.е. характером взаимосвязей, обладающих определенным ритмом и цикличностью. Выявление их количественных характеристик позволит исследовать качественную сторону структурного построения города и математически описать его свойства.

Архитектурно-планировочная структура города по своей природе динамична. Поэтому познание закономерностей ее формирования путем исследования пространственных и временных параметров, присущих каждому из типов структуры, имеет большую теоретическую и практическую значимость. Это требует, однако, большого числа эмпирических данных, получение которых связано со спецификой методики и техникой исследования. Наряду с использованием общедоступных статических данных в градостроительной науке широко используются натурные исследования. Наибольшее распространение они получили в связи с изучением проблем, связанных, главным образом, с расселением, подвижностью населения и использованием транспорта в крупных городах.[2].

К сожалению, несмотря на безусловный интерес и оригинальность, которые представляют эти исследования, методика их проведения в каждом отдельном случае носит частный характер. Насколько это известно из имеющихся публикаций, работы, обобщающие методическую сторону градостроительных исследований ряда важнейших проблем современного города, отсутствуют. К последним, на наш взгляд, должны быть отнесены вопросы формирования города, как среды, обеспечивающей благоприятную жизнедеятельность его обитателей, изучение города как центра прилегающего района, организация планировочной структуры с учетом потребностей жителей собственно города и тяготеющих к нему поселений.

Преобразование городов, равно как и их систем требует глубоких знаний условий жизни людей, а также тенденций их изменения. Удобная, здоровая и хорошо функционирующая среда, которую создает архитектор, во многом зависит от того, насколько основательно изучены и учтены потребности населения, особенности, традиции и тенденции их изменения у различных структурных групп населения и т.п.

Существенную помощь градостроителю в решении этих важных задач могут оказать социологические исследования. Начиная с 70-х годов XX века градостроительная наука все чаще заявляет о себе, как об особой отрасли социологического знания.

Как азербайджанскими, так и зарубежными архитекторами признана необходимость научного анализа социальных изменений общества с целью выявления путей развития городов будущего. Поэтому изучение города как сложного социального организма представляет одну из актуальных задач современного градостроительства.

В настоящей статье предлагается методологический подход к комплексному изучению градостроительных и социальных характеристик города.

Предлагаемая методика рассматривается на примере малого города. Выбор этого типа поселения обусловлен рядом соображений.

Малый город в силу своей относительно небольшой величины наиболее обозрим и доступен для всестороннего изучения важнейших характеристик.

Малый город – то звено, через которое проходит развитие каждого города. В малом городе имеются основные структурные элементы (жилые, промышленные территории, зоны отдыха и общегородского центра), которые усложняют по мере роста города. В их взаимосвязях, в упрощенном виде, проявляются закономерности, характеризующие любое городское поселение. Малые города, в большинстве своем, имея огромную историю, представляют тем самым любопытный объект с точки зрения формирования городской среды, ее преемственности и традиций.[3].

В условиях Азербайджанской Республики интерес к исследованию малого города повышается в связи с широким распространением его как типа поселения по территории республики и перспективами развития.

По статическим данным на 2001 год 22,3% городского населения из общего числа 60-ти городов живет в 50-ти малых городах и поселках городского типа республики.

Архитектура и планировка малых городов Азербайджана формировалась в процессе длительного преобразования социальных, экономических и географических условий.

Около 60% современных небольших поселений уже в XVIII столетии были городами. В каждую из исторических эпох возникали своеобразные факторы, которые оказали существенное влияние на развитие городских структур. Формирование их планов можно охарактеризовать двумя основными направлениями: 1- четкой регулярной планировкой с прямоугольной или радиальной сетью улиц и 2- свободной планировкой. Влияние внешних связей прослеживается в городах, спланированных и возникших без планов.

Существенное влияние на их планировку оказало строительство железных дорог и промышленности. Планы городов с этого времени начинают приобретать все более рассредоточенный характер и от компактных, замкнутых городов намечается устойчивая тенденция к их пространственному развитию, появлению групп взаимосвязанных поселений.

Современный малый город Азербайджана является политико-административным и культурным центром прилегающих более мелких населенных пунктов и трудового тяготения их жителей.

Все малые города республики можно классифицировать по ряду важных признаков. По численности населения они представлены четырьмя основными группами: города с населением до 5 тыс. жителей (Гейтапа и др.); от 5 до 10 тыс. жителей (Саатлы, Астара); от 10 до 25 тыс. жителей (Евлах, Сабирабад, Тертер и др.) от 25 до 50 тыс. жителей (Геокчай, Ахсу, Кюрдамир, Мир-Башир и др.)

Современные малые города выполняют одновременно ряд народнохозяйственных функций. Тем не менее, по сочетанию основных из них, города могут быть подразделены на следующие типы: промышленные (Ширван, Имишли, Казах и др.), промышленно-транспортные, расположенные при железнодорожных узлах (Актафа, Евлах и др.), центры переработки сельскохозяйственного сырья (Барда, Геокчай, Сальян и др.)

Между основными хозяйственными функциями и численностью населения городов отмечается определенная взаимосвязь. Для промышленных городов характерен более широкий диапазон в величине (от 5 до 50 тыс. жителей). Города-центры переработки сельскохозяйственных продуктов имеют численность населения до 25 тыс.

По размещению относительно внешних связей (железная дорога, автомагистраль, судоходная река) города классифицируются на группы: а - располагающие всеми видами транспорта - Сальян, Сабирабад; б - только двумя видами (железная дорога, автомагистраль) - Актафа, Ширван и др.; в - только автомагистраль - Шемаха, Габала и др.

Не менее важной и существенной представляется классификация малых городов в зависимости от перспектив их развития.

Согласно этому признаку все малые города Азербайджана можно условно подразделять на две основные группы.

К первой группе относятся быстрорастущие города-новостройки, возникающие на базе промышленного, энергетического, транспортного строительства. Среди них можно выделить две категории:

а- города – спутники, возникающие на основе связи с существующими городами но имеющие свою собственную градообразующую промышленность (Мингечаур вблизи Гянджи);

б – города, создаваемые в расчете на потенциальное развитие местных ресурсов вдали от существующих городов. Это так называемые, новые самостоятельные города (Ширван, Имишлы).

Ко второй группе малых городов относятся города, исторически давно сложившиеся. В пределах данной группы городов можно также выделить две основные категории:

а – города, развивающиеся сравнительно быстро на промышленной и сельскохозяйственной основе и намеченные согласно схеме развития производственных сил Азербайджана для дальнейшего развития;

б – малые города с небольшим числом жителей уже много лет не растущие в виду неблагоприятных экономических и географических условий;

Архитектурно - планировочная структура малых городов под влиянием каждого из перечисленных признаков складывается индивидуально. Тем не менее, заслуживают внимание их некоторые общие черты и особенности.

Современный народнохозяйственный профиль городов находит отражение во взаимном размещении жилых и промышленных территорий. В городах, размещены предприятия по переработке сельскохозяйственных

продуктов и небольшие предприятия легкой и пищевой промышленности – их участки рассредоточены по территории или располагаются за пределами поселений. По мере увеличения числа и величины промышленных предприятий прослеживаются тенденция к формированию небольших промышленных зон с несколькими предприятиями.

В использовании территорий малых городов наблюдается много общих черт. Из всей площади городских земель жилыми, промышленными складскими территориями, улицами, зелеными насаждениями заняты только 70-80-% процентов. Остальные площади городов заняты сельскохозяйственными угодьями и неиспользуемыми землями. Плотность застройки в связи с большим количеством одноэтажных домов с приусадебными участками низкая. Более детальное изучение состояния и использование земельного фонда позволит выявить значительные территориальные резервы малого города.

Внешние связи городов в силу исторических условий расчленили планы некоторых из них. Автомагистрали в малом городе, как правило, проходят через населенных пункт и отрезки их в пределах городов – по центральной улице. При разработке новых генеральных планов этих городов внешние автомагистрали выносятся за пределы населенных пунктов. В то же время определенная группа городов где внешние связи проходят за пределами их селитебных территорий сохранили компактность и имеет возможность формирования общегородских центров и мест отдыха.

Изучение архитектурно – планировочных особенностей центров малых городов позволяет отметить три принципиальные схемы: а – центр – общественная площадь; б – центр – общественная площадь и прилегающий к ней отрезок главной магистрали и в - центр – относительно плотно застроенная территория, включающая две площади. Первая схема

характерна для небольших и компактно застроенных городов, вторая – для городов с вытянутой формой плана, когда основная магистраль объединяет структурные элементы города. Третья схема встречается наиболее развитых городах со сложной формой плана.[4].

Для большинства малых городов характерна живописность природного окружения. Принципиальные возможности заложенные самой природой в малых городах создают условия, способствующие организации в них благоприятной среды для жизни отдыха и творчества людей.

Ключевые слова: форма расселения, структурное построение, производительные силы, поселение, транспорт, планированная структура, общегородской центр.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хорев Б.С. «Малый город» (социально – демографическое исследование небольшого города) Изд. Московского Университета. 1972 год.
2. Марков Е.М., Рязанов В.С. «Планировка и застройка малых городов» (пособие по проектированию). Москва Стройиздат. 1975 г.
3. Тосунова М.Н. «Планировка городов и населенных мест» (Основы проектирования). Москва. Изд. «Высшая школа». 1975 г.
4. Куренной М.Н. «Проектирование и строительство малых населенных мест». Изд. Литературы по строительству. Москва. 1972 г.

N.H.Naqiyev

Azərbaycan Respublikası şəraitində kiçik şəhərlərin formalaşma xüsusiyyətləri

XÜLASƏ

XX əsrdə şəhərlərin funksiyalarında artan mürəkkəblilik, yaxın ətraf rayonlarda öz rolunu artırır, hansı ki sənaye, mədəniyyət və inzibati mərkəzləri öz növbəsində onların planlarının dəyişilməsində əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu və ya digər halda, bu meyillər müxtəlif ölçülü şəhərlərə xarakterikdir.

Nəqliyyatın inkişafı mərkəzi şəhər və ətraf rayonlarda yerləşən əhalinin əmək və mədəni - məişətdə artan əlaqəsinə daha çox kömək göstərir. Normal həyat fəaliyyəti ilə təmin olunmuş bir-biri ilə əlaqəli olan qruplaşmış qəsəbələr yaranır, hansı ki formalaşmanın tətbiqində şəhərlərin öz strukturu kimi, həmçinin faktorların, onun dəyişilməsinə təsir edir.

Bu məqalədə şəhərin sosial xüsusiyyətlərini və şəhərsalmanın öyrənilməsi üçün metodoloji yanaşma təklif olunur. Təklif olunan üsul kiçik şəhərin nümunəsində baxılır.

Kiçik şəhərin özünün əhatəsi nisbətən kiçik miqdarda olmasına baxmayaraq ən yaxın görünür və əhəmiyyətli xüsusiyyətləri öyrənilməsi üçün mövcudur.

Açar sözlər: məskunlaşma forması, strukturlu quruluş, istehsalat qüvvələri, qəsəbələr, nəqliyyat, planlaşdırma strukturu, ümumişəhər mərkəzi.

N.H.Naqiyev

The special features of the formation small towns in Azerbaijan Republic's conditions

SUMMARY

Complication of functions of XX century's cities promotes increase of their role in periphery for which they are industrial, cultural and administrative centres. That, in its turn, influences significantly on reformation of their plans. These trends, in one or another way, are characteristic for cities of different size.

Development of transportation promotes ever-growing labour and cultural-household contacts of population of centric city with surrounding area. Related groups of settlements come up. Ensuring their normal life necessitates to investigate forming as the structure of cities themselves as the factors influence on its transformation.

Methodological approach to the integrated study of town-planning and social characteristics of the city is offered in this article.

Proposed methods is considered as an example of small town.

Because of its relatively small quantities small town is most foreseeable and available for comprehensive study of the most important characteristics.

Key words: settlement form, structuring, productive forces, settlement, transport, planned structure, citywide centre.

UOT 729

Z.M. Rəsulova

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

“HƏNDƏSİ QANUNAUYĞUNLUQLARIN DEKOR TƏRTİBATINDA ROLU”

Azərbaycan zəngin tarix və çoxşaxəli mədəniyyətə malik olan bir ölkədir. İnsan cəmiyyətinin təqribən b.e.ə.3,5 min il əvvəl formalaşmağa başladığı dövrdən cəmiyyətin üzvləri köçəri həyat sürür, hava şəraitindən qorunaraq özünə əvvəlcə daldalanacaq tikirdi. Daima dəyişən materialın imkanlarına və tələbatlarına uyğun olaraq insan özünün yerləşməsinə təkmilləşdirir. (3səh9) Tariximizə nəzər salsaq, ilk insan məskəni sayılan Fizuli yaxınlığında Azıx mağarası, Qazaxda Baba Dərviş abidəsi, Naxçıvanda Kültəpə, Bakı şəhərinə yaxın ərazidə yerləşən Qobustan qaya təsvirləri insanların uzaq keçmişdə coşqun həyat və yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olması haqqında məlumat verir.

Şərq xalqlarının bədii yaradıcılığının inkişafında mühüm rol oynamış və minilliklər ərzində yaradılmış memarlıq, təsviri və dekor sənəti əsərlərinin ən gözəl nümunələri ümumdünya incəsənətinin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

Azərbaycanın görkəmli alimləri D.Axundov, Ş.Fətullayev, G.Məmmədova, C.Qiyasi, V.Muradovun elmi araşdırmalarında Qədim, Orta əsr, müasir dövr Azərbaycan memarlıq abidələrinin tarixi inkişaf prosesi izlənilir.

Azərbaycanın məşhur memar, rəssam, nəqqaşları öz vətənlərində və bir çox şərq ölkələrində cümlədən Türkiyə, Hindistanda tikilən nadir sənət əsərlərinin yaradılmasında və bəzədilməsində böyük rol oynamışlar.

Dahi sənətkarların ən gözəl xüsusiyyətləri onların yaratdığı əsərlərin bədii və baxımlı olmasıdır. Bununla yanaşı, çox az sayda abidə tapılar ki onda dekor tərtibatından istifadə edilməsin.

Dekor ta qədim zamanlardan başlayaraq incəsənətdə mühüm yer tutmuş, böyük əhəmiyyət daşıyaraq abidələrə xüsusi bir görkəm və bədii keyfiyyətlər bəxş etmişdir.

Sənətsünaslıq doktoru Rasim Əfəndi və Toğrul Əfəndinin araşdırmaları göstərir ki, qədimdən sənət əsərləri üzərində verilən bəzəklər heç vaxt sərbəst və nizamsız halda işlənməmiş, daima ənənəvi qanunlar əsasında icra olunurdu. (1səh10) Abidələr üzərində təsadüf edilən dekorlar çox müxtəlif olsalar da onları 6 böyük qrupa bölmək olar.

1. Həndəsi .
2. Nəbatı.
3. Zoomorf və əfsanəvi mifik obrazlar.
4. Sujetli nəqlədiçi təsvirlər.
5. Müxtəlif formalı yazılardan quraşdırılmış.
6. Emblem və rəmzi mahiyyətli naxışlar (1səh11)

Sənət abidələrindən birinin üzərində heç də bu dekorların hamısına birdən rast gəlinmir.

Dekor sahəsində aparılmış araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu sənət çox qədimdən inkişaf etmiş və ənənəvi şəkil almış, bu günədək öz mahiyyətini itirməmişdir.

Dekoru təşkil edən ornamentlər formalarında biz düz, qırıq, dalğavarı xətlər, üç, dörd, beş, altı, səkkiz guşəli ulduzlar, üçbucaq, dairə, dördbucaq, və s. həndəsi elementlərə, fiqurlara rast gəlirik. Dekorun orta əsrlərdə daha yüksək inkişaf mərhələsinə çatmasına səbəb, bu dövrdədəqiq elmlərin, həndəsə, cəbr, riyaziyyatın geniş vüsət alması səbəb olmuşdur. Miqyas, harmoniya, mütənasiblik, simmetriya kimi elmi anlayışlar bütün mədəniyyət sahələrində ön plana keçir.

Bu dövrdə biz abidələr üzərindəki dekor elementlərinin ən orijinal nümunələrinə təsadüf edirik. Buna misal kimi, Möminə xatun və Yusif ibn Küseyr oğlunun türbəsinin nümunə göstərə bilərik. Tarixi abidələrdə rast gəlinən həndəsi dekor elementləri nisbətən quru və statik üsuldə işlənsə də, dekorativ sənətin ayrılmaz hissəsi kimi öz orijinallığını və bədii obrazlığı ilə həmişə ön plana keçir.

Həndəsi qanunauyğunluqlarla qurulmuş naxışlar 2 qrupa bölünür: sadə və mürəkkəb.

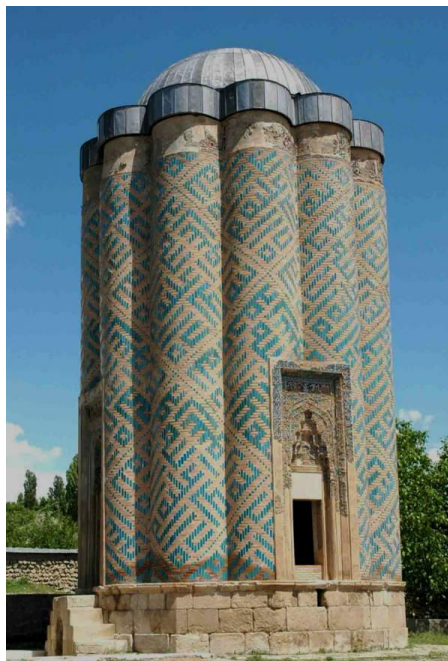
Düz, sınıq, dalğavarı xətlər, ayın, günəşin təsvirini əks etdirən naxışlar sadə naxışlardır. Əldə etdiyimiz məlumatlara görə bunları biz 4,5 min il bundan əvvələ aid edirik. Qazax, Naxçıvan və başqa ərazilərdə tapılan saxsı qablar üzərində təsadüf olunur. Sonrakı dövrlərdə isə nisbətən mürəkkəb dekor motivləri yaranmışdır və bunlar daşdan, metal, taxtdan, düzəldilmiş və abidələrə tətbiq edilmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, mürəkkəb formalı dekorlar əsasən memarlıq abidələrinin bədii tərtibatında tətbiq edilmişdir. Bu dekorların ən geniş tətbiq dövrü orta yüzilliyə aiddir. Belə ki, bu dekorlar daş, kəç, taxta oymalarla kərpic və kaşılarda bu naxışların əksəriyyəti torlar əsasında qurularaq müəyyən fiqur və xətlərin təkrar olunmasından alınmışdır. (1səh16) Bu cür dekorlara Gülüstən türbəsi, Sınıq qala minarəsinin şərəfəsi üzərində görmək olar. Azərbaycan memarlıq abidələrində mürəkkəb torvari naxışlar düz səthlərdə deyil, əsasən dairəvi səthlərdə (məscid və minarələrin günbəzlərində) istifadə edilir. “Bəndi-Rumi” adlanan torvari naxış mərkəzdən yanlara doğru yayılma şəklində icra olunurdu. (1səh17)

Naxışların qurulmasında ustalar xətkəş, şaqul və digər alətlərdən istifadə etməmişlər. Onlar ölçü hissiyyatları, bilik və bacarıqlarına arxayın olaraq gözü yarı ifadə etmişlər. Daş oymalarda isə onlar cizgilərini quraraq, sonra daşları yonmuşlar. Buna sübut daşların üzərində qalan hazırlıq cizgilərinin izləridir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ustalar naxışı təşkil edən torları əvvəl kağız üzərində deyil, iti uclu dəmir qələm vasitəsilə daşın üzərinə çəkmiş, sonra naxış yaratmışlar.

Memarlıq məktəblərində dekor tərtibatının zənginliyi həmişə ön plana çəkilmişdir. XI-XII əsrlərdə bu məktəblərdən biri olan Şirvan memarlıq məktəbinə xas tikinti materialı olduğu halda, Aran memarlıq məktəbində isə daş və kərpic birgə işlənirdi. Naxçıvan və Həmədan memarlıq məktəblərində isə bişmiş kərpic əsas tikinti materialı idi. Bu tikinti materialları çərçivə daxilindən çıxaraq məktəblərarası əlaqələr, material müxtəlifliyinin yaranmasına səbəb oldu.

Təbriz, Ərdəbil və Naxçıvan ərazisi ətrafında müxtəlif növ tikinti materialı mövcud olmuşdur. Bunlardan əhəngdaşı, traventin və mərməri misal göstərmək olar. Bu materiallar memarlıq tikililərində təsiri böyük olmuşdur. Kərpiclə daşın yanaşı işlənməsi özümlü memarlıq-konstruktiv və bədii estetik xüsusiyyətlər yaratmışdır.

XI-XII yüzilliklər Azərbaycan memarlığı bütün müsəlman memarlığı üçün ümumi olan kanonlara, vahid elmı nəzəri sistemə dayanırdı. Bu birlik tikinti sənətinin müxtəlif sahələrində

özümlü şəkildə üzə çıxdığı kimi, memarlıq dekorunda, səthlərin dekorla bəzənməsi şəklində özünü göstərirdi. (2səh183)

Həmin dövrün sənət əsərlərində dekorativizm və simvolizm olan güclü tələbat, dekordan bolluqla istifadə olunmasına bir təkan oldu.

Səlcuqlar dövründə bişmiş kərpicdən tikinti və bəzək materialı kimi geniş istifadə edilirdi. Səlcuqların çox yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da kərpicdən yığılan “səlcuq üslubu” memarlıq dekoru geniş tətbiq olunurdu. XI-XIII əsrlərdə bişmiş kərpic ən çox istifadə edilən materiala çevrilmişdir. Azərbaycan memarlığında kərpic üzlüklə bəzəmə texnikasının 2 növü olmuşdur: hamar bəzəkli və relyefli hörgü. Bu material bütün tələblərə cavab verən və rəngin dekor çeşniləri yaratmaq imkanı olan bir material idi.

Kərpic dekorları içərisində “Cınağı” naxış (tininə üfiqi və dikinə durumlu) ən sadə növü idi. Bu dekor divarı daha dinamik təqdim edirdi. XII əsrdə relyefli kərpic dekoru Azərbaycan memarlığında ən yüksək inkişaf zirvəsinə çatdı.

“Girih” (düyün) adlanan həndəsi ornamentlərlə yaradılmış kərpic dekoru Səlcuq memarlığının ən mürəkkəb və zəngin növü idi. Çoxbucaqlılar, ulduzlar, onların hissələri “Girih” naxışlarını əmələgətirirdi. Bu naxış növünün ilkin yarandığı dövrə aid memarlıq abidələri qalmadığına görə, XI əsr Xərrəqan türbələri və Savə minarəsi onun bitkin quruluşda dayanması vaxtı hesab olunur .

Möminə xatun və Yusif ibn Küseyr oğlu türbəsində biz bu naxış növünə rast gəlirik.

İslam ölkələri memarlıq dekorunun fərqli cəhətlərindən biri onun tərkibində xəttatlığın fəal iştirak etməsi və bununla bağlı ayrıca naxış sənətinin monumental epigrafiyasının yaranmasıdır. (2səh186)

Araşdırmalardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, tarixi abidələrimizdə yaradılmış dekorların əsas funksiyası bunların daha gözəl görünüşə və baxımlı olmasına xidmət edir. Hazırkı tədqiqat işi qarşıya qoyulan məsələlərin araşdırılması, kifayət dərəcədə məlum olmayan, bərpaya ehtiyacı olan tarixi abidələr və onların üzərində olan dekor elementlərini araşdırılıb, açılmasına xidmət edəcək.

Açar sözlər: memarlıq, dizayn, dekor, irs, ənənə, element

ƏDƏBİYYAT

1. Rasim Əfəndi, Toğrul Əfəndi “Azərbaycan bəzək sənəti” Bakı-2002 , 80s
2. Cəfər Qiyasi “Nizami dövrü memarlıq abidələri” İşiq nəşriyyatı- 1991, 256s
3. T.Ş.Bəkirova “Memarlıq mühitinin inkişaf təkamülü” “Memar-Nəşriyyat-Poliqrafiya” Bakı-2005, 291s
4. Ə.V.Salamzadə. K.M.Məmmədşad “Azərbaycan memarlığının Naxçıvan məktəbi abidələri” Bakı-Elm-1985s265
5. F.Q.Məmmədov “Orta əsrlər Azərbaycan memarlıq məktəblərinin əlaqələri” Şərq-Qərb - 2013, s193

З.М. Расулова

Роль геометрических закономерностей в построении декора

РЕЗЮМЕ

Лучшие произведения архитектуры, изобразительного и декоративного искусства, созданные в течении тысячелетий, сыгравшие важнейшую роль в развитии художественного творчества восточных народов, были включены в золотой фонд мирового искусства

Декор, начиная с самых древних времен, занимая важнейшее место в искусстве, неся большое значение предавал памятникам особый вид и художественное качество

В архитектурных школах богатство декоративного оформления всегда выдвигалось на передний план. В XI-XII веках мы можем быть свидетелями образцов жемчужин архитектуры, созданными этими архитектурными школами.

Ключевые слова: архитектура, дизайн, декор, наследие, традиция, элемент

Z.M.Rasulova

Geometric regularity in décor composition

SUMMARY

Examples of masterpieces of architecture and visual art, which played a great part in East nations art evolution, have been included to golden fund of international fund.

Décor playing an important role in art since anciently, have been giving to memorials an original shape and artistic character.

Richness of decoration means have always been in first place in architectural schools activity

Key words: architecture, design, décor, heritage, tradition, element

UOT 711

M.M.Tüney

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

ŞƏHƏRSALMA EKOLOGİYASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ (BAKİ VƏ ABŞERON QƏSƏBƏLƏRİNİN TİMSALINDA)

Bakı və Abşeron qəsəbələrinin sürətli inkişafı tarixən formalaşmış neft-qazçıxarma və onun emalı ilə şərtlənir. Sənayenin inkişafına neft və digər xeyirli qazıntıların, əmək və ərazi resurslarının olması səbəb olmuşdur. Lakin Abşeron qəsəbələrinin böyüməsinin fəallaşdırılması məqsədi ilə sənaye potensialının artırılması, onların inkişafının ilk mərhələsində ekoloji vəziyyətin kəskinləşməsinə gətirib çıxarır. Çox vaxt böyük ərazi, iqtisadi və əmək resurslarını cəlb edən şəhər qəsəbələrinin sürətli inkişafına səbəb olan sənaye zonası (8 km-də BEDY-neft emalı, Dübəndi və Sanqaçalda neftötürmə, Ələtdə-ağacemalı, Sahildə sement istehsalı) ətraf mühitə yüksək səviyyədə neqativ təsiri ilə və ərazi, su və energetik resursların əhəmiyyətli dərəcədə istifadəsi ilə səciyyələnir.[1 səh11]

Şəhər qəsəbələrində sənaye əraziləri mühitin memarlıq-planlaşdırma, ekoloji və estetik aspektlərinin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bu da qəsəbələrin ərazilərinin böyük olmayan ölçüləri ilə bağlıdır. Ətraf mühitin ekoloji problemlərinin həll edilməsi şərti ilə böyük qəsəbələrdə sənaye müəssisələrinin yerləşdirilməsi onun inkişafının artması baxımından perspektivlidir. (1 səh24)

Abşeron qəsəbələrinin yaşıl məkanlarının inkişaf dinamikası urbanizasiyanın inkişafı ilə səciyyələnir. Lakin yaşıllaşdırılmış ərazilərin yerləşdirilməsi qeyri-bərabərdir. Mühitin vəziyyətinin tənzimlənilməsinin əsasını şəxsi tikililərin meyvə bağları, ictimai bağçalar və parklar təşkil edir. Abşeron qəsəbələrinin yaşıllığının strukturunun planlaşma və rekonstruksiya ilə bağlı analizi - bir

sıra mənfi məqamların mövcud olmasını, yaşıllaşdırılmış ərazilərin dağınıqlıqlı, yaşıl məkanların böyük cəmləşməsinin yoxluğunu, şəhər yaşıllığının şəhəryanı ərazilərlə əlaqəsinin yoxluğunu, mühitə davamlı yaşıllıq növlərin çatışmasını göstərdi. (2səh38)

Ətraf mühitin vəziyyətinin kompleks analizi göstərdi ki, burada mövcud ekoloji gərginliyinin artmasının əsas səbəblərindən biri, rekonstruksiyanın şəhərsalma məsələlərinin həlli metodlarının qəsəbələrin spesifikasiyasına, ən başlıcası onun ərazi ölçülərinə uyğun olmamasıdır. Qəsəbələrin layihələndirilməsi və rekonstruksiyası zamanı iri şəhərlərə xarakterik olan üsullar əsaslandırılmamış şəkildə təkrar edilir.

Bütün tarixi dövrlərdə tədqiq olunan qəsəbələrin yerləşdirilməsi və inkişafında əsas rol ərazinin təbiət şəraiti oynayırdı. Müxtəlif zamanlarda onlar müdafiə funksiyasını yerinə yetirirdi, tikililərin və kommunikasiyaların yerləşdirilməsini təyin edirdi, utilitar funksiya yerinə yetirən şəhər qəsəbələrinin həyat təminatı onların resursları idi. Bunla yanaşı onlar Abşeronun ətraf mühitinə vəziyyətinin tənzimləyicisi və vacib estetik kompozisiya komponenti rolunu oynayır. (3səh 7)

Respublikamızda ekoloji tarazlığın müasir durumu, bununla əlaqədar şəhər mühitində qarşılaşdığımız problemlər, bu problemlərin həlli yolları, paytaxtda ətraf mühitin ekoloji vəziyyətinin pisləşməsi, yaşıllıqların azalması barədə mütəxəssislər tərəfindən səslənən fikirlər, qeyd və iradlar, Bakının ekologiyası ilə bağlı dövlət orqanlarının gördüyü işlərlə perspektiv planların mövcud vəziyyətin həyata keçirilməsi hal hazırda gündəmdə durur. (3səh18)

Abşeron aqlomerasiyasının yaşayış məntəqələrinin ekologiyası ilə bağlı problemlər bir qədər əvvəl yaranıb. Tibbi və epidemioloji göstəricilər indiki zamanda ekoloji problemlərin nəinki Bakı və Sumqayıtda, həmçinin Abşeron yarımadasının bütün qəsəbələrində də mövcuddur. (4səh28)

Ümumiyyətlə yeni şəhər tikintisinin və köhnə şəhərlərin rekonstruksiyanın məqsədi əmək və məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması əhalinin təlim –təhsil, tibbi xidmətlə təmin edilməsi, ətraf mühitin və əlverişli ekoloji şəraitin qorunması olmalıdır. Bu məqsədlə mənzil tikintisinin keyfiyyətini yüksəltmək, mənzillərin rahatlığını və palnlaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq, şəhər tikintisini şəhərin baş planları üzrə həyata keçirmək, şəhərlərin memarlıq və abadlığını yaxşılaşdırmaq, şəhərləri mərkəzləşdirilmiş su və isitmə sistemləri ilə təhciz və təmin etmək lazımdır.

Ətraf mühitin və ekoloji situasiyanın sağlamlaşdırılması problemləri müxtəlif şəhərlərdə onların böyüklüyündən, təbii –iqlim şəraitindən və təsərrüfat sahələrinin növündən asılı olaraq həyata keçirilməlidir.

Son dövrlərdə şəhərsalmada yararsız torpaqlardan və ya istehsal prosesində yararsız hala salınmış sahələrdən istifadə olunması məsələsi böyük aktualıq kəsb edir. Çünki belə ərazilərdə şəhər salınması, bir tərəfdən yararlı münbit torpaqların, meşəliklərin saxlanılması, digər tərəfdən istifadə edilən yararsız torpaqların abadlaşdırılması ilə nəticələnir.

Zərərli və sanitariya nöqtəyi nəzərdən yararsız sənaye sahələrinin şəhərətrafına çıxarılması müasir şəhərsalmada əsas tədbirlər sayılmalıdır. Şəhərlərin inkişafında istehsal qüvvələrinin planlı və rəşional paylanması təmin etmək üçün sosial, iqtisadi, texniki və sanitariya-gigiyenik, ekoloji məsələləri kompleks şəkildə həll etməyə imkan verən proqressin şəhərsalma konsepsiyası yaradılmalıdır. (3səh42)

Köhnə şəhərlərin (o cümlədən Bakı) sənaye rayonlarının rekonstruksiyası zamanı aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır:

- müəssisələrin inkişafı və yeni istehsal obyektlərin yerləşdirilməsi üçün torpaq ehtiyatı olan rayonların planlaşdırılması və tikilməsi.

- torpaq ehtiyatı olmayan rayonların köhnə müəssisə və obyektlərin, qonşu bina və müəssisələrə və ətraf mühitə təsir edən müəssisə və obyektlərin sökülməsi və ya yerlərinin dəyişilməsi. (4səh30)

Sənaye rayonlarının rekonstruksiyası zamanı, rayonun planlaşdırılmasını yaxşılaşdırmaq və onu funksional zonalaşdırmaq, abadlaşdırmaq və yaşıllaşdırmaq məqsədilə təkmilləşmiş texnoloji prosesləri tətbiq etmək lazımdır. İctimai və yüngül avtomobil nəqliyyatı üstünlük təşkil edən magistral küçələr boyunca ticarət, kommunal –məişət və ictimai binaları yerləşdirmək daha məqsədəuyğundur.

Rekonstruksiyada bütün şəhər xarici və ümumşəhərtransit, xüsusən yük hərəkətini xüsusi yollarla köçürmək lazımdır.

Bu yolları dəmir yolları üçün ayrılmış sahələrdə yol boyu yerləşdirmək olar. Beləliklə, istehsal qüvvələrini bərabər yerləşdirmək və əhalinin rahatlığını tam təmin etmək üçün əhalisinin sayı yarım milyona qədər olan şəhərlərin layihələndirilməsi və iri şəhərlərin böyüməsinin qarşısının alınması daha məqsədəuyğundur.

Beləliklə Abşeron aqlomerasiyasının şəhərsalma ekoloji vəziyyətinin təhlili zamanı aşağıdakı məqamlar aşkar olundu:

-Dемографик vəziyyət və əhalinin sağlamlığı (mənfi təbii artım, bir sıra spesifik xəstəliklərin artması, əhalinin çox az ömürlüüyü, uşaq xəstəliklərinin yüksək səviyyəsi);

– Nəqliyyat problemləri (nəqliyyatın intensiv hərəkəti, o cümlədən, tranzit və yük nəqliyyatının şəhərin mərkəzində və yaşayış rayonlarında sürətli hərəkəti; yeraltı keçidlərin, körpülərin az olması, şəhərin qiymətli torpaq sahələrinin, o cümlədən, su qoruqları ərazilərinin qarajlarla doldurulması; küçə-yol və ictimai nəqliyyat şəbəkələrinin planlaşdırıldığı səviyyədə həyata keçirilməməsi);

– Əsas mühəndis qurğu və şəbəkələrinin genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi;

– Şəhərdə köhnə və qəza vəziyyətində olan yaşayış evləri fondunun, o cümlədən, "Xruşov dövrü"-nə aid həm mənəvi, həm də fiziki baxımdan köhnəlmiş binaların olması;

– Mövcud fərdi əzmərtəbəli yaşayış binalarının və yeni kottec tipli tikililərin salındığı rayonların abadlığının, mühəndis qurğuları və nəqliyyat şəbəkəsinin çox aşağı səviyyədə təşkil olunması;

– Köhnə şəhərin tarixi irsinin qorunub saxlanması.

Açar sözlər: ekologiya, Abşeron, aqlomerasiya, rekonstruksiya, qəsəbə.

ƏDƏBİYYAT

1. A.M.Əzizov. Bakı şəhərinin problemləri haqqında. Elmi əsərlər, AzMİU, Bakı:2005
2. Гусейнов Ф.М. Проблемы развития расселения в системе Баку-Абшерона.// Страницы истории Баку.Баку: Гудси,1998,
3. Гасанова А.А. Проблемы экологии городов Азербайджана.Баку,Елм,2003.
4. Əliyev A.Ə. Abşeron yeni şəhərlərin planlaşdırma quruluşunun formalaşması.//Elmi əsərlər,№1,AMİU,Bakı: 2004,s.28-30.

M.M. Tuncay

Особенности экологии градостроительства

РЕЗЮМЕ

Вопросы современного состояния экологического равновесия в республике; возникающие в связи с этим проблемы в городской среде и пути решения этих проблем; ухудшения экологического состояния окружающей среды в столице; мнения, замечания и предложения специалистов об уменьшении растительности стоят на повестке дня и перспективных планов работ государственных органов по экологическому состоянию города Баку.

Ключевые слова: Экология, Абшерон, агломерация, реконструкция, поселка.

M.M. Tuncay

Ecological features of City building

SUMMARY

Questions about ecological balance in our country, problems which occurred in the environment related to it, solutions to these problems, deterioration of environment in the capital, opinions, comments and suggestions of specialists about decrease of vegetation and operations of government organizations about environment of Baku is on today's agenda.

Keywords: Ecology, Absheron, agglomeration, reconstruction, village.

UOT 726.2

A.Ö. Taşdemir

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

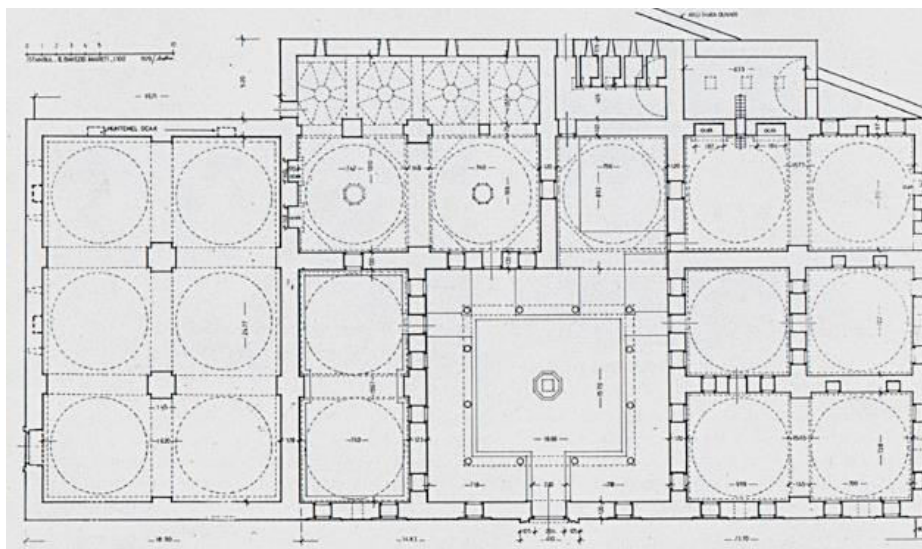
KLASSİK DÖVRDƏ İSTANBUL VƏ EDİRNE DİNİ KOMPLEKSLƏRİNİN VƏ BÖYÜK MƏSCİDLƏRİNİN MEMARLIĞI

Giriş, İkinci Bəyazid dövründən XVI əsrin sonuna qədər olan müddət osmanlı memarlığının klassik dövrü olaraq adlandırılır. II Bəyazid ilə başlayan bu dövrə, eyni zamanda “Böyük cami kompleksləri” dövrü də deyilə bilər. Osmanlı dövləti, Fatih Sultan Mehmedlə birlikdə böyük osmanlı dövləti xüsusiyyəti qazanmışdır. Erkən dövrdə də komplekslərin sayının xeyli çox olmasına baxmayaraq, onların şəhər planlamasına bir çox töhfələri yox idi. İstanbulun paytaxt olması ilə başlayan dövrün bir məhsulu olan Fatih dini kompleksi, istər böyüklüyü, istər planlamasındakı intizamı, istərsə də şəhərin dini və mədəni mərkəzi olması ilə osmanlı memarlığında yeni bir cığır açmışdır [10, s. 555].

Daha sonra II Bəyazidin Edirne, Amasya və İstanbulda tikdirdiyi dini komplekslər bu şəhərlərin osmanlı adının, kimliyinin qazanmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Edirnedəki 1488-ci il tarixli Bəyazid kompleksi memar Hayreddinin əsəridir. Kompleksin mərkəzində tək günbəzli tipin monumental nümunəsi olan məscid yerləşir. Darüşşəfa və tibb mədrəsəsi isə kompleksin digər əhəmiyyətli abidələrdir. Məscidin baştağı fasadla üzvü şəkildə uclaşır. Mukarnaslı kavsaranın

altında isə kitabə qurşağı yer alır. Edirne Bəyazid məscidi olduqca sadə bir görünüşə malikdir. Günbəzə keçidi təmin edən bir element olan pandantivlərin çox aşağıya qədər enməsi, əslində yüksək olan daxili məkanda yastı bir təsir yaratmışdır. Məscidin içində də artıq bəzək yoxdur. Ancaq qapı və pəncərə qanadları dövrün seçmə məhsullarıdır və taxta işinin üstün keyfiyyətini əks etdirir. Darüşşəfa isə kompleksin əhəmiyyətli hissələrindən biridir. Altıbucaqlı plana malik olan əsas məkanda dinclik verici bir abu-hava var. Bu bölüm ruhi və sinir xəstələrinin ümumi müalicəsi üçün istifadə edilirdi. Burada musiqi ilə müalicə tətbiq edildiyi bilinir. Həyətin ətrafında isə xəstə və həkimlər üçün otaqlar yerləşmişdir. Bir az yaxınlığında da tibb mədrəsəsi mövcuddur [1, s. 208].

İstanbuldakı II Bəyazid kompleksi də memar Hayreddinin əsəridir. 1501-ci il tarixə aid kompleks şəhərdə olan dəyişikliklərdən təsirlənərək meydanın müxtəlif yerlərində dağınıq strukturlar olaraq qalmışdır [Şəkil 1]. Məscid, mədrəsə, karvansara, türbə və sübyan məktəbi kimi yerlərin bir-biri ilə əlaqəsini anlamaq bu gün üçün xeyli çətinidir. Bəyazid məscidində ortadakı böyük günbəz əsas ox üzərindəki iki yarım günbəz ilə dəstəklənmişdir. Bu plan daha əvvəl İstanbuldakı Ayasofya məbədinə də da tətbiq olunmuşdur. Ancaq burada artıq mərkəzi məkan anlayışı tətbiq edilmişdir [14, s. 47].

Şəkil 1. İstanbulda II Bəyazid kompleksinin planı.

Memar Sinan daha sonra bu planın sxemini Süleymaniyyə məscidi kimi çox əhəmiyyətli strukturda da istifadə etmişdir. XV əsrdən bu yana görülən şadırvanlı, aşırımlı daxili həyətlər bu dövrdən başlayaraq böyük məscidlərin standart bir elementi olaraq qarşımıza çıxmaqdadır. Bu cür həyətlərdə əsasən son camaat yerindəkilər daha yüksək olmaq şərti ilə sütunlara oturan günbəz ilə örtülür. Bir az diqqəti çəkən element isə məscidə girişi təmin edən və artıq klassik formasını almış olan tac qapıdır [2, s. 127].

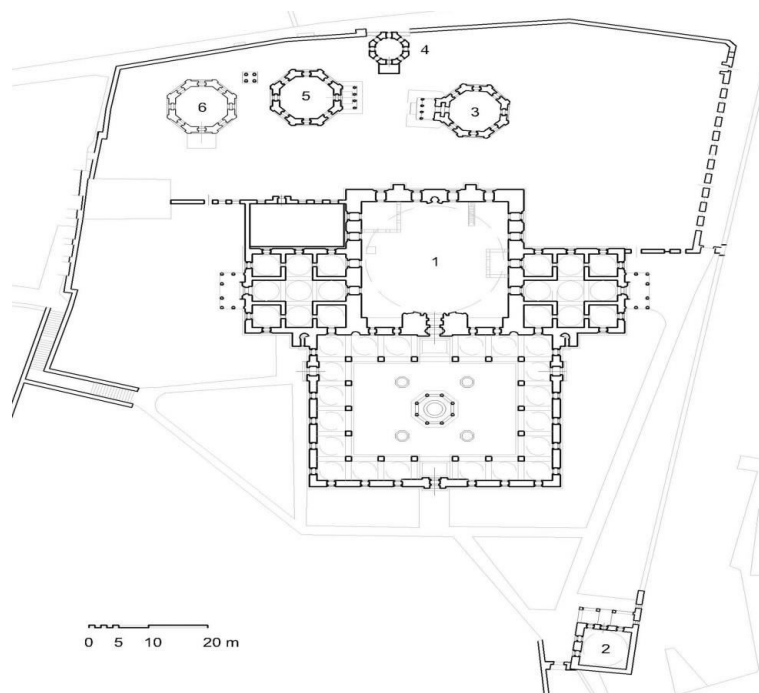
Ümumiyyətlə yastı kəmərlə qapının yuxarısında şəbəkə yerləşir. Bu əsl portalın yanında həyətlər üç tərəfdən girişi təmin edən tac qapılara malikdir. Bu qapılarda isə rəngli daş mozaikalı bəzək üstünlük təşkil edir [8, s. 98-125]. II Bəyazid dövründə, sultanlarla yanaşı dövlət rəhbərləri də məscidlər inşa etdirmişdir. Ancaq bu sultanların tikdirdiyi və “Selatin” adı verilən məscidlərdən

müəyyən fərqləri vardır. O qədər böyük ölçüdə olmadıqları üçün minarələrinin sayı da biri keçməz. Bu cür məscidlərdən biri də Sultanahmet yaxınındakı Firuz Ağa məscididir. 1491-ci il tarixli bina tək günbəzli namaz məkanı və üç gözlü, günbəzli son camaat yeri ilə tək günbəzli məscidlərin səciyyəvi nümunəsidir.

İstanbulda Çemberlitaşın yanındakı Atik Əli Paşa məscidi isə plan cəhətdən maraqlıdır [10, s. 89]. Bu tikilinin planı bir mənada Edirnədəki Üç Şərəfəli məscidin planına bənzəyir. Ortada günbəzli böyük bir məkan, yanlarda iki günbəz ilə örtülü hissələr yerləşir. Beləcə eninə inkişaf edən düzbucaqlı forması əmələ gəlmişdir. Günbəzi dörd dəstəyin daşması və mehrab önündəki yarım günbəz ilə örtülü bölüm, quruluşun Üç Şərəfəli məsciddən fərqlənən xüsusiyyətləridir [11, s. 79].

XVI əsrin ilk yarısında İstanbul Bağdad yolu üzərində, ordunun bir günlük yol məsafəsinin axırında istirahət etdiyi yerlərdə yaşayış kompleksləri inşa edilirdi. Bunlardan biri də İstanbuldan sonra ilk mənzil olan Gəbzədəki Çoban Mustafa Paşa kompleksidir. Tikintisi 1522-ci ildə başlayan bu kompleksin ətrafında şəhərsalma strukturu formalaşdırmışdır. Tikilinin memar Sinanın əsəri olduğu fərziyyəsi irəli sürülür. Amma belə erkən bir tarixdə hələ bu miqyasda əsərlər müşahidə edilmədiyi üçün memarın yalnız tikilinin başa çatdırılmasında bir müddət çalışmış ola bildiyi düşünülür [6, s. 142]. Külliyyənin tək günbəzli məscidi isə daha çox Məmlük tərzindəki daş bəzəyi ilə diqqəti çəkir. Bu materialın Misirdən gətirildiyi irəli sürülür. İstər içəridə, istərsə də xarici görkəmində mozaika daş texnikasında həndəsi bəzəkdən istifadə edilmişdir.

İstanbuldakı Sultan Səlim dini kompleksi osmanlı memarlığının klassik dövrdəki inkişafını göstərən nümunələrdən biridir. Yavuz Sultan Səlim dövrünün sonlarına aid olan quruluşun Qanuni Süleyman tərəfindən atası üçün tikdirilmiş olduğu güman edilir. Kompleks Çukurbostan adlanan açıq Bizans Sarnıcının (sisterninin) yanındadır. Külliyyənin mərkəzini təşkil edən məscid böyük günbəzi ilə tək günbəzli tipin monumental nümunəsidir. Bununla yanaşı məscidin iki yanında tabhanə yerləşir. Bir növ qonaq evi adlandırdığımız bu hissələr, köhnə dövrlərin zaviyəli məscidlərindəki yan məkanların yerini tutmaqdadır. Burada isə bu yan hissələr, dörd eyvan və künc otaqları müstəqil olaraq memarlıq abidəsi xüsusiyyətindədir [11, s. 77]. Baştağın ətrafında sıx daş ornament yerləşir. Burada şəbəkə bəzi yerlərində səthi qabartmalarla bəzəkli divar payəsi, niş, sütunça kimi mimarlıq bəzək elementləri özünü biryüzə verir. Tikilinin hamısı küfeki daşından olmaqla yanaşı bəzəklərin sıx olduğu yerlərdə ağ mərmərdən istifadə edilmişdir. Baştağın belə növ dekorativ tərzə klassik osmanlı tac qapısı məsələsində ümumi prinsiplərin yerləşməyə başladığı dövrün məhsulu olaraq xarakterizə edilə bilər. Tikilinin həyəti də aşırımı(revak) və şadırvanı ilə klassik həyətlərə bir misaldır. Həyətdə baxan pəncərə alınlıqlarında yerləşən rəngli sır texnikasındakı çinilər bu janrın ən yaxşı nümunələri arasındadır. Çinin naxışları bir-birinin bənzəri olmaqla yanaşı rəngləri fərqlidir. Bu çinilərdə rumi və palmet deyilən klassik motivlərlə yanaşı bitki mənşəli bəzəklərə də yer verilmişdir. Məscidin demək olar ki, arxasında yerləşən Yavuz Sultan Səlimin türbəsi isə səkkizbucaqlı plan və günbəzi ilə səciyyəvi Osmanlı türbəsidir. Girişin iki yanındakı çini lövhələr, sanki, bir səcdəgah təsəvüratı yaradır [Şəkil 2]. Bunlar, dövrün rəngli və sırli texnikasının ən barizi nümunələridir [12, s. 290]. Eyni yerdəki ikinci bir türbə isə Şahzadələr türbəsi kimi məhşurdur. Bu türbədə başqa bir yerdə bənzəri görülməyən daş içinə mozaika altıbucaqlı çini lövhələr yerləşir.

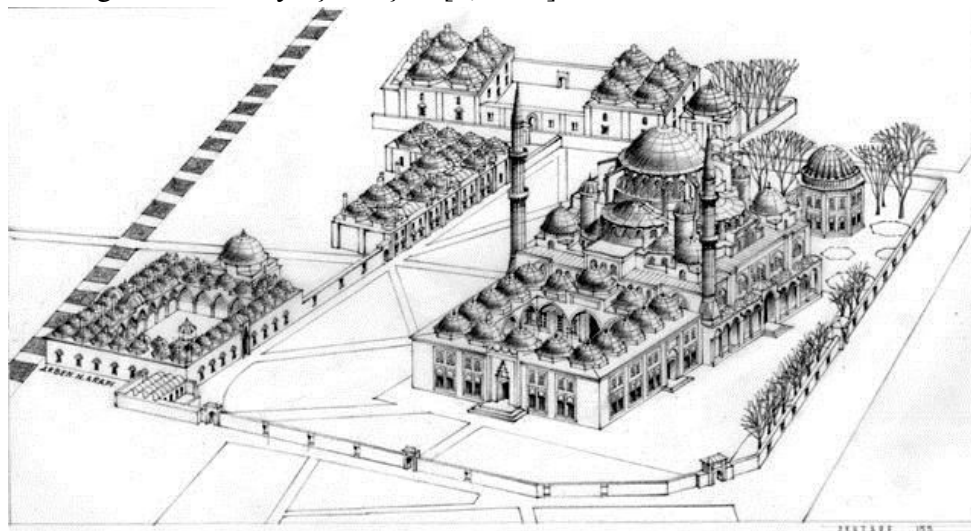
Şəkil 2. Sultan Selim kompleksinin planı

Osmanlı memarlığının klassik dövrü memar Sinan dövrü olaraq da adlandırıla bilər. Sinan İstanbulda ilk kompleksini 1539-cu ildə Haseki Hürrem Sultan üçün inşa etmişdir. Bu tarixdən başlayaraq XVI əsrin sonuna qədər Osmanlı memarlığına imza atan bu böyük sənətkar hər cür quruluşda müxtəlif plan tiplərini və örtü sistemlərini sınaşmışdır. İlk monumental strukturu sayıla biləcək olan 1548-ci il tarixli şahzadə Məhməd kompleksinin məscidində, mərkəzi günbəzin ətrafında dörd yarım günbəz sxemini ələ almışdır [13, s. 83-90]. Bu plan tipində örtü sistemi daşıyıcı elementlərdə tarazlıq təmin edilmiş, mərkəzi məkanda bir bütünlük yaradılmağa çalışılmışdır. Ancaq bu diametrdəki bir günbəzi saxlamaq üçün lazım olan iri payələrin arxasında qalan hissələrin əsas məkana yenə də tam olaraq qatıla bilmədiyi deyilə bilər. Bu məscid gənc bir şahzadənin xatirəsinə inşa edilmişdir. Bəlkə də buna görə daş bəzək ilə yüngül, sanki nəşəli bir görünüş təmin edilməyə çalışılmışdır. Bu vəziyyət minarə gövdələrində daha yaxşı hiss olunur.

Məscidin piramida formasındakı əsas kütləsinə müxtəlif tikinti elementləri vasitəsilə bir hərəkət gətirilmiş, daş bəzək isə bütün sərhədləri təyin edici funksiya qazanmışdır. Məscidin haziresindəki şahzadə Sultan Mehmet Türbəsinin dilimli günbəzi və rəngli daş bəzəkləri hərəkətli xarici görünüş hissi verir. Türbənin çiniləri isə rəngli sır texnikasının Osmanlı sənətindəki son və ən zəngin nümunələridir. Ənənəvi rumi və hətai motivləri, həndəsi naxışlar, yazı frizləri bütün səthləri örtmüşdür. Bu çinilərdə həmçinin naturalist bəzəmə şəklinə keçidin göstəricilərini görmək də mümkündür [15, s. 653].

Şahzadə məscidi ilə eyni tarixə aid olan Üsküdar Mihrimah Sultan məscidi də Sinanın yarım günbəz sınaqlarından biridir. Burada topoqrafik vəziyyətin məcbur etməsi ilə üç yarım günbəzli bir sistem tətbiq olunmuşdur. Eyni səbəbdən aşırımlı həyət də yoxdur. Aşırımlı həyətin yeri qismən də olsa ikinci son camaat yeri vəziyyətindəki sakıf(üstü örtülü çardağ) tutmuşdur. Bu tikilidə də məkan bütövlüyü üçün arayışların uğur ilə davam etdiyi görülür. Məsciddə çox az bəzək var, çinidən isə heç istifadə edilməmişdir. Amma pəncərələrdəki rəngli şüşə bəzəyin qismən də olsa orijinal olduğu qəbul edilir [2, s. 94].

Məscidin pəncərələri bu cür bəzəyin klassik dövrədən qalma nadir nümunələrindəndir. Həmçinin məsciddəki keyfiyyətli taxta işi də klassik dövrün seçmə məhsullarıdır. Memar Sinanın yarımğünbəzli məscidləri arasında ən müvəffəqiyyətli olanı şübhəsiz Süleymaniyə məscididir. Məscid eyni zamanda İstanbulun ən böyük külliylərindən birinin hissəsidir. Süleymaniyə kompleksi, istər strukturlarının çoxluğu və əhatə etdiyi sahədə, istərsə də şəhər planlaşdırma baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Kompleksin maili bir əraziyə yerləşdirilməsinə baxmayaraq, yenə də burada simmetriya tətbiq olunmuşdur. Haliç tərəfindən baxıldıqda, strukturların yerləşdirilməsindəki memarın sənətkarlığı ortaya çıxır. Bir-birinin görünüşünü bağlamayan strukturlar, ortadakı məscid ilə yanaşı təpənin duruşu uyğun olaraq qurulmuşdur. Məscidin ümumi forması piramidal olmaqla yanaşı, kiçik günbəzlər, ağırlıq qüllələri və dayaqqlarla burada çox cazibədar bir hərəkət təmin edilmişdir. Süleymaniyə məscidinin örtüyü iki yarım günbəzdən ibarətdir. Ox üzərində yerləşən yarımğünbəzlər əsas günbəzi dəstəkləməkdə, bu da yanlardakı kiçik günbəzlər və kəmərlərdən əmələ gələn sistem ilə tarazlıq təmin edilməkdədir [Şəkil 3]. Bu sxem Ayasofya modelini yada salır. Amma Ayasofyada heç bir zaman təmin edilə bilməmiş olan statik tarazlıq, Süleymaniyə məscidindəki ən uğurlu xüsusiyyətlərindən biridir. Yeri gəlmişkən, məscidin böyük zəlzələlərdən keçməsinə baxmayaraq ciddi bir xəsarət almadığını, ancaq Ayasofyanın günbəzində müəyyən vaxtlarda çökmələr və böyük çatlamalar olduğunu da xatırlamaq lazımdır. Süleymaniyə məscidi, bəzək baxımından sadə və görkəmli abidədir. Keyfiyyətli daş bəzək, istər ümumi memarlıq görkəminin özündə, istərsə də mərmər mehrab və minbərdə diqqəti çəkir. Qiblə divarının pəncərələrindəki orijinal rəngli şüşələrin bir hissəsi dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Eyni divarda çini də miqyasa uyğun şəkildə istifadə edilmişdir. Sıralı texnikasının ilkin nümunələrindən olan çinilərə mehrab ətrafında rast gəlinir. Bu çinilərdə, XVI əsrin ikinci yarısında çox görülən qabarıq qırmızı rəng ilk dəfə ortaya çıxmışdır [4, s. 17].

Şəkil 3. Süleymaniyə Kompleksi planı və görünüşü

Sultan Süleyman Qanuninin türbəsi də Süleymaniyə məscidinin yaxınlığında yerləşmişdir. Səkkizbucaqlı planlı türbə ətrafındakı sütun sıralanması ilə digər Osmanlı türbələrindən fərqlənir. Sultan Süleyman Qanuninin xanımı Hürrem sultanın eyni yerdəki türbəsində bəlkə də ilk dəfə olaraq çinidə bahar açmış meyvə ağacı motivi işlənmişdir [3, s. 456].

Memar Sinan bir tərəfdən məscidlərdə ideal məkan axtarışını davam etdirərkən, digər tərəfdən də müxtəlif plan tiplərindən istifadə etmişdir. Bunlar arasında ənənəvi çox günbəzli Ulu cami tipi də

vardır. Onun 1573-cü ildə Kaptanı-Dərya Piyalə Paşa üçün İstanbulda tikdiyi məscid də belə bir sınağın məhsuludur. Piyalə Paşa məscidinin düzbucaqlı məkanı iki sütuna oturan tağların köməyi ilə altı bərabər kvadrat hissəyə ayrılaraq üstləri də bir günbəz ilə örtülmüşdür. Çəşdirici xarici görünüşə malik olan quruluşun tək minarəsi girişin tam üzərində yerləşir. Bu yer bir minarə üçün ən ağla gəlməyəcək yerlərdəndir. Yanlarda da nə məqsədlə və nə zaman tikildiyi başa düşülməyən hissələr var. Bu tikilidə Ulu cami tipinin köhnə nümunələrində görülən ağır dayaqaların yerini sütunlar almışdır. Bu sütunlar saxladıqları günbəzlərə görə çox incə görünüşlü olmaqla yanaşı məkan bütövlüyü yaradır [7, s. 195].

Məsciddə klassik dövrün nadir çini mehrablarından biri qarşımıza çıxır. Memar Sinan kiçik ölçülərdəki strukturlarda da çox uğurlu həllərə nail olmuşdur. Üsküdardakı Şəmsi Paşa dini kompleksi bunu sübut edən bir nümunədir. Bir memarın mədrəsə, məscid və türbədən əmələ gələn külliyyəni dar sahədə mükəmməl yerləşdirə bilməsinə təəccüblənmək olar. Bir tikilinin kiçik ölçülərdə olması, heç bir zaman sənətkarın işi kiçik görməsinə səbəb olmamışdır. Sinanın üzərində xüsusi ilə dayandığı mövzu da günbəzi altı ya da səkkiz dəstəyə oturdaraq ideal mərkəzi məkanı əldə etmə axtarışları olmuşdur. Beşiktaşdakı Sinan Paşa məscidində Edirnədə Üç Şərəfəli məscid planını təkrarlayan memar Sinan, Kadirqadakı Sokollu məscidində isə yaradıcı gücünü bütün açıqlığıyla sərgiləmişdir. Tikilinin altı dayağa oturan günbəzi Sinanın ən uğurlu konstruktiv üsullarından biridir. Bu tikilidə məkan bütövlüyü də böyük miqyasda təmin edilmişdir. Məscidin bədii tərtibatında çinidən geniş istifadə edilmiş, amma bu ümumi memarlığı xırlmamışdır. Sokollu məscidi memarlıq ornament tarazlığı baxımından da çox uğurlu nümunədir [9, s. 10].

Memar Sinan səkkiz ayaqlı məscidlərdə isə öz yaratdığı bir formanı tətbiq etmişdir. Günbəzin səkkiz dəstəyə oturduğu Ulu məscid tipli strukturlar türk memarlığında daha əvvəl də tətbiq olunmuşdu. Lakin bununla yanaşı yanlardakı köməkçi məkanlar əhəmiyyətini itirmiş, ortadakı böyük günbəz hakim vəziyyətə keçmişdir. 1558-ci il tarixli Edirne qapısındakı Mihrimah məscidi bu tipin olduqca ilkin bir nümunəsidir. Əraziyə də uyğunlaşma təmin edilmiş olan bu məsciddə, Sinan yaratdığı memarlıq ilə tikilinin üstündə olduğu yüksək nöqtəyə daha bir aydınlıq gətirmişdir. Məscidin xarici görünüşündəki fərahlıq isə bir xanım üçün inşa edildiyini göstərir. Bu işıqlı və tərəvətli atmosfer tikilinin içində də qarşımıza çıxır. Məscidin daxili məkanı eyni illərə aid Süleymaniyyə məscidi ilə qarşılaşdırılırsa fərq daha yaxşı görülür [5, s.70].

1561-ci ildə Eminönündə inşa edilən Rüstəm Paşa məscidində də səkkiz ayaqlı günbəz sistemi tətbiq olunmuşdur. Bu tikilinin memarlıq tərtibatı çox çinilərinin keyfiyyəti və zənginliyi ilə tanınır. Tikilinin daxili divarlarının hamısı sıraltı texnikasındakı çinilərlə heç bir yer saxlanılmadan hər tərəfi doldurulmuşdur. Bu çinilərdə lalə, baharda açmış meyvə ağacı motivləri diqqəti cəlb edir. Edirnədəki Səlimiyə məscidi memar Sinanın uğurlu sənətkarlığının son nöqtəsini qoyur. 1575-ci ildə inşa edilən bu tikili şəhərin ən hündür yerindədir. Hal-hazırda isə şəhər tərəfindən daha yaxşı görünə bilməsi üçün önünə bir meydan salınmışdır. Səlimiyə məscidinin günbəzi də səkkiz dayağa oturdulmuşdur. Bu tikilidə məkanın demək olar ki, hamısı tək bir günbəz altında cəmləşmişdir. Bu nümunəyə, Osmanlı arxitekturasındakı ən möhtəşəm günbəz deyilə bilər. Səlimiyə məscidi, mərkəzi məkanın ən uğurlu nümunələrindən biri olaraq dünya memarlıq tarixi ədəbiyyatına qeyd olunmuşdur. Struktur üsulu yalnız Türkiyənin deyil, dünya memarlığının da önəmli üsullarından biridir. Məscidin içində tərəvətli və işıqlı bir atmosfer var. Bəzəklərdə isə qələm işləri və çinilər başda gəlir. Portaldakı daş ornament, eyni zamanda mehrab və minbərdə də istifadə edilmişdir. Çinilərdə ifrata getməməyə diqqət edilmişdir. Ən gözəl nümunələr hünkar məhfilində görülür. Bütün Osmanlı sənətində meyvəli alma ağacı da yalnız burada bir çini lövhəyə mövzu olmuşdur.

Səlimiyə məscidi paytaxtdan gələn yoldan ən yaxşı şəkildə görünəcək mövqedə inşa edilmişdi. Şəhərə girişdə yerləşən bu böyük məscid sanki dövlətin güc və qüdrətini rəmzləşdirilirdi. Bu görünüş yaxın vaxta qədər davam etirdi. Ancaq son illərdə yolun kənarına inşa edilən bəzi yüksək binalar məscidin bu görünüşünə böyük dərəcədə maneə törətmişdir. Dövrümüzdəki plansız şəhərsalma həlləri, dünyanın ən uğurlu strukturları arasındakı bir əsərin bu gün aldığı mövqe ilə daha yaxşı görə bilərik. Mədəniyyət tarixi tədrisinin əsas məqsədlərindən biri, tarixi irsin qorunması olduğuna görə, bu mövzuya diqqəti çəkmək faydalı olacaqdır.

Açar sözlər: osmanlı, klassik üslub, məscid, dini kompleks, memar Sinan, İstanbul.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanapa, O. "Mimar Sinan'ın Medreseleri". / VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çərçevesində "Mimar Sinan ve Dönemi" empozyumu (5-11 Aralık 1988, İstanbul, 201-212. İstanbul 1989 .
2. Aslanapa, O. Mimar Sinan. Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı 1992, 208 s.
3. Aslanapa, O. Osmanlı devri mimarîsi. İstanbul: İnkılap Yayınevi 2004, 646 s.
4. Bingüler, İ. Mimar Sinan ve Süleymaniye. İstanbul: Eko Matbaası. 1975, 20 s.
5. Cantay, T. "Fetihten Sonra, Mimar Sinan'a Kadar Osmanlı Sanatı". // Mimarbaşı Koca Sinan, 69-89 s.. İstanbul 1988.
6. Cerasi, M. M. Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarîsi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2001, 376 s.
7. Cezar, Y. "Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Devletinin Sosyo-Ekonomik Tarihi Ve Mimar Sinan". // Toplumsal Tarih Dergisi 1989, (11), 30-36,
8. Corbet, S. "Sinan-Kanuni Süleyman'ın Baş Mimarı". // Vakıflar Dergisi 1962, (5), 193-198,
9. Çelik, Gözde, Zeynep Kuban. "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları." // İTÜ Dergisi/a: Mimarlık Planlama ve Tasarım 8, no. 1 (Mart 2009): 67–80.
10. Demirel, Fatmagül. Sultan II. Abdülhamid'in Mirası: İstanbul'da Kamu Binaları. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2011, 255 s.
11. Demiriz, Y. Osmanlı Mimarîsinde Süsleme,-Erken Devir (1300-1453), I. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları 1979, 670 s.
12. Demirkol, Umut O. "19. Yüzyıl Beyoğlu Pasajları." // Mimarlık ve Dekorasyon no. 97 (2001): 76–80.
13. Emir, S. Erken Osmanlı Mimarlığında Çok İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler. İzmir: Akademi Kitabevi 1994, 71 s.
14. Kuyulu İ. Kara Osman-oğlu ailesine ait mimari eserler. Ankara : Kültür Bakanlığı, 1992 , 207 s.
15. Mülayim, S. "Kanuni Döneminde Mimari Çevre". // Tarih ve Medeniyet 1994, (14), s. 46-48

A.O.Tasdemir

The architecture of the mosques and mosque complexes in istanbul and in Edirne in the classical period

SUMMARY

In the article, the architecture of the mosques and mosque complexes in Istanbul and in Edirne in the classical period was investigated. The author illuminates the glorious site plans of the Ottoman mosques in Istanbul from the Bayezid II to the end of the 16th century and widely analyzes the creativity of the Architect Sinan.

Key words ; Ottoman, classical style, mosque, religious complex, religious complex, Istanbul

A.O.Ташдемир

Архитектура культовых комплексов и больших мечетей стамбула и Эдирны в классический период

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрена архитектура культовых комплексов и больших мечетей Стамбула и Эдирны в классический период. Автор анализирует архитектурно-художественный облик и планировочное решение османских культовых построек начиная с эпохи правления Второго Баязита до конца XVI века, так же подробно исследует творчество Мемар Синан.

Ключевые слова: османские постройки, классический стиль, мечеть, культовый комплекс, Мемар Синан.

УДК 725.19

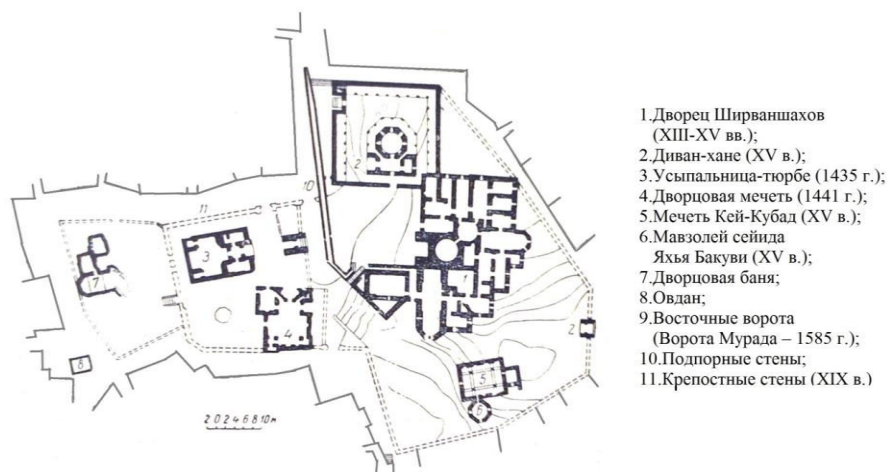
А.Э.Таирова

Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

К ВОПРОСУ СОХРАНЕНИЯ АНСАМБЛЯ ДВОРЦА ШИРВАНШАХОВ В ИЧЕРИ-ШЕХЕР ГОРОДА БАКУ

Настоящий быстротечный процесс урбанизации, включающий взаимовлияющие глобальные экологические, природные и антропогенные, социальные и экономические факторы, ведёт к уплотнению, трансформации, порой даже нарушению структуры городской застройки, в том числе исторической части города. Это, в свою очередь, приводит к значимым изменениям сложившихся издревле исторически-территориальных структур.

Подобными структурами могут служить различные градостроительные системы, архитектурные комплексы и памятники. Чтобы не причинить им ущерб, следует планомерно и комплексно совершенствовать и улучшать современное состояние и использование, применять рациональные методы организации историко-архитектурного пространства этих сооружений. Одним из таких сооружений является памятник архитектурно-градостроительного искусства исторического наследия Азербайджана – Ансамбль Дворца Ширваншахов в Ичери-Шехер города Баку, являющийся также памятником истории и культуры, национальным богатством азербайджанского народа.

Возведение памятника относится к XV веку его строительства, когда в градостроительной истории города Баку был этап наивысшего расцвета и город превратился в центр архитектурно-градостроительной деятельности Государства Ширваншахов. [3, с.135] Как указывается, он строился во времена правления Династии Ширваншахов, охватывающей период господства с 861-1538 гг. [1, с.23, 53] В 1192 году произошедшее сильное землетрясение теперь уже в бывшей столице Государства Ширваншахов, в городе Шамахи, способствовало переносу новой столицы в прибрежный город Баку, [1, с.34] имевший выход на Каспийское море. Новый город располагался на возвышенной местности, окруженной крепостными стенами, внутри которых образовался внутренний или старинный город Ичери-Шехер, сохранившийся и дошедший до настоящего времени.

Основа памятника была заложена примерно в XII веке и строительство велось вплоть до XIX века. Комплекс Дворца Ширваншахов относится к зодчеству Ширвано-Абшеронской архитектурной школы, сыгравшей важную роль в дальнейшем развитии азербайджанского зодчества наряду с другими локальными архитектурными школами. К зодчеству этой же школы относились архитектурные памятники Шамахи, Баку и Абшерона, группировавшиеся так называемой ширвано-абшеронской архитектурной школой.

Ансамбль Дворца Ширваншахов. Генеральный план. [5, с.189]

Ансамбль Дворца Ширваншахов. Общий вид с запада. (до реставрации) [2, с.396]

В ходе развития художественной культуры, определенными социально-историческими, природно-географическими, то есть региональными обстоятельствами различные

архитектурные школы накладывали свой отпечаток на художественный образ сооружений и структуру городов в тех или иных областях страны.

Так замечательным и интереснейшим из своеобразий ширвано-абшеронской архитектурной школы является единство художественного образа архитектурных строений, складывающаяся в основном чертами и структурой кладки, причём преимущественно каменной, имеющей различные оттенки цвета. Применяемый в строительстве камень (чаще всего местный камень-известняк), выполнялся в разных вариациях – элементах, узорах, декорах, рельефных формах и т.п., что создавало выразительную и прекрасную игру светотени. Безусловно имелся ряд значительных особенностей строительства сооружений данной архитектурной школы.

Отметить следует, что в дальнейшем комплекс подвергся ряду изменений, функциональной трансформации сооружений, в том числе разрушениям и поджогам. В последующие периоды в истории и архитектуре комплекса произошли существенные изменения: строения и сооружения комплекса служили военным штатом, солдатской казармой и лазаретом, артиллерийским складом и погребом, конюшней; предполагалось превращение шахской мечети в гарнизонную церковь и строительство собора Александра Невского. Помимо всего, комплекс опустошился – все сокровища, произведения прикладного искусства, археологии, графики, оружие, доспехи, ювелирные украшения, ковры, драгоценные парчовые ткани, редчайшие книги из дворцовой библиотеки, посуда из серебра и золота, и мн.др. были увезены из комплекса и в настоящее время находятся в известных музеях всего мира.

Касательно проведения восстановительных процессов по регенерации памятника, можно сказать, что с начала XX века в комплексе были проведены некоторые реставрационные и консервационные работы. Но тем не менее, часть разрушений и недостатков ныне продолжает существовать. Например, разрушены или почти разрушены, повреждены сооружения – мечеть Кейгубада (разрушена), дворцовая баня (частично разрушена), Дворец (поврежден, изменен, разрушены некоторые внутренние стены, добавлен новый, дополнительный, по определенным источникам ранее в истории комплекса несуществовавший, купол и т.п.). В общей сложности, современное состояние памятника неблагоприятное так, что требует всестороннего обширного исследования комплекса, который находится в потребности проведения определенных комплексных целенаправленных восстановительных работ и процессов.

Учесть следует, что распоряжением Совета Министров Азербайджана в 1957 году Комплекс Дворца Ширваншахов был объявлен заповедником, а в 1964 году был создан Государственный историко-архитектурный музей-заповедник «Комплекс Дворца Ширваншахов»; кроме того, Распоряжением Министра Культуры Азербайджана в 1994 году Государственный историко-архитектурный музей-заповедник «Комплекс Дворца Ширваншахов» был отнесен к категории ведущего музея республиканского значения. [4]

Также, памятники – Крепостной город Ичери-Шехер с Ансамблем Дворца Ширваншахов и Девичьей Башней, и Гобустанский Государственный исторический и художественный заповедник (культурный ландшафт с наскальными рисунками) в 2000 и 2007 годах, соответственно, занесены в список Всемирного наследия «ЮНЕСКО» от Азербайджанской Республики.

В целом, учитывая вышеизложенное, наследие уникального зодчества Азербайджана, в особенности Ансамбль Дворца Ширваншахов, представляет культурно-историческую цен-

ность и важность, характеризующие общность традиций и обычаев, стилей и идей, знания и мышления их создателей. Необходимо и значимо постоянное обеспечение истинного назначения, правильного функционирования, сохранения и охраны выразительнейшего памятника национального зодчества.

Ключевые слова: памятник, подлинное назначение, повреждения, разрушения, восстановление, сохранение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Qocayev Ə.Ə. «Azərbaycan tarixi (ən mühüm hadisələrin xronoloji xülasəsi)» - Bakı: «Çaşıoğlu», 2007. – 136 səh.
2. «Всеобщая История Архитектуры. Т. VIII. Архитектура стран Средиземноморья, Африки и Азии VI-XIX вв.» - М.: Стройиздат, 1969. – 491 стр.
3. Мамедзаде К.М. «Строительное искусство Азербайджана (с древнейших времен до XIX в.)» - Баку: «ЭЛМ», 1983. – 336 стр.
4. «Наша история. Государственный Историко-Архитектурный Музей-Заповедник "Комплекс Дворца Ширваншахов"» - Баку: 2009-2010. - <http://www.shirvanshah.az/?id=2&lang=2>
- Усейнов М., Бретаницкий Л., Саламзаде А. «История Архитектуры Азербайджана» - М.: Государственное Издательство Литературы по Строительству, Архитектуре и Строительным Материалам, 1963. – 396 стр.

A.E.Tahirova

Bakı şəhərində İçəri-Şəhərdə Şirvanşahlar Sarayı Ansamblının qorunması məsələsinə dair

XÜLASƏ

Əsası təxminən XII əsrdə qoyulmuş və tikintisi XIX əsrə qədər aparılmış Azərbaycanın memarlıq-şəhərsalma sənətinin ən ifadəli əsərlərindən olan Bakı şəhərində İçəri-Şəhərdə Şirvanşahlar Sarayı Ansamblı çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Ancaq Bakı tarixi boyu bu abidə tikintilərin funksional transformasiyasına, dağıdılmalara, atəşlərə və sair zədələrə məruz qalmışdır. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq abidədə bəzi bərpa işləri aparılmışdır. Amma dağıtmaların və çatışmazlıqların hissəsi hal-hazırda mövcud olmaqdadır. Kompleksdə Keyqubad məscidi dağıdılıb, saray hamamı qismən dağıdılıb, Saray zədələnib, dəyişdirilib. Nəticədə, abidənin müasir vəziyyəti yaxşı deyildir belə ki, müəyyən kompleksli məqsədyönlü yenidənqurma işlərin keçirilməsinin ehtiyacında olan kompleksin hərtərəfli geniş tədqiqatı tələb olunur.

Açar sözlər: abidə, əsl təyinatı, zədələr, dağıtmalar, yenidənqurma, qorunma.

A.E.Tahirova

To the question of conservation of the Ensemble of Shirvanshahs' Palace in Icheri-Sheher of Baku city

SUMMARY

The Ensemble of Shirvanshahs' Palace in Icheri Sheher of the city of Baku which foundation has been laid approximately in the 12th century and construction was conducted up to the 19th century, being one of the most expressive works of architectural and town-planning art of Azerbaijan, represents very big importance. But during history of Baku this monument has undergone functional transformation of constructions, destructions, arsons and other damages. Since the beginning of the 20th century in a monument some restoration works have been carried out. But the part of destructions and shortcomings

nowadays continues to exist. In a complex Keygubad's mosque is destroyed, the palace bath is partially destroyed, the Palace is damaged, changed. In general, a current state of a monument unsuccessful so that demands comprehensive extensive investigation of a complex which is in requirement of carrying out a certain complex purposeful recovery work and processes.

Key words: monument, original purpose, damages, destructions, restoration, conservation.

UOT 711

dos. Ə.Z. Vəkilova, S.Q. Süleymanova
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

DİZAYN FƏALİYYƏTİ ŞƏHƏR MÜHİTİ KONTEKSTİNDƏ

Müasir zamanda şəhər mühitinin bədii görkəm problemi elə bir aktuallıq əldə etmişdir ki, onunla bir çox nəzəriyyəçi alimlər, yaradıcı sənətkarlar, jurnalist və geniş ictimaiyyət də maraqlanır. Azərbaycan üçün belə inkişaf heç də təəccüblü deyil, çünki axır 20-30 ildə yaradılan urbanlaşmış mühit, xüsusi ilə də Bakıda, öz inkişaf miqyasına görə XX əsrin inşaat nailiyyətlərini demək olar ki, ötüb keçmişdi.

Əgər Bakı şəhəri mühitində bu özünü daha qabarıq yeni tikinti miqyasında göstərsə (yaşayış və ictimai), Azərbaycanın digər şəhərlərində, daha düzgün desək, onların tarixən formalaşan köhnə yaşayış rayonları mühitində aparılan geniş miqyaslı regenerasiya prosesləri insanları daha çox fərhləndirir.

Bir məqamı da qeyd etməliyik ki, XX əsrin ikinci yarısından başlayan azad planlaşma üsulu, yəni iri ərazili mikrorayon tipli yaşayış mühitlərinin yaradılması öz zamanında mütərəqqi sayılırdısa, sonrakı illərin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, onların əhalinin sosial tələbləri və komfortluq baxımından dəyərləndirilməsi heç də üstünlük təşkil edə bilməz, çünki azad planlaşmanın yaratdığı insolyasiya, aerasiya, küləklənmə və ərazi yaşıllaşdırma imkanları, həyat tərzinə üçün kifayət deyil. Burada ən əsas amil mühitə xüsusi bir orqanizm kimi baxılmasıdır ki, orada yaşayan insanların ünsiyyət qanunları və hüquqlarının gözlənilməsi üçün şəhər mühiti təşkilində digər tələblərdə mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məsələn, son illərin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bir vaxt ciddi şəkildə düşünülmüş mühitin üç pilləli xidməti, ancaq utilitar səviyyədə özünü bir fəaliyyət kimi doğruldur, bu isə müasir insanı təmin etmir, çünki bu halda şəhər interyerində yaşayış mühitinin komfortluq keyfiyyəti demək olar ki, itirilir, harada mühitin mikromiqyas səviyyəsində, bədii ifadəliyi və fərqlilik cəhətləri itib batır. Bu üzdən də bəzi hallarda insanlar mikromühitlərin progressiv xarakterli ənənəvi həlli yollarına ehtiyac duyurlur. Lakin Bakının və digər şəhərlərin mühit strukturlarında bir çox həcm-məkan radikal dəyişikliklər getdiyindən təbii ki, dəyişən memarlıq mühiti də, yeni üsulların yaradılmasını tələb edir [2].

Bu gün biz dərk edirik ki mühitin insan üçün yararlı sayılması da orada ancaq memarlıq tikintilərin qaydalı düzülüşü kifayət etmir, çünki bu məsələdə yaradıcılıq sahəsi öndə durmalı və digər qanunauyğunluqlar kimi özünü biruzə verməlidir. Qeyd edək ki, bu halda dizayn da bir təbii sənət sahəsi kimi aparıcı rol oynaya bilər və mühit təşkilində insan fəaliyyətinin qırılmaz lakin eklektik xarakter alan bir cəhətinə çevrilə bilər. Bakının baş küçələrinin, sahil bulvarının və digər ictimai mühitlərinin tərtibatının təhlili də göstərir ki, şəhər dizaynı bir yaradıcı fəaliyyət növü kimi bilavasitə şəhər obrazının yaradılmasında rolu və potensial imkanları çoxdur. Təcrübə də göstərir ki,

bu günün mühit təşkilində memarlıq və dizayn sahələri arasınca demək olar ki, sərhədlər pozulmuşdur. Bunun nəticəsində də yeni yaradılmış və təkmilləşdirilmiş fəaliyyət növləri: super qrafika, koloristika, fitodizayn, yeni yer örtüklərinin istifadəsi və vizual kommunikasiya vasitələrinin modelləşməsi, o cümlədən: meydanların, bağların, gəzinti küçələrinin plastik formalı kiçik həcmi avadanlıqların, dekorativ yaşıllıqların, dekorativ işıqlandırma cihazlarının fəal formada istifadəsi tədricən mühitin komfortluğunu təmin edən kiçik məkan elementləri kimi vizual qavranılmada da ön plana keçmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir vaxtlar hər hansı bir iri miqyaslı monumental və ya şəhər mühiti üçün həcmi binaya bu və ya digər tikinti-memarlıq üslubu şamil edirlərsə, bu gün həcmələrin bədii-memarlıq formayaranma üslubları memarlıq fəaliyyətinin bir avtonom növü kimi şəhər mühitinin strukturuna daxil edilir, harada rəng və dekorativ-bəzək vasitələri mühitin bədii ifadəliyini daha çox dəyərləndirir. Bu halda, şəhər mühiti artıq vahid bir üslubyaradıcı sahə kimi çıxış edir, harada avtonom növlü fəaliyyətlər belə bir biri ilə artıq qarşılıqlı əlaqədə işləməli olurlar. Deməli, müasir həyatda dizayn şəhər mühitini zənginləşdirən inkişaf etdirən və bir çox formayaradıcı qanuna uyğunluqları özündə əks etdirmək iqtidarında olan tətbiqi bir sənətdir [3].

Bir faktı da yaddan çıxartmayaq ki, insan neçə öz yaşadığı evi bəzəyirsə, həmin hiss onu məcbur edir ətrafında olan mühiti də bədii ifadəli etsin. Bu prosesin inkişafına təkan verən amillərdən biri də mühit təşkilində estetik baxımdan özünü təcrübədə təsdiqləyən texnoloji proseslərdir. Bəzən onlara şəhər mühitinin texniki estetikası da deyirlər, harada mühitə ifadəlik verən onun avadanlıqlarının bəzək geyimi, təchizatını, təmin edən vasitəyə çevrilir. İngilislər bunu belə ifadələndirirlər «urban design» və ya «urban landscape design». Belə ki şəhər dizaynının daxilində üç fəaliyyət səviyyəsini qeyd etmək daha düzgün olar:

1. Mikromühitin təşkili səviyyəsində dizaynın rolu harada mühit interyerinə aid olan avadanlıqlar və tərtibat elementləri daha vacib sayılır (küçə mebeli, müxtəlif mühit aksesuarları, gündəlik məişət xidmətlərinin avadanlıqları və s.).

2. Mezomühit səviyyəsində dizayn tərtibatı orada bədii-estetik aksent kimi çıxış edən vasitələrdən biridir, çünki o öz forması, rəngi, fəaliyyəti, dekorativlik qabiliyyəti hesabına küçə, vağzal, meydan, ictimai kompleks, iri bağ və s. əraziləri bədii baxımdan ifadəli edə bilər. Digər sözlə desək, dizayn məhz orta səviyyəli mühitin bədii tərtibatında daha fəal iştirak edən vasitə kimi (reklam, məlumat lövhələri və işarələri, audiovizual qurğu formaları və s.) özünü daha çox doğruldur.

3. Makromühit dizaynı və ya şəhər səviyyəli bədii tərtibat vasitələri artıq iri miqyaslı binaların vizual qavramasında öz funksional dəyərini biruzə verir bu üzdən nəqliyyat vasitələrinin sürətli hərəkətində onların qabarıq göstərilməsi daha düzgün olardı.

Bu səviyyədə yuxarıda qeyd olunan avadanlıq və vasitələr cəm kompleks halında şəhər mühitinin formalaşmasında iştirak edir və onlar mühiti zənginləşdirən element kimi mütləq «fon» təşkil edən və şəhərin planlaşma strukturunun baş maddi doldurucuları - memarlıq obyektlərinin vizual kontestində qəbul edilir. Bu səviyyə də demək olar ki, mühit dizayn təşkili daha mürəkkəbdir və fərqləndiricidir. Lakin o mühitin tam hüquqlu yoldaşı da ola bilər, çünki şəhərin vahid məkan təşkilində və ayrı-ayrı hissələrinin bədii ifadəli təqdimatında estetik və texnologiyanın nailiyyətləri və imkanları çoxdur, o insanları əhatə edən fəzaların mənimsənilməsində və şəhərin gündəlik proseslərinin transformasiyasına da təsir edə bilər.

Bakı iri inzibati, mədəni, qədim tarixi və zəngin memarlığı olan bir şəhər kimi öz çoxşaxəli fəaliyyəti mövcudluğunda mühitin (yaşayış, ictimai, xidmət, istehsal, nəqliyyat, istirahət-əyləncə

və s.) bədii estetik baxımdan ifadəliyinə dəyərləndirərək onun demək olar ki, bütün mühit tiplərində bu tətbiqi şahani şamil etmək olar.

İlk növbədə, Bakının nəqliyyat funksiyası daşıyan mühit tiplərində (vağzallar, nəqliyyat qovşaqları, körpülər, parkinqlər və s.) dizayn hər dəfə öz fərqlilik cəhətini və özünəməxsus xüsusiyyətini açıq aydın göstərir. Məsələn, əgər vağzal kompleksləri (dəmir yol, avtomobil, aerovağzal) nəzdində dizayn tərtibatı özünü daha çox işarə vasitələr təqdimatında biruzə verirsə, onların baş binaları interyerlərində komfortluğa, rahatlığa xidmət edən elementlər ön plana keçir. Bu üzdən nəqliyyat qovşaqlarında daha çox hərəkətə aydınlıq gətirən elektron tabloların forma və parlaq rəng tərtibatı daha təsiredici olur [4].

Bunlardan fərqli ictimai-ticarət mərkəzləri ərazilərində ən çoxu da onların sahələrində olan hərəkət axını boyu düzülən (aşılan, quraşdırılan, yerləşdirilən və s.) dizayn elementləri müxtəlif vizual informasiya və kommunikasiya vasitələri hesabına təyin edilmiş mühit təşkilində aparıcı olur. Bu reklam stendləri, plakatlar və əsası da orada olan bina obyektlərin geniş aynalı vitrinlərin bədii tərtibatı vacib sayılır. Bu üzdən də cəlbedici vasitələr hərəkət boyu yerləşən birinci mərtəbələrin fasad tərtibatının zənginliyində, bədii-estetik ifadəliyində özünü göstərməlidir.

Onlardan fərqli bir mühit tipini (istirahət-əyləncə) seçdikdə mühitə məzmun verməklə, onda obraz yaratmaqla yanaşı ora gələn insanlarla bilavasitə ən yaxın və sıx ünsiyyətdə olan, onların istirahətində və əylənməsində komfortluq yaradan element və vasitələr ön plana keçməlidir. Bakı şəraiti üçün bu paradoksal görünüşə də birinci növbədə gözəl cəlbedici və kifayət qədər düşünülmüş yaşıl «oazislərin» təşkilidir. Bu halda onların ərazilərində daha düzgün desək ayrı-ayrı güşələrində vizual baxımlı kiçik həcmli elementlərin (şəlalə, fəvvarə, dekorativ divarlar, işıqlanma cihazları, vitraj formalı atriumlar və s.) verilməsi məqsədə uyğun olardı.

Beləliklə, deyə bilərik ki, hansı səviyyədə olursa olsun mühit tiplərinin dizayn tərtibatı bilavasitə memarlıq və şəhərsalma fəaliyyəti kontekstində baxılmalıdır [2].

Açar sözlər: şəhər, dizayn, bədii ifadəlik, memarlıq mühit.

A.З.Векилова, С.Г.Сулейманова

Творчество дизайна в контексте городской среды

РЕЗЮМЕ

В современном мире дизайн как прикладной творческий процесс стал таким актуальным, что им интересуются можно сказать все творческие личности (архитекторы, художники, люди искусства, социологи и пр.). Дизайн городской среды имеет своеобразные особенности как архитектурно-художественном представлении города, так и микросредовых средствах визуального оформления конкретных участков городской среды.

В статье последовательно излагается степень влияния на организацию среды средств дизайна относительно статуса функциональной ориентации, характера общения с людьми и художественно-эстетической привлекательности этих средств. С этой целью предлагается несколько методов представления средств дизайна.

Ключевые слова: город, дизайн, художественное выражение, архитектура, среда.

A.Z.Vakilova, S.Q.Suleymanova

*Creativity of design in the urban environment context***SUMMARY**

In the modern world design as applied creative process became an actual that all creative people are interested in it (architects, artists, people of art, sociologists and others). The design of an urban environment has peculiar features both architectural and art view of the city, and microenvironmental means of visual design of concrete sites of an urban environment.

The extent of influence on the organization of the environment design aids concerning the status of functional orientation, nature of communication with people and art and esthetic appeal of these aids are serially expounded in article. Some methods of representation of design aids are offered for this purpose.

Key words: city, design, artistic expression, architecture, environment

ƏDƏBİYYAT

1. Труды ВНИИТЭ Техническая эстетика. №29, Москва, 1981, 130 с.
2. Овсянников В.С. Объекты дизайнов в процессе изменения городской среды/Сб. Проблемы дизайна городской среды. М., 1986, с.33-44
3. Шимко В.Т. Архитектурно-дизайнерское решение городской среды. Москва, 2003, 280 с.
4. Гусейнова Л. Художественное проектирование городской среды (на примере Баку)/автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора философии по архитектуре, Баку, 2005, 26 с.

УДК 711.1

Н.О.Юсуфова

Азербайджанский Архитектурный и Строительный Университет

ГРАДОСТРОИТЕЛЬНОЕ ФОРМИРОВАНИЕ ГОРОДА-КУРОРТА ШУША

Город Шуша – один из перспективных курортных центров Азербайджана. Город расположен в повышенной горной зоне Малого Кавказа на высоком плато с отметками 1300-1600 метров над уровнем моря. По своим природным и климатическим данным он не уступает всемирно известным климатическим курортам. Плато, имеющее четырёхугольную, близкую к квадрату форму, со сторонами более 1600 метров, ограничено с трёх сторон почти отвесными уступами, высотой 160-200 метров, и лишь северная сторона относительно полого спускается в сторону долины, откуда и осуществляется въезд в город.

В формировании климата города-курорта важную роль играет расположение его в горах Малого Кавказа на высоте около 1400 м.

Главный Кавказский хребет защищает Шушу от вторжения холодных арктических масс воздуха с севера, а Зангезурские и Карабахские горы – от холодных воздушных течений с плоскогорья.

Курорт живописно расположен на горной равнине, утопает в зелени садов, где произрастают декоративные и фруктовые деревья.

Шуша давно известна как одна из лучших горных местностей с прекрасным климатом, чистым воздухом.

Весна поздняя, короткая, несколько холоднее осени. Переход средней суточной температуры через 0° наступает в начале третьей декады февраля, а через 10° – в конце апреля. Небольшие заморозки наблюдаются до середины апреля. В апреле заметно нарастание солнечных безморозных погод, но уже в мае увеличивается число дней с пасмурной и дождливой погодой, с чем связан и майский максимум осадков – 124 мм (при годовой сумме 645 мм)

Лето – тёплое ($t^{\circ} = 19^{\circ}$). В начале лета довольно часто погода с дневной облачностью, при которой не редко выпадают осадки. Солнечная же погода, имея в июне повторяемость около 50%, в июле и августе наблюдается несколько чаще, причём среди этой погоды 20% приходится на жаркие и сухие, возникающие в массах тропического воздуха, когда максимальная температура может достигать 32° . Летом частые грозы – 10 в июне (при годовом повторении 39 дней). Число часов солнечного сияния за год составляет 2210.

Осень характерна значительным развитием пасмурных и дождливых погод, отчего повторяемость солнечных погод уменьшается до 40-45%. Безморозный период продолжается 196 дней. Часты туманы (в году 111 дней), причём они преобладают в холодный период года (по 14 дней в марте и ноябре).

Зима мягкая ($t = -2^{\circ}$), с преобладанием погоды с переходом температуры через 0° (более 50% дней), а также слабо и умеренно морозных погод (20-25%), причём преимущественно с солнечным днём. Зимой осадков выпадает мало (20-25 мм за месяц). Устойчивый снежный покров в среднем с 21 декабря по 3 марта. В холодный период года нередко наблюдаются фены³. [1, стр.607]

Город-курорт Шуша является одним из исторических городов Азербайджана, планировочная структура которого развивалась на протяжении последних 200 лет.

На формирование градостроительной структуры Шуши большое влияние оказало характерное для феодальных городов Востока деление на кварталы-мехелле, которые в свою очередь членились на отдельные замкнутые домовладения. Почти каждое шушинское домовладение включало небольшой сад и отгораживалось от улицы глухими замкнутыми каменными заборами, придававшими последней вид глухой «улицы-коридора».[4,стр.84].

Усадебный характер домовладений мехелле Шуши придавал им облик города-сада, что являлось предметом особого внимания и восхищения исследователей и путешественников. Следует отметить, что озеленение в этих городах было вызвано утилитарно-хозяйственной необходимостью, желанием улучшить микроклимат усадьбы, а также эстетической потребностью горожан, по южному красочно украшавших своё жилище.

Если обратиться к наиболее подробному генплану Шуши 1885 года, то среди сложной, нерегулярной, сильно разветвлённой и живописной сети квартальных улиц обращают на себя внимание три почти прямые параллельные улицы, которые, подымаясь с востока на запад, выходят на главную городскую улицу Раста-базар. Ансамбли уличных магистралей и площадей, образованные при их пересечении, составляли главную композиционно-планировочную основу Шуши, вносящую в разрозненную квартальную систему организующее градостроительное начало. Основным элементом этого Е-образного сочетания улиц служили две чётко распланированные, почти равные, прямые торговые магистрали :

³ "Фены" – теплые, сухие, порывистые ветры, дующие временами с гор в долины.

Ашагы-базар и Раста-базар вместе со своим продолжением – Шейтан -базар. Эти две городские магистрали при пересечении почти под прямым углом образовывали перед Джума-мечетью главную торгово-общественную площадь Шуши – Мейдан.

Анализ сохранившихся генпланов Шуши XIX в. приводит нас к заключению, что композиционно-планировочной основой градостроительной структуры вплоть до первой трети XIX в. являлась торговая магистраль Ашагы-базар, выполнявшая роль длинного торгового центра и главной городской улицы. [3, стр.121]

После присоединения северного Азербайджана к России в Шуше торговля получила более интенсивное развитие. В связи с этим во второй трети XIX в. здесь были проведены работы по расширению и реконструкции нового торгового центра, возникли торговые площади и магистрали. Например, самая проложенная поперечная улица города была выпрямлена и превращена в торговую магистраль Раста-базар, были разобраны оборонительные стены ханской цитадели, окружавшие площадь Диван-хане. Освобождённая от различных других построек, эта площадь стала общегородской и получила новое название – Базар башы (Начало базара). В это период в западной части города сформировался ещё один новый общественно-торговый центр западного сектора Шуши.

В градостроительном решении торговых магистралей Шуши прослеживается известное своеобразие, отличающее их от остальных городских улиц: они спланированы широкими и прямыми, для их прокладки были выбраны участки местности с относительно спокойным рельефом. Обе стороны этих торговых улиц, обрамлённые крупными каменными плитами тротуаров, были застроены торговыми рядами и мастерскими ремесленников. На всём протяжении торговых магистралей со стороны уличных фасадов зданий на ширину тротуаров тянулись уютные эйваны в виде каменных колоннад.

Планировочная композиция центра Шуши своеобразно дополнялась рыночными площадями, примыкавшими к его магистралям. Некоторые из этих площадей по своим размерам были даже больше центральной городской площади. И, несмотря на отсутствие на них культовых сооружений, в совокупности с примыкавшими ансамблями торговых улиц являлись композиционно законченными градостроительными комплексами.

Все эти объёмно-пространственные и планировочные особенности центра придавали его архитектурному ансамблю художественное своеобразие.

Архитектура исторически сложившегося торгового центра проливает свет на роль торговли в становлении, формировании и развитии градостроительной структуры.

Учитывая уникальные климатические условия, в середине XX века по решению правительства Азербайджанской Республики в Шуше были созданы несколько домов отдыха и санаторий для лечения больных с затихающими формами туберкулёза лёгких.

Живописная планировочная структура города вытекает из особенностей рельефа местности. В застройке Шуши преобладают крупные объёмы домов, принадлежащих в прошлом представителям бекского сословия. На территории города среди беспорядочной системы улиц и переулков выделяется главная городская улица. В точке её пересечения под прямым углом с бывшей Колхозной улицей находится центральная площадь. Узел двух улиц и площади акцентирован вертикальным объёмом мечети. Это историческая часть города, застроенная лавками, двухэтажными караван-сараями и другими сооружениями, и поныне служит деловым и общественным центром Шуши.

В 1950 году был составлен генеральный план Шуши как города-курорта с проектным сроком 1965-1970 годы. В качестве срока первой очереди строительства был принят 1955 год (авторы проекта генерального плана – архитекторы О.Исаев и В.Хваткова).

В соответствии с генеральным планом 1950 года город делится на курортную, селитебную и промышленную зоны.

Основная композиция плана строится на двух почти перпендикулярных осях широтного и меридионального направления, пересекающихся на вершине холма, которая отводится под небольшую площадь с размещением курортного центра города. Склоны холма, обращённые на восток, озеленяются и террасируются. С холма начинается меридиональная магистраль шириной до 40 метров, непосредственно связанная с въездом в город.

Вторая, широтная магистраль проходит по гребню холма и имеет довольно спокойный рельеф. На ней размещается внутренний главный бульвар курортной части; по обеим его сторонам располагаются санатории.

По границам плато кольцом охватывает город непрерывная цепь бульваров, прогулочных территорий, парков и скверов.

По этому генеральному плану города Шуши административные, общественные и культурно-бытовые здания, обслуживающие основное население, размещаются в центральной части жилой зоны города.

Благоприятные природно-климатические условия Шуши, великолепный ландшафт позволили превратить город в один из лучших горноклиматических курортов страны. В связи с этим для дальнейшего развития в 1974 году был разработан новый генеральный план и проект детальной планировки города-курорта Шуши (руководитель – доктор архитектуры Нагиев Н.Г., авторы – архитекторы У.Ибрагимова, П.Байрамов, А.Гасанова).

Генеральный план 1974 года предусматривает разграничение города на три зоны: заповедную, охватывающую историческую часть города; зону новой жилой застройки; санаторно-курортную.

Сохранив основные направления сложившихся улиц, и гармонично связав между собой все три зоны, генплан обеспечивает единство архитектурно-планировочной композиции всего города. Общегородской центр Шуши сохраняется на прежнем исторически сложившемся месте в заповедной зоне. Все три зоны соединяются широким бульваром.

Наряду с общегородским центром проект предусматривает создание в Шуше ещё двух курортных центров, один из которых уже сложился в северо-

западной части города. Здесь размещаются общекурортные учреждения лечебного, административного и культурно-бытового назначения.

В юго-западной части Шуши, в зелёном массиве предусмотрен спортивный комплекс, включающий стадион, зимний и летний плавательные бассейны и другие спортивные сооружения. Намечено интенсивное озеленение санаторно-курортной зоны, создание общегородского парка и системы бульваров, которые соединят между собой общегородской, санаторно-курортные центры и весь зелёный убор Шуши в единую систему пешеходных связей города.

В перспективе намечается расширение санаторно-курортного строительства и дальнейшее благоустройство прилегающих территорий.

Ключевые слова: климат, город-курорт, исторический город, кварталы-мехелле, градостроительная структура, архитектурный ансамбль.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курашов С.В., Гольдфайл Л.Г., Поспелова Г.Н. «Курорты СССР», Гос.изд.медицинской литературы, Москва, 1982, стр. 607.
2. Шушинский Ф.М. «Шуша». Азерб.Гос.Издательство, Баку, 1968.
3. Авалов Э.В. «Архитектура города Шуши», Баку, 1977.
4. Саламзаде А.Р., Авалов Э.В., Салаева Р.Д. «Проблемы сохранения и реконструкции исторических городов Азербайджана», Баку, 1977, стр. 22-47.

N.O.Yusufova

Kurort şəhəri Şuşanın şəhərsalma formalaşması

XÜLASƏ

Şuşanın şəhərsalma strukturunun formalaşmasına Şərqi feodal şəhərləri üçün səciyyəvi olan kvartal-məhəllə bölgüsü böyük təsir göstərmişdir, hansılarki, öz növbəsində ayrı-ayrı qapalı mülklərə bölünürdülər. Demək olar ki, hər bir şuşa mülkü kiçik bağçaya malik idi və onların ətrafları daş çəpərlə hasarlanadıqları üçün, qapalı "dəhliz-küçələr" yaradırdılar. Magistral küçə və meydanların kəsişməsindən əmələ gələn ansamblar Şuşanın baş kompozisiya – planlaşdırma əsasını təşkil edirdilər, belə ki, onlar şəhərsalmanın başlanğıcını təşkil edən dağınıq kvartal sistemindən ibarətidirlər.

Şuşanın Mərkəzinin planlaşdırma kompozisiyası magistrallara birləşən bazar meydanları ilə özünəməxsus şəkildə tamamlanmışdı.

Mərkəzin bütün bu həcmi-məkan və planlaşdırma xüsusiyyətləri onun memarlıq ansamblına bədii özünəməxsusluq verirdi.

Şuşanın əlverişli təbii-iqlim şəraiti, gözəl landşaftı onu ölkənin ən yaxşı dağlıq-iqlim kurort şəhərlərindən birinə çevirməyə imkan vermişdi.

Açar sözlər: İqlim, kurort-şəhəri, tarixi şəhər, kvartal-məhəllə, şəhərsalma strukturu, memarlıq ansamblı.

УДК 725.39 (045)

аспирант Н.Г.Семироз

др.-р.арх., проф. А.С.Слепцов

кафедра архитектуры, НАУ, г. Киев, Украина

**АРХИТЕКТУРНО-КОНСТРУКТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЪЕМНО -
ПЛАНИРОВОЧНЫХ РЕШЕНИЙ ГЕЛИКОРТОВ**

Актуальность темы.

Украина активно включается в мировые общественно-экономические процессы: разработала транспортную стратегию на период до 2020 года [1], присоединилась к Всемирной торговой организации, выработала стратегическую цель - получение ассоциированного членства в Европейском Союзе. Достижение этих целей направленно на экономическое и социальное развитие страны, и невозможно без развития различных видов транспорта, в частности, развития вертолетных перевозок. В Украине в связи с низким уровнем экономического развития этот вид транспортных перевозок еще недостаточно развит. Основная проблема в развитии

вертолетного транспорта заключается также в отсутствии научно-обоснованной законодательной и нормативной базы проектирования такого рода транспортной сети в городах. Поэтому нами вводится новый термин - геликорт. «Геликорт (от англ. Helicourt) - комплекс сооружений по обслуживанию специально оборудованной площадки только для взлета и посадки одного или нескольких вертолетов, расположенных на венчающей части, жилого, общественного, промышленного здания или на платформе транспортного узла» [2]., в отличие от принятого термина «вертодром», что означало «земельный (водный) участок или специально подготовленную площадку (на крыше дома, на поднятой надводной платформе), комплекс сооружений и оборудования, обеспечивающих взлет и посадку по-самолетному или по-вертолетному, руление, хранения и обслуживания вертолетов»[3].

Цель (идея).

Определить архитектурно-конструктивные особенности объемно - планировочных решений геликортов в составе многоэтажных жилых и общественных зданий и сооружений и разработать рекомендации по их архитектурно-конструктивной структуре.

Основные результаты исследования.

Особенности архитектурных решений при планировании геликортов заключаются в том, что, в мегаполисе они чаще располагаются на высотных зданиях, которые, в свою очередь, является одним из важнейших архитектурных элементов в структуре города. Эти здания являются доминантами застройки города, они определяют не только образ района, где расположены, но и имеют индивидуальную архитектурно-художественную характеристику. Венчающая часть высотных зданий является идеальным местом для размещения геликортов, потому что там он располагается далеко от пешеходных и наземных препятствий; его легко защитить от вандализма; на этой высоте отсутствуют такие преграды, как высокие деревья и ЛЭП; там достаточно места для подхода пассажиров и их обслуживания; уровень шумового воздействия вертолета на соседние дома ниже, чем на земле. Расчетным вертолетом для вертолетной площадки на кровле здания избран Ми-8 как наиболее распространенный вертолет в пределах Украины [2]. Кроме этого, по геометрическим и весовым характеристикам Ми-8 можно сравнить с большинством вертолетов бизнес-класса зарубежного производства. Поэтому вертолетная площадка, рассчитан под Ми-8 будет пригодна для осуществления взлетно-посадочных операций подавляющего большинства вертолетов (исключая категории тяжелых машин).

Здание - система строительных конструкций, образующих внутреннее пространство, предназначенное для различных процессов с непосредственным участием человека[4], в отличие от сооружения, которое служит сугубо для технических процессов. В настоящем исследовании мы рассматриваем только здания. По назначению здания подразделяются на гражданские (жилые и общественные) и на промышленные. Любое здание должно отвечать основным требованиям целесообразности: функционально-технологической, экономической, а также техническим решениям и архитектурно-художественной выразительностью.

Конструктивная система геликортов должна обеспечивать взаимосвязь вертикальных и горизонтальных несущих и ограждающих конструкций, которые должны создавать прочность, пространственную жесткость и устойчивость здания.

Особенности конструктивных решений при планировании геликаторов заключаются в том, что, покрытие здания должно обеспечивать передачу давления на несущие элементы, а также создавать необходимую водонепроницаемость, тепло- и звукоизоляцию. Несущие конструкции перекрытий геликаторов рассчитывают на вертикальные силы от веса вертолета с учетом динамических воздействий при его грубой посадке. Влияние динамических факторов на жесткие перекрытия изучено недостаточно и по некоторым данным может увеличивать статические нагрузки в 1,5-2 раза. Коэффициент надежности по нагрузке для веса вертолетов можно принимать равным единице. Давление от колес передается на покрытие в виде сосредоточенных сил, условно разделенных на площади круга.

Место расположение геликорта на венчающей части здания, а особенно вертолетной площадки, во многом зависит от конструктивной системы здания, бут - то: каркасная, стеновая, объемно-блочная, ствольная или оболочковая. Главное условие - жесткое соединение несущих конструктивных элементов. Давление от колес вертолетов распределяется через покрытия на несущие элементы по конусу с учетом наклона и образуют к вертикали угол под 45 °. Для удобства расчетов по передаче давления на несущие конструкции круглую площадку для посадки вертолетов заменяют равновеликой по площади квадратной. Элементы конструкции перекрытий, колонн рассчитывают по нормам для железобетонных и стальных строительных конструкций.

Специальную конструкцию, поддерживающую вертолетную площадку, рассчитывают только на вес вертолетов. Эта конструкция рассчитывается на временную подвижную нагрузку.

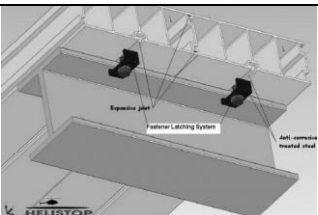
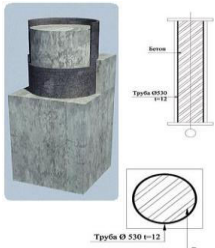
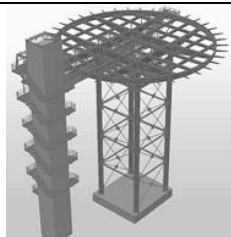
Эта конструкция может быть: железобетонной, композитно – алюминиевой, трубобетонной, стальной.

Традиционная конструкция- сборные железобетонные плиты перекрытия толщиной 160 мм, поверх которых - асфальтобетон. Такое покрытие обладает высокой шероховатостью, устойчивостью к сдвигу, морозостойкостью и водостойкостью, а недостатком является повышенное пылеобразование. (Таб.1, №1)

Композитно – алюминиевые: площадка выполнена из прочных алюминиевых профилей и композитного настила. [6] Платформа вертолетной площадки - композитные материалы: огнезащитные составные балки с высоким процентным содержанием волокна (70%). Система соединения балок (замок) позволяет обеспечить быструю сборку конструкции.. Составные балки укладываются на продольные стальные балки и соединяются с помощью стальной крепежной системы. Плотность сборки обеспечивает достаточную герметичность. Покрытие вертолетной площадки состоит из эпоксидной смолы (без эффекта скольжения) с высоким коэффициентом сцепления. (Таб.1, №2)

Трубобетонные конструкции - трубобетонные колонны, которые представляют собой металлическую обойму цилиндрической формы, внутри которой находится бетонное ядро. Стальной каркас в форме трубы сжимает компенсирующее напряжение, вызванное изгибом конструкции или растягивающими усилиями от внешней нагрузки, создаваемых собственным весом плит перекрытий, различных антикоррозионных покрытий, а также динамическими и вибрационными воздействиями. (Таб.1, №3)

Таб.1

№	тип	описание	рис./фото
1	Железобетонная	Асфальтобетон -30 мм по сборной ж.б.плите -160 мм., опирающейся через выравнивающие и гидроизоляционные слои на сборную ж.б.плиту перекрытия	
2	Композитно-алюминиевая	Площадка из прочных алюминиевых профилей и композитного настила.	
3	Трубобетонная	Трубобетонные колонны представляют собой металлическую обойму цилиндрической формы, внутри которой находится бетонное ядро.	
4	Стальная	Стальная конструкция, состоящая из легкой башни и круглой платформы на 4-х опорных элементах. Башня из металлоконструкций соединяется с железобетонной шахтой лифта.	

Основные требования к вертолетной площадке геликортов следующие: сравнительно небольшой собственный вес, достаточная жесткость и прочность, технологичность и высокий уровень механизации строительных работ. Вышеприведенным требованиям в полной мере отвечает конструкция вертолетной площадки в виде стальной балочной клетки.(Таб.1,№4) Это инженерное решение имеет следующие преимущества: металлические элементы могут воспринимать значительные нагрузки при относительно небольших площадях поперечного сечения за счет большой прочности металлов, за счет изготовления

отдельных элементов конструкции на заводах достигается высокий уровень технологичности и механизации выполнения строительных работ. [5]

Для эвакуации из высотных домов предусматриваются геликорты для посадки на них вертолетов, так и геликорты, на которые в чрезвычайных ситуациях опускают только эвакуационные контейнеры. Эвакуационные геликорты размещаются над кровлей, как самостоятельная конструкция по типу балочной клетки. Стойки площадки геликорта передают нагрузку на несущие колонны каркаса.

По периметру вертолетной площадки устанавливается дренажная система, которая способствует своевременному удалению воды и загрязнений. (Рис.2). Система имеет небольшой наклон (от 1 до 2%), для того, чтобы вода стекала во время дождя к водоотводящим желобам. Водоотводящая система снабжается системой фильтрации с автоматическим открывающимся клапаном в случае применения системы пожаротушения. Дренажная система с накопительной емкостью может быть установлена система фильтрации для токсичных отходов до вывода в основную дренажную систему здания.[6]

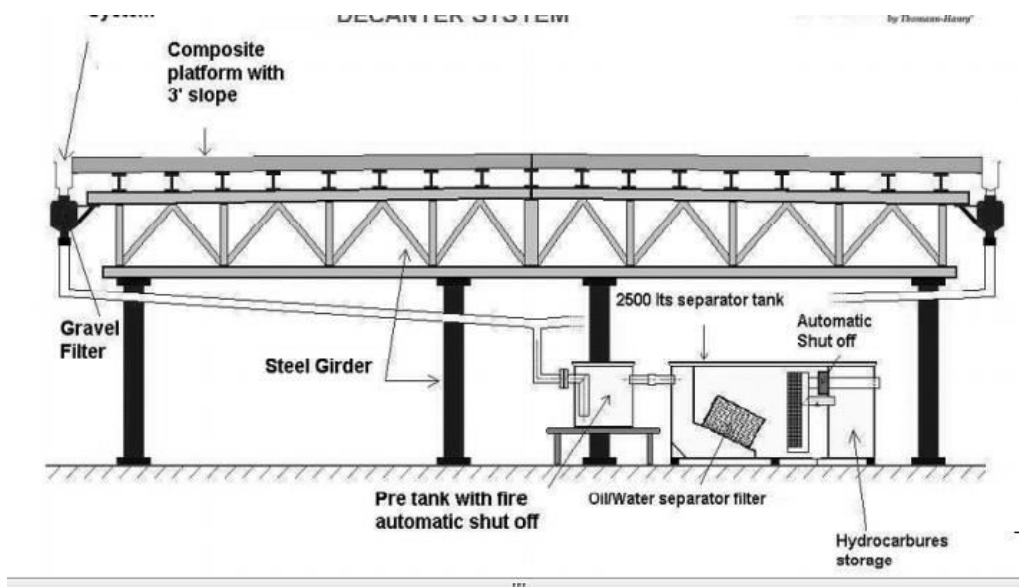

Рис.2

Ключевые слова: архитектурно-конструктивные особенности, архитектурно – планировочные, геликортов, общественные здания, шумовое воздействие, вертолет, бизнес-класс.

ЛИТЕРАТУРА

1. Транспортна стратегія України на період до 2020 року. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 №2174 [Електронний ресурс] //Інтернет-режим доступу: http://www.transport-ukraine.eu/sites/default/files/images/transport_strategy_ua.pdf.
2. Семироз Н. Г. Вертодроми. Монографія / В. М. Першаков, А. О. Белятинский, Т. В. Близнюк, Н. Г. Семироз // науково-методичне видання. К. «НВФ « Славутич-Дельфін». Наклад 300 прим.друк 18.02.14, с. 364.
3. Руководство по проектированию вертолетных станций, вертодромов и посадочных площадок для вертолетов гражданской авиации. М.: Аэропроект, 1977-68 с.

4. Пономарев В.А. Архитектурное конструирование.: Учебник для вузов.-М. «Архитектура-С».2008.-736с.
5. Евдокимцев О.В. Проектирование и расчет стальных балочных клеток: учеб. пособие / О.В. Евдокимцев, О.В. Умнова. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2005. 136 с.
6. Вертолетные площадки быстровозводимые конструкции из композитных материалов [Электронный ресурс]// Интернет-режим доступа <http://www.airtecs.ru/wp-content/uploads/2014/03/вертолетные-площадки-из-композитных-материалов.pdf>

Выводы

1. В работе, в ходе анализа отечественного и зарубежного опыта проектирования геликортов, были выявлены основные конструктивные схемы геликортов, которые используются при строительстве общественных зданий и сооружений.
2. Здания, где размещаются геликорты, - доминанты застройки города и важнейшие архитектурные элементы его структуры.
3. Геликорты могут размещаться в зданиях всех конструктивных систем, но при условии - жесткого соединения несущих конструктивных элементов, обеспечивающих передачу давления на несущие конструкции при посадке вертолетов.
4. Конструкция вертолетной площадки в виде стальной балочной клетки - это наиболее целесообразное инженерное решение, которое имеет высокий уровень технологичности и механизации выполнения строительных работ.

N.Q. Semiroz

Helikortların həcmi - planlaşdırma həllində memarlıq – konstruktiv xüsusiyyətləri

XÜLASƏ

Məqalədə helikortların həcmi - planlaşdırma həllində memarlıq – konstruktiv xüsusiyyətləri açıqlanır.

Açar sözlər: memarlıq – konstruktiv xüsusiyyətləri, memarlıq həlli, helikortlar, ictimai binalar, səs təsiri, helikopter, biznes klass.

N.G. Semiroz

Architectural and constructional features of space-planning solutions of heliocourts

SUMMARY

The article reveals the architectural and constructional features of space-planning solutions of heliocourts.

Keywords: Architectural and constructional features, architectural planning, heliocourts, public buildings, noise impact, helicopter, business class.

MÜNDƏRİCAT

MEMARLIQ – ARXİTEKTURA

№		Səh
1	<i>S.İ.Allahverdiyeva</i> Qafqaz Albaniyasının paytaxtları.....	3
2	<i>F.T.Bədəlova</i> Şəhər mühitində vizual kommunikasiyanın tarixi inkişaf yoluna nəzər...	9
3	<i>Э.Д.Джалилов</i> Анализ градостроительной и архитектурно-типологической организации торговых зданий крупных городов.....	12
4	<i>М.Т.Еynullayeva</i> Bakı şəhərinin yaşayış binalarının memarlığı.....	17
5	<i>Т.Р.Абдулрагимова</i> Историческое формирование и развитие архитектуры Баку-Аншеронского региона на рубеже XIX -XX веков.....	21
6	<i>İ.E.Gökçen</i> Anadolu da bizans şəhərsalması nın səlcuq şəhərlərinin formalaşmasında təsiri.....	25
7	<i>С.Х.Гаджиева</i> Новые аспекты исследования памятника Перу-гала в Загатальском районе Азербайджана.....	29
8	<i>К.Ə.Нəсənlі</i> Tarixi şəhər quruluşunda ilkin strukturyaradıcı elementlərinin rolu (Bakı-Gəncə təmsalında).....	35
9	<i>İ.A.İsbatov</i> İnkişaf şəraitində iri şəhərlərin plan strukturunda ictimai mərkəzlərinin yerləşdirilməsi və formalaşma xüsusiyyətləri.....	39
10	<i>И.С.Исаева</i> Проблемы развития сети зданий больниц и поликлиник в Азербайджанской Республике.....	44
11	<i>Y. S.Kərimli</i> Azərbaycan da mədəni turizmin inkişaf problemləri.....	49
12	<i>F.V.Mustafayeva</i> Hidrotexniki qurğuların inkişafının landşaft amilləri ilə əlaqəsi....	54
13	<i>Н.Г.Назиев</i> Особенности формирования малых городов в условиях Азербайджанской Республики.....	57
14	<i>Z.M. Rəsulova</i> “Həndəsi qanunauyğunluqların dekor tərtibatında rolu”.....	62
15	<i>М.М.Түнəy</i> Şəhərsalma ekologiyasının xüsusiyyətləri (Bakı və Abşeron qəsəbələrinin təmsalında).....	66
16	<i>A.Ö.Taşdemir</i> Klassik dövrdə İstanbul və Edirne dini komplekslərinin və böyük məscidlərinin memarlığı.....	69
17	<i>А.Э.Таурова</i> К вопросу сохранения ансамбля дворца Ширваншахов в Ичери-Шехер города Баку.....	76
18	<i>Ə.Z.Vəkilova, S.Q.Süleymanova</i> Dizayn fəaliyyəti şəhər mühiti kontekstində.....	80
19	<i>Н.О.Юсуfova</i> Градостроительное формирование города-курорта Шуша.....	83
20	<i>Н.Г.Семироз, А.С.Слепцов</i> Архитектурно-конструктивные особенности объемно - планировочных решений геликорттов.....	87

*Kağız formatı 60x84 1/8,
Çap vərəqi : 7.9
Sifariş № 30. Tiraj 100*

AzMIU
Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi
tel: (012) 539 07 17